

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄, ΕΤΟΣ Β΄, ΤΕΥΧΟΣ Γ΄,
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ–ΙΟΥΝΙΟΣ 2010

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄, ΕΤΟΣ Β΄, ΤΕΥΧΟΣ Γ΄

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2010

ISSN: 1792-0507

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Διευθυντής Συντάξεως

Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος

Μέλη:

1. Αρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Πίτσης
Ἰερὰ Μητρόπολις Κώου καὶ Νισύρου
2. Ἐπίσκοπος Ἀλικαρνασσοῦ Ἐμμανουήλ
Ἰερὰ Μητρόπολις Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπαλαίας
3. Αρχιμανδρίτης Καλλίνικος Μαυρολέων
Ἰερὰ Μητρόπολις Καρπάθου καὶ Κάσου
4. Γεώργιος Πετρόπουλος
Ἰερὰ Μητρόπολις Σύμης
5. Αρχιμανδρίτης Πολύκαρπος Γρύλλης
Πατριαρχικὴ Ἐξαρχία Πάτμου

Διορθώσεις καὶ ἐπιμέλεια κειμένων:

Χρήστος Καρράς, φιλόλογος

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

«ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ»

Ἰερὰ Μητρόπολις Ρόδου - Πλατεία Ἐλευθερίας - Τ.Κ. 85 100 Ρόδος

Τηλ. 22410-45555, Fax 22410-73480

e-mail: imrodou@imr.gr

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Ἀρδηττοῦ 12-16 Μέτς, 116 36 Ἀθήνα

Τηλ. 210-921.4820, 210-921.7513, 210-922.7402

e-mail: info@eptalofos.gr

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Πατριαρχικά Μηνύματα

Κατηχητήριος λόγος ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρα- κοστῆς.....	9
Πατριαρχικὴ ἀπόδειξις ἐπὶ τῷ Ἀγίῳ Πάσχα.....	12

ΜΕΡΟΣ Β΄

Μελέτες

Δυτικὲς ἐπιδράσεις στὴν τέχνη τῆς Δωδεκανήσου: Ἡ περίπτωση τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Πανορμίτου Σύμης <i>Μιχαὴλ Ι. Ἀσφενταγάκης</i>	17
Ὁρθοδοξία καὶ διατροφή <i>Ἑλένη Κορέτση</i>	41
Ὁ τουρισμὸς στὴ Νότια Ρόδο. Ἐπιπτώσεις καὶ δυνατότητες ἀνάπτυξης <i>Hopkinson, M. μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς Atherden, M.</i>	69
Ἡ Ἐκκλησία Δωδεκανήσου καὶ ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης <i>Βασίλειος Σταυρίδης</i>	87
Ρόδος: Μεσαναγρὸς, Ἰ.Ν. Κοίμησης τῆς Θεοτόκου: Τὸ χρονικὸ τῆς ἀνασκαφῆς <i>Ἑλένη Κ. Παπαβασιλείου</i>	117

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα - χρονικὰ

Παρουσίασις τοῦ Α΄ τεύχους (2009) τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος τῶν ἐν Δωδεκανήσῳ Ἐκκλησιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου <i>Ἀρχιμ. Μελίτων Μπέλλος</i>	135
Δωδεκάνησα: Κιβωτὸς Ὁρθοδοξίας καὶ πνευματικότητος <i>Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης</i>	140

Τὸ ἐπίσημο δελτίο τῶν Δωδεκανησιακῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου	
Ἐμμανουήλ Π. Περσελῆς.....	153
Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος ὁ Α΄ ἐχειροθέτησε ἄρχοντες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοὺς Δωδεκανήσιους Καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδη καὶ Ἐμμανουήλ Π. Περσελῆ.....	161

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ
ΜΗΝΥΜΑΤΑ

ΚΑΤΗΧΗΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ
ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης
Τεσσαρακοστῆς

† ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ

ΕΛΕΩ. ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ - ΝΕΑΣ
ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩ ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΧΑΡΙΝ ΚΑΙ
ΕΙΡΗΝΗΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥ ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ
ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ,
ΠΑΡ' ΗΜΩΝ ΔΕ ΕΥΧΗ, ΕΥΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΩΡΗΣΙΣ

Ἀδελφοὶ καὶ τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά!

Ἀπὸ αὔριον εἰσερχόμεθα εἰς τὸ στάδιον τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Εἰς τὸν Κατανυκτικὸν Ἑσπερινὸν τῆς Συγγνώμης, ποῦ θὰ ψαλῇ ἀπόψε, θὰ ἀκούσωμεν τὸν ἱερὸν ὕμνογράφον νὰ μᾶς προτρέπη: «Τὸν τῆς νηστείας καιρὸν φαιδρῶς ἀπαρξώμεθα, πρὸς ἀγῶνας πνευματικούς ἐαυτοὺς ὑποβάλλοντες», προετοιμαζόμενοι διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Ἀχράντου Πάθους καὶ τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως τοῦ Θεανθρώπου Κυρίου μας.

Ζητεῖται, λοιπόν, κατ' ἀρχὴν διάθεσις χαρούμενη, διὰ νὰ ἀποδυθῶμεν ἐπιτυχῶς εἰς τοὺς πνευματικούς ἀγῶνας τῆς κατανυκτικῆς περιόδου τῶν καθαρμῶν καὶ τῶν ἀναβάσεων. Ἡ νηστεία, ἡ ἐγκράτεια, ἡ λιτότης, ὁ περιορισμὸς τῶν ἐπιθυμιῶν, ἡ πυκνὴ προσευχή, ἡ ἐξομολόγησις καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα, ποῦ χαρακτηρίζουν τὴν περίοδον τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωνται ὡς ἐπαχθὴ καθήκοντα, ὡς βάρη ἀσήκωτα ἢ ὡς ἔργα καταναγκαστικά, ποῦ φέρουν ἀθυμίαν καὶ κατῆφειαν! Οἱ ἱατροὶ ὅταν συνιστοῦν δίαιταν ἢ γυμναστικὴν ἢ ἄλλας ἀσκήσεις, ἀναγκαίως διὰ τὴν ψυχοσωματικὴν ὑγιείαν καὶ

εὐρωστίαν, τὸ πρῶτον ποὺ ζητοῦν, ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν ἐπιτυχίας, εἶναι ἡ εὐχάριστος ψυχικὴ διάθεσις τοῦ ἐνδιαφερομένου, τὸ χαμόγελον, καὶ ἡ ἐλπιδοφόρος θετικὴ σκέψις!

Ἀνάλογα ἰσχύουν καὶ διὰ τὸ ἅγιον στάδιον τῶν Νηστειῶν, ποὺ ἀνοίγεται ἐνώπιόν μας. Τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν πρέπει νὰ τὴν βλέπωμεν ὡς πολὺτιμον θεῖον χάρισμα! Ὡς τὴν μεγάλην ὥραν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ποὺ θέλει νὰ μᾶς ἀποτραβήξῃ ἀπὸ τὰ ὑλώδη, χαμαίζηλα καὶ ἀποπνέοντα θάνατον, καὶ νὰ μᾶς ἀνεβάσῃ ὑψηλότερα, εἰς τὴν πλήρη ὑγείας καὶ ζωῆς σφαῖραν τοῦ πνεύματος! Ὡς τὴν μεγάλην εὐκαιρίαν, ποὺ μᾶς δίδεται, διὰ νὰ ἀποτοξινώσωμεν τὴν ψυχὴν ἀπὸ κάθε πάθος καὶ νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸ σῶμα ἀπὸ ὅ,τι περιττόν, ἐπιζήμιον καὶ θανάσιμον! Ἐπομένως, ὡς μίαν πολὺ μεγάλην ἀγαλλίασιν καὶ χαρὰν μας. Ἀληθινὴν ἑορτὴν καὶ εὐφροσύνην!

Ἀλλὰ ἡ νηστεία, ἀγαπητοί, τὴν ὁποίαν ζητεῖ ἀπὸ τὰ τέκνα τῆς ἡ Ἐκκλησίας, ἡ ἐγκράτεια, ἡ λιτότης, ὁ περιορισμὸς τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἀπολαύσεων καὶ τῶν συναφῶν περιττῶν ἐξόδων, ἀποτελοῦν, κυριολεκτικῶς, σωτήριον συνταγὴν εἰδικῶς ἐφέτος, ποὺ ἔχει ἐκσπάσει ἡ μεγάλη παγκόσμιος οἰκονομικὴ κρίσις, ἡ ὁποία ἐγκυμονεῖ ἄμεσον κίνδυνον χρεωκοπίας, ὅχι μόνον «νοικοκυριῶν» καὶ ἐπιχειρήσεων, ἀλλὰ καὶ χωρῶν ὁλοκλήρων ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὑφήλιον, μὲ συνακόλουθον ὀλέθριον ἀποτέλεσμα τὴν κατακόρυφον αὔξησιν τῆς ἀνεργίας, τὴν δημιουργίαν ὁλοκλήρων στρατιῶν νεοπτῶχων, τὴν ἀπόγνωσιν, τὴν ἔκρηξιν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων, τὴν αὔξησιν τῆς ἐγκληματικότητος καὶ ἄλλα χειρότερα τούτων. Ἡ Μεγάλη Τεσσαρακοστὴ μᾶς διδάσκει νὰ πορευώμεθα καθημερινῶς μὲ ὀλιγώτερα, χωρὶς τὴν ὕβριν τῆς ὑπερβολῆς, τῆς σπατάλης καὶ τῆς ἐπιδειξέως! Νὰ ἀπεμπολῶμεν τὴν πλεονεξίαν, νὰ ἀγνοῶμεν τὰς προκλήσεις τῆς διαφημίσεως, ἡ ὁποία προβάλλει διαρκῶς νέας ψευδεῖς ἀνάγκας, καὶ νὰ περιορίζωμεθα εἰς τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα καὶ ἀναγκαῖα, μὲ ἀξιοπρεπῇ ἡθελημένην λιτότητα! Νὰ μὴ εἴμεθα καταναλωτικὴ ἀγέλη βουλιμικῶν, ἀπερισκέπτων καὶ ἀκάρδων ἀτόμων, ἀλλὰ κοινωνία εὐαισθήτων προσώπων, δίδοντες ἐν ἀγάπῃ τόπον καὶ χεῖρα βοηθείας εἰς τὸν ἄλλον, τὸν «πλησίον» μας, ποὺ ὑστερεῖται καὶ δυσπραγεῖ! Μᾶς διδάσκει ἀκόμη τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν εἰς τὴν μικρὰν ἢ μεγαλυτέραν στέρησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ταυτόχρονον ἐκζήτησιν τῆς βοηθείας καὶ τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ, μὲ πολλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν φιλόστοργον πρόνοιάν Του! Ἐτσι θέλει τὴν Τεσσαρακοστὴν ὁ Χριστός! Ἐτσι τὴν ἐβίωσαν ὅλοι οἱ Ἅγιοι! Ἐτσι ἡγωνίσθησαν τὸν ἀγῶνα τῆς οἱ εὐσεβεῖς

πατέρες μας! Ἐτσι τὴν ἐγνώρισε παλαιόθεν τὸ Γένος μας! Ἐτσι τὴν προβάλλει καὶ τὴν κηρύσσει πάντοτε, καὶ ὅλως ἰδιαιτέρως εἰς τὴν παροῦσαν δύσκολον διεθνῇ συγκυρίαν, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολύπειρος καὶ ἀδιαλείπτως νήφουσα Μήτηρ Ἐκκλησία!

Ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Φαναρίου ἐν ἀγάπῃ Χριστοῦ καὶ αἰσθήματι εὐθύνης λέγοντες καὶ κηρύσσοντες, εὐχόμεθα πατρικῶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ καὶ καλῇ καρποφορίᾳ τὸ ἀρχόμενον ἅγιον στάδιον!

Ἄγια καὶ Μεγάλῃ Τεσσαρακοστή, 'βι'

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαῖος
Διάπυρος πρὸς Θεὸν εὐχέτης πάντων ὑμῶν

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ

ἐπὶ τῷ Ἁγίῳ Πάσχα

† Β Α Ρ Θ Ο Λ Ο Μ Α Ι Ο Σ

ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ - ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ

ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ

ΠΑΝΤΙ Τῷ ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΧΑΡΙΝ, ΕΙΡΗΝΗΝ ΚΑΙ ΕΛΕΟΣ

ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝΔΟΞΩΣ ΑΝΑΣΤΑΝΤΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ

Ἀδελφοὶ καὶ τέκνα

ἐν Κυρίῳ προσφιλῇ

καὶ ἐπιπόθητα,

ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ!

Εὐφρόσυνος καὶ φωτεινὴ ἀνέτειλε καὶ πάλιν ἡ ἁγία ἡμέρα τοῦ Πάσχα καὶ σκορπίζει χαράν, παρηγορίαν, ἀγαλλίασιν καὶ βεβαίαν ἐλπίδα ζωῆς εἰς ὅλους τοὺς πιστοὺς, παρὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀνὰ τὸν κόσμον βαρεῖαν ἀτμόσφαιραν ἐξ αἰτίας τῆς πολυδιαστάτου κρίσεως, μὲ ὅλας τὰς γνωστὰς ὀδυνηρὰς ἐπιπτώσεις τῆς εἰς τὸν καθημερινὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀνέστη ἐκ τοῦ Τάφου ὁ Χριστός, ὁ Θεάνθρωπος, καὶ μαζί Του ἀνέστη ὁ ἄνθρωπος! Ἡ καταδυναστεία τοῦ θανάτου ἀποτελεῖ παρελθόν. Ἡ ἀπελπισία τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ ἄδου παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτί. Ὁ μόνος Ἰσχυρὸς καὶ Χορηγὸς τῆς ζωῆς, ἀφοῦ ἀνέλαβεν ἐθελουσίως διὰ τῆς Ἐνσαρκώσεώς Του ὅλην τὴν δυστυχίαν τῆς φύσεώς μας καὶ τὸ ἴδιον τὸ κεφάλαιόν της, τὸν θάνατον, ἤδη «τὸν ἄδην ἐνέκρωσε τῇ ἀστραπῇ τῆς Θεότητος» καὶ ἐχάρισεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ζωὴν καὶ «περισσὸν» ζωῆς.

Αὐτὴν τὴν περίσσειαν ζωῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀναστὰς ἐχάρισεν εἰς ἡμᾶς, δὲν παύει νὰ συκοφαντῇ καὶ νὰ διαβάλη πάντοτε μὲ συνέπειαν πρὸς τὸ

ὄνομά του ὁ διάβολος, καίτοι ἀπονευρωμένος πλέον καὶ ἐντελῶς ἀνίσχυρος καὶ καταγέλαστος. Τὴν συκοφαντεῖ μὲ τὴν εἰς τὸν κόσμον ἐπικρατοῦσαν ἀκόμη «ὑβρίν», τόσον ἔναντι τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ ἔναντι τοῦ συνανθρώπου καὶ τῆς ὅλης κτίσεως. Τὴν διαβάλλει μὲ τὴν εἰσέτι ὑφισταμένην ἐντὸς ἡμῶν «ἀρχαίαν σκωρίαν» τῆς ἀμαρτητικῆς ροπῆς, τὴν ὁποίαν καταλλήλως πάντοτε ἐκμεταλλεύεται, προσπαθῶν νὰ μᾶς παγιδεύσῃ εἴτε εἰς τὴν ἔμπρακτον ἀμαρτίαν, εἴτε εἰς τὴν περὶ τὴν πίστιν πλάνην. Ἡ «ὑβρις» εἶναι ἀπότοκον τῆς «σκωρίας» ἐκείνης καὶ ἀμφοτέραι συναποτελοῦν τὸ ἀπαίσιον ζεῦγος τῶν εὐθυνομένων διὰ τὴν διατάραξιν τῶν σχέσεών μας πρὸς ἑαυτούς, πρὸς ἀλλήλους, πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ὅλην τὴν Δημιουργίαν. Εἶναι, κατὰ ταῦτα, ἀδήριτος ἀνάγκη νὰ ἀποκαθάρωμεν τὴν σκωρίαν ἐκείνην μετὰ πάσης προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας, ὥστε νὰ λάμπῃ ἄπλετον τὸ ζωοποιὸν φῶς τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ εἰς τὸν νοῦν, εἰς τὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὸ σῶμα μας, νὰ ἀπομακρύνῃ τὸ σκότος τῆς ὑβρεως καὶ νὰ ἐκχυθῇ τὸ «περισσὸν» τῆς ζωῆς εἰς τὸν κόσμον ὅλον. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ οὔτε διὰ τῆς φιλοσοφίας, οὔτε διὰ τῆς ἐπιστήμης, οὔτε διὰ τῆς τέχνης, οὔτε διὰ τῆς τεχνικῆς, οὔτε διὰ τινος ἰδεολογίας, εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν μέχρι Παθῶν καὶ Σταυροῦ καὶ Τάφου καὶ ταμείων τοῦ ἁδου συγκαταβάντα καὶ ἐκ νεκρῶν Ἀναστάντα Θεάνθρωπον Ἰησοῦν Χριστόν, ἐκφραζομένης διὰ μυστηριακῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ ἐμπόνου καὶ συστηματικοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνος. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ζῇ ἀδιαλείπτως καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τὸ θαῦμα τῆς Ἀναστάσεως, καὶ διὰ τῶν ἀγίων Μυστηρίων της, τῆς Θεολογίας καὶ τῆς πρακτικῆς διδασκαλίας της, μᾶς δίδει τὴν δυνατότητα νὰ μεταλάβωμεν τοῦ θαύματος, νὰ μετᾶσχωμεν τῆς νίκης κατὰ τοῦ θανάτου, νὰ γίνωμεν τέκνα φωτόμορφα τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἀληθῶς «θείας κοινωνοὶ φύσεως», ὅπως συνέβη καὶ συμβαίνει μὲ ὅλους τοὺς Ἁγίους. Ἡ εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας ἡμῶν φυομένη κακοβότανος καὶ ἀκανθηρὰ δέσμη τῶν παθῶν, ἡ λιπαινομένη ἐκ τῆς σκωρίας τοῦ ἐν ἡμῖν «παλαιοῦ ἀνθρώπου», εἶναι ἐπάναγκες νὰ μεταμορφωθῇ τὸ συντομώτερον ἐν Χριστῷ, διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ χάριν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν περὶ ἡμᾶς ζωντανῶν εἰκότων Του, δηλ. τῶν συνανθρώπων μας, εἰς ἀνθοδέσμην ἀρετῶν, ἀγιασμοῦ καὶ δικαιοσύνης. Οὕτω, ὁ ἱερὸς ὑμνογράφος ἐπικαίρως ψάλλει: «*Δικαιοσύνης ἐσθῆτα περιβαλλόμενοι λευκὴν ὑπὲρ χιόνα, τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ εὐφρανθῶμεν, ἐν ᾗ ὁ Χριστός, δικαιοσύνης ὡς ἥλιος ἐκ τῶν νεκρῶν ἀνατείλας, πάντας ἡμᾶς ἀφθαρσίᾳ κατεφαίδρυνεν*». Τὸ λευκὸν ἔνδυμα τῆς δικαιοσύνης μᾶς ἐδόθη συμβολικῶς κατὰ τὸ ἅγιον Βάπτισμα

καὶ καλούμεθα διὰ τῆς διαρκοῦς μετανοίας, τῶν χαροποιῶν δακρύων, τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς, τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἐπιθυμιῶν, τῆς ὑπομονῆς εἰς τὰ ὀδυνηρὰ τοῦ βίου καὶ τῆς ἀνυποχωρήτου προσπαθείας πρὸς πρακτικὴν ἐφαρμογὴν πασῶν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα τῆς κεφαλαιώδους ἐντολῆς τῆς ἀγάπης, νὰ τὸ ἀνακαθάρωμεν, μετέχοντες οὕτως εἰς τὴν σταυρικὴν κένωσιν τοῦ Θεανθρώπου, ὥστε νὰ ἔλθῃ ἡ πασχάλιος εὐφροσύνη, τὸ φαιδρὸν ἀναστάσιμον φῶς καὶ ἡ σωτηρία εἰς τὴν ζωὴν μας καὶ εἰς τὸν περὶ ἡμᾶς κόσμον.

Ταῦτα ἀπὸ τοῦ πάντοτε ἐν τῇ δοκιμασίᾳ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ φωτὶ καὶ τῇ χαροποιῷ ἐμπειρίᾳ τῆς Ἀναστάσεως, ὑπάρχοντος Φαναρίου ἐορτίως γράφοντες καὶ τὴν στοργὴν τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας διερμηνεύοντες, εὐχόμεθα ὁλοψύχως πᾶσαν παρὰ τοῦ ἐκ νεκρῶν Ἀναστάντος Ἀρχηγοῦ τῆς Ζωῆς σωτήριον δωρεὰν καὶ πασχάλιον εὐλογίαν.

Ἅγιον Πάσχα 2010

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαῖος
Διάπυρος πρὸς Χριστὸν Ἀναστάντα
εὐχέτης πάντων ὑμῶν

ΜΕΡΟΣ Β'

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΑΣΦΕΝΤΑΓΑΚΗΣ

Θεολόγος-Κάτοχος *master* Χριστιανικής καὶ Βυζαντινῆς Αρχαιολογίας

ΔΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΟΡΜΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ¹

Τὰ νησιὰ τοῦ συμπλέγματος τῶν Δωδεκανήσων ἄρχισαν ἀπὸ πολὺ νωρὶς νὰ δέχονται τὴν ἔντονη διεΐσδυση δυτικῶν στοιχείων σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς καθημερινότητος, συνεπῶς καὶ στὴν τέχνη. Συγκεκριμένα, οἱ πρῶτες ἐπιδράσεις ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ 1082 ποὺ οἱ Βενετοί, μὲ τὴν ἄδεια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἐγκατέστησαν ἐμπορικὸ σταθμὸ στὸ λιμάνι τῆς Ρόδου. Ἀργότερα, τὸ 1306, ὁ μέγας μάγιστρος τοῦ Τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν Ἱπποτῶν Foulques de Villaret διαπραγματεύεται μὲ τὸν Vignolo de Vignoli, ὁ ὁποῖος διατηροῦσε τιμάρια στὰ Δωδεκάνησα, τὴν κατάληψη τῆς Ρόδου καὶ τὴν παραχώρηση στοὺς Ἱππότες τῶν 2/3 τοῦ νησιοῦ, ὁλόκληρης τῆς Λέρου καὶ τῶν 2/3 τῆς Κῶ, διατηρώντας ὁ δεύτερος τὸ ὑπόλοιπο 1/3 τῶν δύο νησιῶν. Ἡ κατάληψη τῆς Ρόδου ὁλοκληρώθηκε τὸ 1309, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα νησιὰ ἄρχισαν νὰ πέφτουν σταδιακὰ στὰ χέρια τῶν Ἰωαννιτῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τρία: τὴν Κάρπαθο καὶ τὴν Κάσο, ποὺ τὰ κατεῖχαν οἱ Κορνάροι (τιμαριούχοι τῆς Βενετίας), καὶ τὴν Ἀστυπάλαια ποὺ τὴν ἐξουσίαζαν οἱ Quirini τοῦ δουκάτου τῆς Νάξου².

Τὸ 1522, μετὰ τὴ δευτέρη πολιορκία τῆς Ρόδου ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὑπογράφεται ἡ ἐπίσημη παράδοση τοῦ νησιοῦ καὶ ὁ ἔλεγχος περνάει ἀπὸ

1. Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀποτελεσε θέμα ἀνακοίνωσης στὸ ΙΕ΄ Συνέδριο τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Θεολογικοῦ Συλλόγου, τὸ ὁποῖο διεξήχθη στὴν Πάρο ἀπὸ τὶς 03-05/ 07/ 2009 καὶ ἔφερε τὸν τίτλο «Mare Nostrum: Μεσόγειος καὶ Χριστιανισμὸς διὰ μέσου τῶν αἰώνων».

2. Κόλλια, Ἱππότες, σ. 12, 14.

τὰ χέρια τῶν ἵπποτῶν στοὶ σουλτάνοι Σουλεϊμάν τὸ Μεγαλοπρεπὴ³. Τὴν ἴδια τύχη ἔχουν καὶ τὰ ὑπόλοιπα νησιά τῆς Δωδεκανήσου.

Ἡ ἀνθηρὴ οἰκονομικὴ, πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση τῶν κατοίκων, Φράγκων καὶ Ἑλλήνων, στὰ νησιά τῆς Δωδεκανήσου κατὰ τὴν περίοδο τῆς φραγκοκρατίας, καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὸν 15ο καὶ 16ο αἰ., βοήθησαν τὴν ἀνάπτυξη, ποιοτικὰ καὶ ποσοτικὰ, τῆς ζωγραφικῆς καί, γενικότερα, τῆς τέχνης. Στὰ ἵπποτοκρατούμενα Δωδεκάνησα παρατηρεῖται αὐξημένο ποσοστὸ παραγωγῆς μνημειακῆς ζωγραφικῆς, ἀρκετὰ μεγαλύτερο σὲ σχέση μὲ τὰ προηγούμενα χρόνια στὴν ἴδια γεωγραφικὴ περιοχὴ. Βέβαια τὸ ἴδιο φαινόμενο δὲν εἶναι μοναδικό, ἀλλὰ συνηθίζεται καὶ σὲ ἄλλες ἑλλαδικὲς περιοχὲς τὴν ἴδια ἐποχὴ⁴.

Στὴ ζωγραφικὴ ποὺ ἀναπτύχθηκε στοὺς δύο αἰῶνες περίπου στὰ λατινοκρατούμενα νησιά τοῦ συμπλέγματος, διακρίνονται τρεῖς εἰκονογραφικὲς καὶ τεχνοτροπικὲς τάσεις: ἡ δυτικοευρωπαϊκὴ, ἡ παλαιολόγια καὶ ἡ ἐκλεκτικὴ⁵, ἡ ὁποία σχετίζεται ἄμεσα καὶ μὲ τὴν παρούσα ἀνακοίνωση.

Ἡ ἐκλεκτικὴ τάση (ἡ μίξη, δηλαδή, στοιχείων βυζαντινῶν καὶ δυτικῶν) ἀνιχνεύεται ἀπὸ νωρὶς στὴ Ρόδο, περίπου ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 14ου αἰ. Στὸ β' μισὸ τοῦ 15ου αἰ. καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰ. αὐτὴ ἡ τάση φαίνεται νὰ ἔχει πλέον διαμορφωθεῖ. Πηγές, ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν τὰ θέματά τους, εἶναι ἡ παλαιὰ καὶ σύγχρονή τους παραδοσιακὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, καθὼς καὶ ἡ ἀντίστοιχη δυτικοευρωπαϊκὴ⁶. Σὲ τεχνοτροπικὸ ἐπίπεδο δανεῖζονται ἀπὸ τὴ Δύση καὶ ἐνσωματώνουν τὴν ἀραιὴ πτυχολογία, τὴν ἄνετη στάση, τὸ λίγο πολὺ φυσιοκρατικὸ περιβάλλον, τὴν πολυκοσμία, τὴν ταραχὴ καὶ τὸ θόρυβο στὶς συνθέσεις. Ἐπίσης, τὸ χρωματολόγιό τους ἐμπλουτίζεται ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τους μὲ τοὺς Φράγκους⁷.

Ἀπὸ τὰ ἐκλεκτικὰ ἔργα ποὺ ἐντοπίζονται στοὶ δωδεκανησιακοὶ χώροι, κυρίως στὴ Ρόδο, ἀποδεικνύεται ἡ μόνιμη παρουσία ὁμάδας καλλιτεχνῶν "ἐθισμένων" στὴν τάση αὐτή⁸, παρουσία ποὺ συνεχίζει τὴν πορεία της καὶ στοὺς ἐπόμενους μεταβυζαντινοὺς αἰῶνες. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ζωγραφικὰ σύνολα ποὺ ἔχουν δεχτεῖ δυτικὲς ἐπιδράσεις ἐντοπίζονται στὸν

3. Ὁ.π., σ. 58.

4. Κόλλια, *Πόλη*, σ. 110.

5. Ὁ.π., σ. 117.

6. Ὁ.π., σ. 123.

7. Κόλλια, *Δωδεκάνησα*, σ. 300.

8. Κόλλια, *Πόλη*, σ. 123.

Ἅγιο Νικόλαο στὸ Φουντουκλί τῆς Ρόδου (15ος αἰ.)⁹, στὸν Ταξιάρχη Μιχαήλ τῆς Μονῆς Θάρι στὴ Ρόδο (στὴ ζωγραφικὴ φάση τοῦ 1506, καθὼς καὶ σ' αὐτὴ τοῦ 18ου αἰ.¹⁰), πρὸ περιορισμένης κλίμακας ὅμως¹¹, στὸν Ἅγιο Νικόλαο στὰ Τριάντα τῆς Ρόδου (ἀρχὲς 16ου αἰ.)¹², στὸν ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Λίνδου (1779¹³) στὸ νάρθηκα τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν Πάτμο (γύρω στὸ 1600)¹⁴, στὸ νέο καθολικὸ τῆς Μονῆς Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Ρουκουνιώτου στὴ Σύμη (1738), στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Πανορμίτου Σύμης (1792), στὸν ναὸ τῆς Τίμιας Ζώνης Τήλου (1787) κ.ἄ.

Χαρακτηριστικὴ περίπτωση αὐτῆς τῆς ἐκλεκτικῆς τάσης στὴν εἰκονογράφηση τῶν ναῶν τῆς τελευταίας μεταβυζαντινῆς περιόδου ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τῆς ἱστορήσεως τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Πανορμίτου Σύμης. Τὸ καθολικὸ «ἀνεκαινίσθη ἐκ θεμελίων...» τὸ 1783 καὶ εἶναι ἔργο τοῦ Ρόδιου Ἀναστάση Καρναβά, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ιδιότητα τοῦ ἀρχιτέκτονος σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή πρὸς βρίσκεται δεξιὰ τῆς κύριας εἰσόδου: «...ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΔΕ ΩΝ ΜΑΣΤΡ - ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΡΝΑΒΑΣ ΡΟΔΙΟΣ...». Ἡ εἰκονογράφηση τοῦ ναοῦ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Νεόφυτο τὸ Συμαῖο (ἐπικουρούμενο ἀπὸ τὸν Κυριακό, τοπικὸ ἀγιογράφο) τὸ 1792, κατὰ τὴν ἐπιγραφή πρὸς βρίσκεται στὸ ἐσωράχιο τῆς τοξωτῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ. Ὁ Νεόφυτος, μαζὶ μὲ τὸ Γρηγόριο (ζωγράφος τῆς Παναγίας τῆς Λίνδου καὶ ἄλλων σημαντικῶν μνημείων τῆς Δωδεκανήσου), ἀποτελοῦν τοὺς βασικότερους ἐκπροσώπους τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἐργαστηρίου τῆς Σύμης τὸν 18ο αἰ.¹⁵ καί, τὸ ὁποῖο καλύπτει τὶς ἀνάγκες ὄχι μόνον τοῦ νησιοῦ, ἀλλὰ ὁλόκληρου τοῦ συμπλέγματος, διατηρώντας τὴν ὀρθόδοξη μεταβυζαντινὴ ἀγιογραφικὴ

9. Γαρίδη, *Ζωγραφικὴ*, σ. 367. Περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὶς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ βλ. Ἀχειμάστου, *Φουντουκλί*, σ. 247-262.

10. Οἱ τοιχογραφίες τῆς φάσης τοῦ 18ου αἰ. ἀποδίδονται στὸ Γρηγόριο τὸ Συμαῖο λόγω τῆς ὁμοιότητάς τους, κυρίως, μὲ τὰ δύο ἀπὸ τὰ τρία ἐνυπόγραφα ἔργα του, δηλ. τὶς τοιχογραφίες στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Παντελεήμονος Τήλου καὶ στὸν ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Λίνδου στὴ Ρόδο. Γιὰ λεπτομέρειες σχετικὲς μὲ τὴν παρούσα φάση βλ. Ἀχειμάστου, *Θάρι*, σ. 153-154.

11. Γαρίδη, ὁ.π., σ. 368. Περισσότερα γιὰ τὶς τοιχογραφίες τῆς μονῆς βλ. Ἀχειμάστου, *Θάρι*.

12. Γαρίδη, ὁ.π.

13. Ἀχειμάστου, ὁ.π., σ. 153.

14. Γαρίδη, ὁ.π., σ. 369-370.

15. Κόλλια, *Τέχνη*, σ. 100.

παράδοση με μιὰ πηγαία λαϊκότητα, πού προσδιορίζει τὴν ἐντοπιότητά τους¹⁶. Ὁ Νεόφυτος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Πανορμίτου, εἰκονογράφησε καὶ ἄλλους ναοὺς στὰ Δωδεκάνησα: τὴν Παναγία Ἐλεοῦσα στὶς Καλυθιὲς τῆς Ρόδου (1741), τὴν Τίμια Ζώνη Μικροῦ Χωριοῦ Τήλου (1787), τὸν Ἅγιο Ἰωάννη στὸ Μεσοχώρι Καρπάθου, τὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στὸν Ὀλυμπο Καρπάθου¹⁷, τὸν Ἅγιο Ἰωάννη Ἀρμὰ στὴ Νίσυρο καὶ τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Γεννήσεως Θεοτόκου στὶς Σιώνες Νισύρου¹⁸. Πιθανότατα, ἡ ἱστορία τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Πανορμίτου νὰ ἀποτελεῖ τὸ κύκνειο ἄσμα τοῦ ζωγράφου, ἐφόσον δὲν ἔχει διασωθεῖ κάποιο ἄλλο μεταγενέστερο ἐνυπόγραφο ἔργο του.

Ὁ ναὸς ἀκολουθεῖ τὸν ἀπλὸ τύπο τῆς μονόχωρης θολοσκεποῦς βασιλικῆς. Δυτικὸ δάνειο ἀποτελοῦν δύο ὀξυκόρυφα σταυροθόλια, γοτθικοῦ τύπου¹⁹.

Στὶς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ συναντοῦμε οἰκεῖα θέματα τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν χρόνων, ὅπως εἶναι ἡ Μετάδοση καὶ ἡ Μετάληψη τῶν Ἀποστόλων, οἱ Παραβολές τοῦ Κυρίου καὶ οἱ συλλειτουργοῦντες ἱεράρχες στὸ ἱερό (μὲ ἐξαίρεση τὴν Ἁγία Τριάδα πού βρίσκεται στὸ τεταρτοσφαῖριο τῆς ἀψίδος, θέμα σπάνιο), οἱ σκηνές ἀπὸ τὰ Πάθη στὰ τρίγωνα τῶν σταυροθολίων, οἱ Αἱνοί, οἱ σκηνές ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκη, ἡ ἀγιογράφηση τῶν 24 Οἰκῶν τοῦ Ἀκάθιστου Ὑμνου (εἰκ. 1), τὸ *Ἐπὶ σοὶ Χαίρει* καὶ ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ στὸ βόρειο καὶ νότιο τοῖχο τοῦ καθολικοῦ, ἡ ἀπεικόνιση τῆς Δευτέρας Παρουσίας στὸ δυτικὸ τοῖχο (εἰκ. 2), καθὼς καὶ εὐαγγελιστές, προφῆτες, ἔφιπποι στρατιωτικοὶ καὶ ὁλόσωμοι ἅγιοι.

Δυτικὰ δάνεια παρατηροῦνται, κατ' ἀρχὴν, σὲ δευτερεύοντα εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα, ὅπως εἶναι ὁ τρόπος ἔνδυσης τῶν ὁλόσωμων, συνήθως, μορφῶν τῶν ἁγίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καθὼς καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἁγίων, στοὺς ὁποίους, τὶς περισσότερες φορές, εἶναι ἐντονότερα. Στὸ παράδειγμα τῶν ἁγίων Θεοδώρων (εἰκ. 3) εἶναι ἐμφανὲς ἡ χρῆση στρατιωτικῶν θωράκων καὶ ὑποδημάτων πού θυμίζουν ἀνάλογες ἀπεικονίσεις σὲ ἔργα καλλιτεχνῶν, πού ἔχουν χρησιμοποίησει ἰταλικά ἢ φλαμανδικὰ πρότυπα, ὅπως εἶναι τοῦ Βίκτορα ἀπὸ τὴν Κρήτη²⁰ ἢ τοῦ Γεώργιου Κα-

16. Χατζηφώτη, *Μονή*, σσ. 39-40.

17. Πιομπίνου, *Ἀγιογράφοι*, σ. 278.

18. Οἱ δύο τελευταῖοι ἀποδίδονται στὸν ἱερομόναχο Νεόφυτο ἀπὸ τὸ Χάρη Κουτελάκη. Βλ. Πιομπίνου, ὁ.π., σ. 278., καθὼς καὶ Κουτελάκη, *Ἀγιογράφοι*, σ. 122.

19. Γιὰ τὰ γοτθικοῦ τύπου σταυροθόλια βλ. Μπούρα, *Ιστορία*, σσ. 349-354.

20. Χατζηδάκη-Μπορμπουδάκη, *Εἰκόνες*, εἰκ. 18.

Εικ. 1. Τμήμα από την εικονογράφηση του Ἀκαθίστου Ὑμνου.

Εικ. 2. Ἡ σκηνή τῆς Δευτέρας Παρουσίας στό δυτικό τοῖχο.

Είκ. 3. Όλόσωμες μορφές αγίων ανδρών.

Είκ. 4α. Ό άγιος Θεόδωρος ό Στρατηλάτης.

Είκ. 4β. Λεπτομέρεια
άπ' την προσκύνηση των Μάγων
του Μιχαήλ Δαμασκηνοῦ.

στροφύλακα²¹. Ἐπιπροσθέτως, παρατηρεῖται μείωση τῆς γραμμικότητας καὶ αὐξηση τῆς ζωγραφικότητας στὰ πρόσωπα, καθὼς καὶ ἀλλαγὴ στὴ στάση τοῦ σώματος, ποὺ πλέον εἶναι περισσότερο φυσική. Αὐτὸ φαίνεται ἐντονότερα στὸν ἅγιο Θεόδωρο τὸ Στρατηλάτη (εἰκ. 4α), τοῦ ὁποῦ ἡ στάση τοῦ σώματος θυμίζει τὶς στάσεις ὀρισμένων μορφῶν ἀπὸ ἔργα καλλιτεχνῶν ἐπηρεασμένων ἀπὸ τὴ δυτικὴ ζωγραφικὴ, ὅπως π.χ. αὐτὰ τοῦ Μιχαήλ Δαμασκηνοῦ²² (εἰκ. 4β), καθὼς καὶ στὴ σύνθεση τοῦ ἁγίου Δημητρίου ποὺ φονεύει τὸν τσάρο τῶν Βουλγάρων Καλογιάννη ἢ Σκυλογιάννη²³ (εἰκ. 5α). Ἡ ρεαλιστικότητά τῶν στοιχείων ποὺ δομοῦν τὸ ἄλλο ποὺ καβαλαίει ὁ ἅγιος, ἀπὸ τὴ στάση μέχρι τὰ μέρη τοῦ σώματός του, ὑποδηλώνει τὶς δυτικὲς ἐπιδράσεις ποὺ ἔχει δεχτεῖ. Τὸ τελευταῖο εἰκονογραφικὸ στοιχεῖο μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ καὶ μὲ ἀνάλογα τοῦ Μουσεῖου Ζακύνθου, ἐμφανῶς δυτικῆς ἐμπνεύσεως²⁴ (εἰκ. 5β).

Σύνηθες δυτικὸ δάνειο στὴν ἐκλεκτικὴ τάση τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων εἶναι ἡ χρῆση ὑψηλῶν στεμμάτων (ἰταλικά πρότυπα)²⁵, ποὺ ἔχουν συνήθως τὴ μορφή κορῶνας μὲ ὀξυκόρυφες ἀπολήξεις ἢ μίτρας μὲ ὀδοντωτὸ περίγραμμα. Ὡς παραδείγματα, ἀπὸ τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς, φέρουμε τὴν τοιχογραφία τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, καθὼς κι ἐκεῖνες ποὺ ἀπεικονίζουν τὴν ἁγία Αἰκατερίνη καὶ τὴν ἁγία Εἰρήνη (εἰκ. 6). Σημαντικὲς ὁμοιότητες μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε σὲ ἔργο τοῦ Tintoretto τοῦ 16ου αἰ.²⁶, καθὼς καὶ σὲ φλαμανδικὲς χαλκογραφίες τοῦ Sadeler (16ος-17ος αἰ.)²⁷. Τέλος, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἡ ὁμοιότητα τοῦ φορέματος τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης, ποὺ βρίσκεται στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς (εἰκ. 7α), μὲ ἐκεῖνο τῆς Γαλήνης, ἡ ὁποία ἀπεικονίζεται νὰ γκρεμίζει τὰ εἰδῶλα τοῦ Δία καὶ Ἀπόλλωνα (λεπτομέρεια ἀπὸ δεσποτικὴ εἰκόνα τοῦ τέμπλου τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπε στὸ Ποτάμι, στὴ Ζάκυνθο, ἔργο τοῦ Δ. Νομικοῦ)²⁸ (εἰκ. 7β).

Στὴ Δευτέρα Παρουσία ποὺ δεσπόζει στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ ναοῦ, ὁ Μέγας Κριτὴς βρίσκεται μέσα σὲ κυκλικὴ δόξα καὶ ἐκατέρωθεν, σὰν νὰ

21. Ρηγόπουλου, *Ἐπιδράσεις*, εἰκ. 121.

22. Χατζηδάκη, ὁ.π., εἰκ. 97.

23. Μυλωνᾶ, *Μουσείο*, σ. 112.

24. Μυλωνᾶ, ὁ.π., σ. 112.

25. Ευγγόπουλου, *Σχεδιάσμα*, σ. 294.

26. Ρηγόπουλου, ὁ.π., εἰκ. 209.

27. Ὁ.π., εἰκ. 48, 102.

28. Ὁ.π., εἰκ. 143.

*Είκ. 5α. Ο ἑφιππος Ἅγιος
Δημήτριος φονεύει
τὸν Σκυλογιάννη.*

*Είκ. 5β. Φορητὴ εἰκόνα
τοῦ 1730 πὸν βρίσκεται
στὸ Μουσεῖο Ζακύνθου.*

Είκ. 6. Ὅλοσωμες μορφές ἀγίων γυναικῶν.

Εικ. 7α. Ἡ ἁγία Αἰκατερίνη.

Εικ. 7β. Ἡ Γαλήνη καταστρέφει
τὰ εἰδωλα. Λεπτομέρεια
ἀπὸ δεσποτικὴ εἰκόνα τέμπλου
στὸν Ἅγιο Χαραλάμπε
στὸ Ποτάμι Ζακύνθου.

Εικ. 8. Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴ σκηνὴ τῆς Δευτέρας Παρουσίας.

ξεπροβάλλουν ακριβώς πίσω από τη δόξα του Κυρίου, τέσσερις μικρές αγγελικές μορφές θυμίζουν έντονα τὰ δυτικά putti (χερουβείμ), θέμα συνηθισμένο στην τέχνη της Δύσεως²⁹ (εἰκ. 8). Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς δόξας τοῦ Κυρίου, γονυπετεῖς ἐπάνω σὲ νεφέλη καὶ δεόμενοι μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα μπροστὰ στὸ στήθος τους, ἀπεικονίζονται ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς ἀντίστοιχα. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς δεόμενης Παναγίας (ποὺ ἀκολουθεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Πρόδρομο στὴν παρούσα τοιχογραφία) συνηθίζεται στὴ Δύση, καὶ ὅχι στὴν Ἀνατολή, ὅπου ἀπεικονίζεται ἡ Παναγία κατ' ἐνώπιον δεόμενη καὶ μὲ τὰ χέρια ὑψωμένα ἔναντι ἀλλήλων³⁰, εἴτε ὡς Πλατυτέρα εἴτε ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἀνάληψη καὶ τὴν Πεντηκοστή, ἀλλὰ καὶ στραμμένη πλαγίως, μὲ τὰ χέρια στὸ ὕψος τοῦ στήθους ἢ τοῦ λαιμοῦ καὶ τὶς παλάμες πρὸς τὰ ἐπάνω³¹, νὰ ἀπευθύνεται, μαζὶ μὲ τὸν Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο, πρὸς τὸν Χριστό (παράσταση τῆς Μικρῆς Δεήσεως ἢ Τρίμορφο)³².

Σὲ δυτικὴ ἐπίδραση παραπέμπει καὶ ἡ διακόσμηση τῶν νευρώσεων τῶν σταυροθολίων μὲ μικρὲς μορφὲς στηθαίων (ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν) ἁγίων, ὁσίων, προφητῶν κ.τ.λ. (εἰκ. 9α-9β). Οἱ μορφὲς τῶν ἀνδρῶν βρίσκονται στὸ ἐσωτερικὸ ὠοειδοῦς μεταλλίου μὲ χρυσὸ περίγραμμα, ἐνῶ ἓνα διακοσμητικὸ μὲ μορφὴ διπλοῦ συνεπτυγμένου τριφυλλιοῦ συνδέει κάθε μετάλλιο μὲ τὸ ἄλλο. Οἱ γυναικεῖες μορφὲς δὲν περιέχονται σὲ μέταλλα, ἀλλὰ περιβάλλεται κάθε μία ἀπὸ διακοσμητικὰ ποὺ ἀνυψώνονται κλιμακωτὰ μέχρι τὸ στήθος καὶ καταλήγουν σὲ ἀμβλεῖς ἀπολήξεις. Ἡ ἰδιαίτερη αὐτὴ μέθοδος κάλυψης τῶν ἐπιφανειῶν τῶν νευρώσεων τῶν δύο σταυροθολίων τοῦ ναοῦ, θυμίζει έντονα τὶς ἀνάγλυφες καὶ ἔξεργες μορφὲς ποὺ κοσμοῦν τὶς νευρώσεις τῶν ὁμόκεντρων ὀξυκόρυφων τόξων, τὰ ὁποῖα συνθέτουν τοὺς πυλῶνες τῶν δυτικῶν ὀψεων τῶν καθεδρικῶν γοθτικῶν ναῶν³³.

29. Γκράμπ, *Ἄγγελοι*, σ. 73, 78.

30. Ἡ δεόμενη Παναγία ἀπεικονίζεται κατ' ἐνώπιον καὶ στὸν τύπο τῆς «Διακονίσσης Παρθένου», καθὼς καὶ στὸν τύπο τῆς Εὐχῆς ἢ τῆς ὀξείας παρεμβολῆς τῆς Θεομήτορος. Γιὰ περισσότερα βλ. Καλοκύρη, *Θεοτόκος*, σσ. 54-55.

31. Ἡ στάση τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας πλαγίως στραμμένης συναντᾶται καὶ στοὺς τύπους τῆς Ἀγιοσοριτίσης, τῆς Παναγίας τῆς «Παρακλήσεως» καὶ τῆς Μεσιτρίας. Γιὰ περιγραφή τῶν τύπων βλ. ὁ.π., σσ. 54-56.

32. Ὁ.π., σσ. 53-56.

33. Ἀντουράκη, *Τέχνη*, σ. 64. Γιὰ παραδείγματα παρόμοιων γλυπτῶν διακοσμητικῶν σὲ γοθτικοὺς ναοὺς, βλ. Gombrich, *Χρονικό*, σσ. 189-192, καθὼς καὶ Ἀντουράκη, ὁ.π., σσ. 128-140. Ἐπίσης, γιὰ τὸ γενικὸ γλυπτὸ διάκοσμο τῶν γοθτικῶν ναῶν βλ. Καλοκύρη, *Ἀρχαιολογία*, σσ. 242-245.

Είκ. 9α. Στηθαίες μορφές αγίων ανδρών στις νευρώσεις τών σταυρολιθίων.

Είκ. 9β. Στηθαίες μορφές αγίων γυναικῶν στις νευρώσεις τών σταυρολιθίων.

Από τὰ δυτικὰ στοιχεῖα ποὺ ἐντοπίζονται στὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ καθολικοῦ, ξεχωρίζουν δύο σημαντικοὶ εἰκονογραφικοὶ τύποι, ἅμεσα συνδεδεμένοι μὲ τὸ δογματικὸ πλαίσιο ποὺ περικλείει τὰ θέματα: ὁ τύπος τῆς «δυτικῆς» Ἀνάστασης τοῦ Κυρίου καὶ ὁ τύπος τῆς δυτικῆς Ἀγίας Τριάδας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰκονογράφηση τῆς Ἀναστάσεως, θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε, κατ' ἀρχάς, πὼς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ παρόντος τύπου ὡς δυτικοῦ δὲν ἔχει ξεκαθαριστεῖ πλήρως· ὁ Δ. Τριανταφυλλόπουλος ἐκφράζει τὶς ἐπιφυλάξεις του γιὰ τὴ δυτικὴ προέλευση τοῦ θέματος, ἐφόσον ὑπῆρχε ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. καὶ δὲν εἰσάγεται μὲ τὸν Ἡ. Μόσκο, ἐνῶ ὁ πυρήνας τοῦ θέματος ἀπαντᾷ ἤδη σὲ μεσοβυζαντινὰ ψαλτήρια. Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν Ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης³⁴ ὁ Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ περιγράφει παράλληλα τὴν Εἰς Ἄδου Κάθοδο, τὴ γνωστὴ βυζαντινὴ Ἀνάσταση, μὲ τὴ «δυτικοῦ τύπου» Ἀνάσταση, ὡς δύο διαφορετικὰ χρονικὰ γεγονότα, ἄρα καὶ δύο διαφορετικὲς σκηνές³⁵. Ὁ τύπος ποὺ ἀκολουθεῖται κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἀγιογράφους, μέχρι καὶ τοὺς χρόνους τῆς Ἀλώσεως, εἶναι ἐκεῖνος ὅπου ὁ Χριστὸς, κατὰ τὴν τριήμερη παραμονή του στὸν Ἄδη, ἀνεγείρει τοὺς Ἀδὰμ καὶ Εὐὰ ἀπὸ τὸ ἔρεβος τοῦ θανάτου. Ἡ ἐπιγραφή φέρει τὴν ὀνομασία «Ἡ Ἀνάστασις»³⁶. Στοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους εἰσάγεται καὶ ἡ ἀπεικόνιση τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου κατὰ τὸν τύπο στὸν ὁποῖο ὁ Χριστὸς πατάει ἢ ἵπταται ἐπάνω ἀπὸ τὸ κενοτάφιο, εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξιὸ χεῖρ καὶ κρατᾷ λάβαρο μὲ τὸ ἀριστερό, ἄγγελοι κάθονται στίς ἄκρες, ἐμφανῶς χαρούμενοι, ἐνῶ στρατιῶτες βρίσκονται στὸ πρῶτο ἐπίπεδο, ἄλλοι καταγῆς, μοιάζοντας νεκροὶ ἢ βαθιὰ κοιμώμενοι, καὶ ἄλλοι νὰ προσπαθοῦν νὰ ἀπομακρυνθοῦν πανικόβλητοι. Ἡ θριαμβευτικὴ ἔξοδος τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν τάφο ἐφαρμόζεται στὴ Δύση ἀπὸ τὸν 12ο αἰ. καὶ προτιμήθηκε ἀπὸ τοὺς Κρῆτες ζωγράφους τοῦ 17ου αἰ., καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς Ἑπτανήσιους τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ.³⁷.

Στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Πανορμίτου, στὸ βόρειο τρίγωνο ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν νευρώσεων τοῦ δυτικοῦ σταυροθολίου, συναντοῦμε καὶ τὶς δύο παραστάσεις, καὶ μάλιστα σὲ ἐπ' ἀλλήλους ζῶνες: στὴν

34. Διονυσίου, *Ἑρμηνεία*, σσ. 157-158.

35. Triantaphyllopoulos, *Kerkyra*, σσ. 237-239.

36. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴν εἰκονογραφία, τὴ λειτουργικὴ σημασία κ.τ.λ. βλ. Kartsonis, *Anastasis*, καθὼς καὶ Πασαρέλι, *Εἰκόνες*, σσ. 11-27.

37. Μυλωνᾶ, ὁ.π., σ. 314.

ἐπάνω ζώνη εικονίζεται ἓνας ἀδιάγνωστος προφήτης, ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος καὶ ἡ Εἰς Ἄδου Κάθοδος (εἰκ. 10), ἐνῶ στὴν κάτω ὁ προφήτης Ἰωὴλ καὶ ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ (εἰκ. 11). Ἡ ἐπιλογή τοῦ ζωγράφου νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ τοὺς δύο τύπους, καὶ ἰδιαίτερα οἱ θέσεις ποὺ τοὺς τοποθετεῖ, δικαιολογεῖ τὴ θεωρία τοῦ καθηγητοῦ Τριανταφυλλόπουλου γιὰ τὴν χρονικὴ διαδοχὴ καὶ ἀλληλουχία τῶν δύο ἀπεικονίσεων, καὶ ὅτι τὰ δύο γεγονότα δὲν ταυτίζονται, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν Ἑρμηνεία τοῦ Διονυσίου.

Στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ, ὡς σπάραγμα πλέον, συναντᾶται ἡ Ἁγία Τριάδα κατὰ τὸ δυτικὸν τύπο, δηλ. (κατὰ τὸν θεατὴ) ὁ Πατὴρ δεξιὰ, ὁ Υἱὸς ἀριστερὰ καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ὡς περιστέρα, στὸ κέντρο καὶ ἄνω, μέσα σὲ δόξα, ἔχοντας στραμμένη τὴν οὐρά του πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐκατέρωθεν τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχουμε Ἀγγελικὴ Λειτουργία (εἰκ. 12).

Μὲ τὴν τοποθέτηση τῆς Λειτουργίας τῶν Ἀγγέλων, μαζί μὲ τὴν Ἁγία Τριάδα, στὸ τεταρτοσφαίριο, γίνεται ἐμφανὲς πὺς ἡ θυσία ἀποδίδεται καὶ στὰ τρία πρόσωπα τῆς ἀδιαίρετου Ἁγίας Τριάδος, καὶ ὄχι μόνο στὸν Πατέρα καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ἡ παράσταση αὕτη ἴσως νὰ συνδέεται μὲ τὴ χριστολογικὴ ἔριδα τοῦ 12ου αἰ., ἡ ὁποία ξέσπασε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀνάμεσα στὸ διάκονο Βασίλειο καὶ τοὺς Νικηφόρο Βασιλάκη καὶ Μιχαὴλ τὸν Θεσσαλονικέα, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς Ἐνδημούσης Συνόδου τοῦ 1156, κατὰ τὴν ὁποία διακηρύχθηκε πὺς ὁ Χριστὸς εἶναι τόσο θυόμενος ὅσο καὶ προσδεχόμενος, μαζί μὲ τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, καταδικάζοντας ἔτσι τὶς αἰρετικὲς ἀπόψεις τῶν δύο τελευταίων³⁸. Φυσικά, δὲν γνωρίζουμε κατὰ πόσο ὁ ζωγράφος εἶχε γνώσεις περὶ τῆς ἔριδος, ἀλλὰ εἶναι σημαντικὸ τὸ γεγονὸς τὸ πὺς λειτουργεῖ ἡ ὀρθόδοξη παράδοση καὶ τὸ δόγμα ἐντὸς του, ἔστω καὶ ὑποσυνείδητα, ἀπεικονίζοντας μιὰ σύνθεση μὲ δάνεια δυτικά, ποὺ φέρει ὅμως ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ὀρθόδοξου δόγματος περὶ τῆς Θ. Εὐχαριστίας.

Σὲ προγενέστερο ἔργο τοῦ Νεόφυτου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζονται περισσότερα χαρακτηριστικὰ τῆς Ἁγίας Τριάδας ποὺ ἴσως νὰ ἐπαναλαμβάνονταν καὶ στὴ Μονὴ Πανορμίτου, καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ ἀνάλογη παράσταση στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ τῆς Παναγίας Ἐλεούσας Καλυθίων, μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε πὺς σώζεται ἓνα εἶδος ἁγίας τράπεζας ἀνάμεσά τους, μὲ σταυρὸ νὰ ὑψώνεται στὴ μέση,

38. Φειδᾶ, *Ἱστορία*, σσ. 293-295.

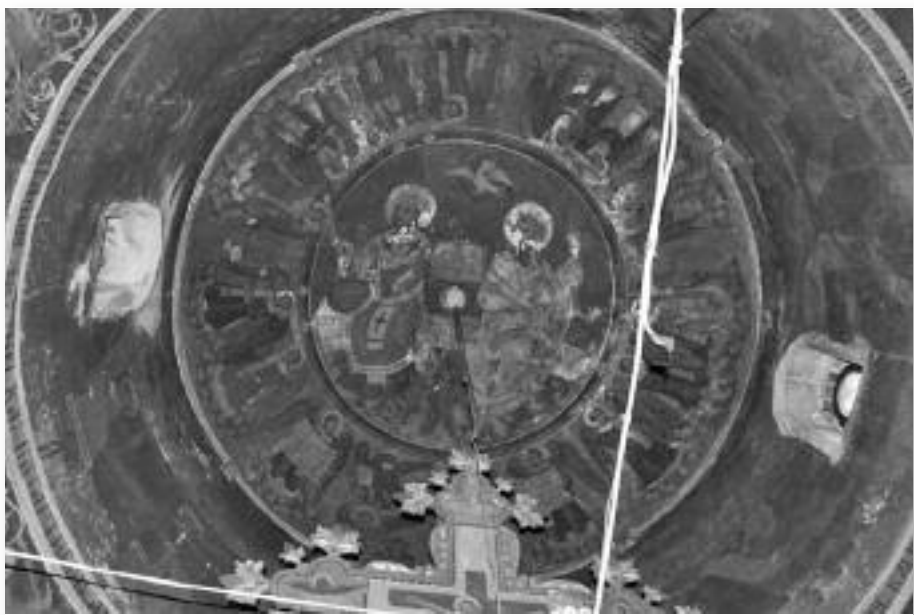
Εικ. 10. Μορφή άδιαγνώστου προφήτη και οι σκηνές τής Άποκαθήλωσης και τής εις Άδου Καθόδου.

Εικ. 11. Ο προφήτης Ίωήλ και ή δυτικού τύπου Άνάσταση.

*Είκ. 12. Ἡ Ἁγία Τριάδα καὶ τμῆμα τῆς Ἀγγελικῆς Λειτουργίας
στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ.*

*Είκ. 13. Ἡ Ἁγία Τριάδα στὸν τροῦλλο τοῦ νέου καθολικοῦ
τῆς Μονῆς Ρουκουνιώτου Σύμης.*

τὰ δύο πρόσωπα νὰ εἶναι ἔνθρονα καὶ νὰ πατοῦν σὲ φτερωτοὺς Θρόνους-τροχούς. Ἡ Ἀγγελικὴ Λειτουργία ἐπαναλαμβάνεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Πιθανότατα ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ τὴν Ἁγία Τριάδα καὶ στοὺς δύο μονόχωρους ναοὺς, λόγω τῆς ἔλλειψης τρουλλοῦ, στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας, σὲ θέση πού συνήθως εἰκονίζεται ἡ Πλατυτέρα. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἐνισχύεται, ἐφόσον λάβουμε ὑπόψη τὴν εἰκονογράφηση τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ρουκουνιώτου ἀπὸ τὸν ἕτερο ἐκπρόσωπο τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Σύμης, τὸν Γρηγόριο, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τὴν Ἁγία Τριάδα στὸν τρουλλο (εἰκ. 13) ἢ ἀκόμη τὴν εἰκονογράφηση τοῦ τρουλλοῦ τοῦ νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Καισαριανῆς³⁹. Ἐπίσης, δυτικὴ Ἁγία Τριάδα συναντοῦμε καὶ στὸν Οἶκο ΙΕ' «Ὁλος ἦν ἐν τοῖς κάτω», ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὴ δευτέρη ἐπάλληλη ζώνη τοῦ νοτίου τοίχου (τμήμα πρὸς τὴν εἴσοδο). Πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ ἔνθρονου Παντοκράτορα, ἐντὸς νεφέλης, ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς κρατᾶνε σφαῖρα, πάνω ἀπὸ τὴν ὁποία ἵπταται ἡ περιστέρα (εἰκ. 14).

Ἡ παράσταση καὶ μὲ τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδας εἶναι γνωστὴ ἤδη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Κατὰ τὸν 11ο ἢ 12ο αἰ., στὸ χειρόγραφο ὑπ' ἀριθμὸν Suppl. gr. 52 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης, ὑπάρχει ἀπεικόνιση τοῦ Πατρός, ὁ ὁποῖος φέρει στὰ γόνατά του τὸν Υἱὸ καὶ ἐκεῖνος τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ὡς περιστέρα (τύπος πού θὰ συναντήσουμε καὶ στὴν Παναγία Κουμπελίδικη, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω)⁴⁰. Ἡ ἀπεικόνιση τῶν τριῶν προσώπων σὲ τριγωνικὴ διάταξη ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζεται κατὰ τὸν 14ο αἰ., ἐνῶ κατὰ τὸν 15ο αἰ. παραλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Κρήτες καλλιτέχνες⁴¹. Ἀπὸ τίς παλαιότερες ἀπεικονίσεις Ἁγίας Τριάδας δυτικοῦ τύπου, σὲ φορητὴ εἰκόνα, εἶναι αὐτὴ τῆς συλλογῆς τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἡ ὁποία χρονολογεῖται γύρω στὸ 1500 καὶ φέρει πλαστὴ ἐπιγραφή τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ⁴² (εἰκ. 15).

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ ἀνατολικὸς τύπος ἀπεικόνισης τῆς Ἁγίας Τριάδας πού συναντᾶται στὴ βυζαντινὴ καί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μεταβυζαντινὴ εἰκονογραφία εἶναι αὐτὸς τῆς Φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ, ὅπου τὸ κάθε πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας ἐκπροσωπεῖται καὶ ἀπὸ ἓναν ἄγγε-

39. Γιὰ τὸν βυζαντινὸ τρουλλο βλ. Γκιολέ, *Τρουλλος*, καθὼς καὶ Παπαμαστοράκη, *Διάκοσμος*.

40. Ευγγόπουλου, *Κατάλογος*, σ. 16.

41. Ὁρλάνδου, *Κουμπελίδικη*, σ. 133.

42. Δρανδάκη, *Μυστήριον*, σσ. 266-267.

▲ Εικ. 14. Λεπτομέρεια από τὸν οἶκο Ο' τοῦ Ἀκάθιστου Ὑμνου.

► Εικ. 15. Ἡ φορητὴ εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδας μετὰ τὴν πλαστὴ ὑπογραφή τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ.

▼ Εικ. 16. Ἡ σκηνὴ τῆς Φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ.

λο. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀποφεύγεται ὁ ἐξεικονισμὸς τοῦ πρώτου, κατὰ τὴν τάξη, προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδας, δηλ. τοῦ Πατρός.

Τὸ πρότυπο γιὰ τὴν ἱστορήση τῆς μορφῆς τοῦ Πατρός, πιθανὸν νὰ ἀποτελέσει ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Χριστοῦ ὡς Παλαίου τῶν Ἡμερῶν, θέμα ὄχι ξένο στὴ βυζαντινὴ εἰκονογραφία. Κάτι τέτοιο γίνεται περισσότερο ἐμφανές, ἐφόσον, συγκρίνοντας τὶς μορφές τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, παρατηροῦνται ἀξιόλογες ὁμοιότητες στὴ μεταξὺ τους ἀπόδοση, πλὴν τῶν λευκῶν τριχῶν στὸ κεφάλι καὶ τὰ γένεια τοῦ πρώτου⁴³. Πηγὴ τῆς συγκεκριμένης ἀπεικόνισης ἀποτελεῖ τὸ ὄραμα τοῦ Δανιήλ: «*Ἐθεώρουν ἕως οὗ οἱ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὥσει χιών, καὶ ἡ θριξὶς τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὥσει ἔριον καθαρόν, ὁ θρόνος αὐτοῦ φλόξ πυρός, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον*»⁴⁴. Σημαντικὴ εἶναι μικρογραφία τοῦ κώδικα 923 τῶν Παρισίων, τῆς εἰκονοκλαστικῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποία ἀναπαρίσταται, σὲ ὄραμα, ὁ Παλαιὸς τῶν Ἡμερῶν νὰ εἶναι ἔνθρονος μὲ τὸν Χριστὸ δίπλα στὸν θρόνον⁴⁵. Ὁ ἀνατολικὸς τύπος ὑπάρχει στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς ταυτόχρονα μὲ τὸν δυτικὸ καὶ ἔχει τοποθετηθεῖ στὴν τρίτη ἐπάλληλη ζώνη τοῦ νοτίου τοίχου (τμῆμα πρὸς τὸ ἱερό), δίπλα ἀπὸ τὴ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ καὶ ἄλλα παλαιοδιαθηκικὰ θέματα (εἰκ. 16).

Παρ' ὅλα αὐτὰ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, καὶ συγκεκριμένα στὴν Καστοριά, ἔχουμε δύο διαφορετικὲς ἀπεικονίσεις τῶν τριῶν προσώπων ποὺ τοποθετοῦνται πρὶν τὴν Τουρκοκρατία: α) Στὸν Ἅγιον Γεώργιο Ὁμορφοκλησιᾶς, στὸ κλειδί τῆς καμάρας τοῦ ἐσωνάρθηκα τοῦ ναοῦ, δεσπόζει ὁ Παλαιὸς τῶν Ἡμερῶν, καθισμένος σὲ θρόνον, φορώντας λευκὸ ἱμάτιο καὶ λευκὸ χιτῶνα· ἀπὸ τὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ λαιμοῦ τοῦ φύεται τὸ κεφάλι τοῦ Χριστοῦ ὡς Ἐμμανουήλ καὶ ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ τὸ κεφάλι τῆς περιστερᾶς (εἰκ. 17α). Καὶ τὰ τρία κεφάλια φέρουν ἔνσταυρο φωτοστέφανο καὶ ὑπάρχει τὸ συμπίλημα IC-XC (εἰκ. 17β). Ἡ παράσταση ἀνάγεται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ. καὶ πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὸ ἀντιλατινικὸ κλίμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν περιοχὴ τοὺς αἰῶνες ἐκείνους, καθὼς καὶ μὲ τὴ μεγάλη διάδοση τοῦ Βογομιλισμοῦ⁴⁶, ἐπιδιώκοντας ἔτσι νὰ τονιστεῖ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα γύρω ἀπὸ τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ κυρίως τὸ ὁμοούσιο τῶν τριῶν ὑποστάσεων, ἡ γέννηση τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ἡ

43. Τὸ παρὸν τμῆμα ἀποτελεῖ προσθήκη στὴν ἀρχικὴ ἀνακοίνωση.

44. Δαν., 7:9.

45. Γαλάβαρη, *Μυστήριον*, σ. 41.

46. Παϊσίδου, *Ἁγία Τριάδα*, σ. 373, 390-392.

Εικ. 17α. Ἡ Ἁγία Τριάδα
τῆς Ὁμορφοκκλησιᾶς (Ἅγιος Γεώργιος)
στὴν Καστοριά.

Εικ. 17β. Λεπτομέρεια τῆς Ἁγίας
Τριάδας, στὴν ὁποία ξεχωρίζουν
καὶ τὰ τρία πρόσωπα.

Εικ. 18. Ἡ Ἁγία Τριάδα τοῦ ναοῦ
τῆς Παναγίας Κουμπελίδικης
στὴν Καστοριά.

ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς⁴⁷. β) Στὴν Παναγία Κουμπελίδικη, στὴν ἐγκάρσια καμάρα τοῦ νάρθηκα, βρίσκεται καθισμένος ὁ Πατὴρ γηραιὸς καὶ μὲ γένεια λευκά, ὡς Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν, ἔχοντας στὰ πόδια του τὸν Υἱό, γενειοφόρο, σὲ κλίμακα μικρότερη ἀπὸ τὸν Πατέρα· ὁ Χριστὸς μὲ τὴ σειρὰ τοῦ κρατᾷ μέσα σὲ δόξα τὸ Ἅγιο Πνεῦμα μὲ τὴ μορφή περιστερᾶς (εἰκ. 18). Ὁ Α. Ὁρλάνδος ἐνέταξε τὴν τοιχογραφία στὸν 14ο αἰ.⁴⁸ Σύμφωνα μὲ τὶς νεότερες ἔρευνες, ἡ Ἁγία Τριάδα τοποθετεῖται στὴν περίοδο 1260-1280, μαζὶ μὲ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἑσωνάρθηκα. Ἡ παρούσα παράσταση θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἔρεισμα στὸ εὐαγγέλιο τοῦ Ἰωάννη, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ ἑξῆς: «...Ὁ μονογενὴς Θεὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, Ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»⁴⁹.

Μετὰ τὰ ὅσα ἀναφέρθηκαν καὶ ἀναλύθηκαν, ἔστω καὶ ἀποσπασματικά, καταλήγουμε στὸ ἑξῆς συμπέρασμα: ὁ ζωγράφος ἱερομόναχος Νεόφυτος ὁ Συμαῖος, ἐκπροσωπώντας ἀσφαλῶς τὶς γενικότερες καλλιτεχνικὲς τάσεις τοῦ 18ου αἰ. στὰ Δωδεκάνησα, ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὸν ἑλλαδικὸ ὡρο, υἱοθετεῖ ἐπιλεκτικὰ στοιχεῖα τῆς δυτικῆς εἰκονογραφίας. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὅμως τὰ ἐναρμονίζει καὶ τὰ προσαρμόζει κατάλληλα στοὺς παραδοσιακοὺς εἰκονογραφικοὺς τύπους. Παράλληλα, τολμᾷ νὰ ἐντάξει στὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ εἰκονογραφικοὺς τύπους, πού εἶχαν ἤδη ὅμως ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη εἰκονογραφία. Τελικά, προχωρᾷ σὲ φαινομενικὲς καινοτομίες, ἄλλες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑπέφωσκαν καὶ κατὰ τοὺς χρόνους πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση καὶ υἱοθετήθηκαν στὴ μεταβυζαντινὴ ζωγραφικὴ, μέσω δυτικῶν προτύπων, χωρὶς ὅμως νὰ διασπᾶται ἡ ἐνότητα τοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος τοῦ ναοῦ καὶ νὰ χάνεται ὁ ὀρθόδοξος χαρακτήρας του.

47. Πὰ τὶς παραπάνω δογματικὲς ἔννοιες βλ. Ξεζάκη, *Δογματική*, σσ.19-43, 122-132, 146-149, 185-188.

48. Ὁρλάνδου, ὁ.π., σσ. 132-133.

49. Ἰω., 1:18.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ♦ Άντουράκη, Τέχνη
Άντουράκη Β. Γ., *Χριστιανική Τέχνη Δύσεως*, Αθήνα 2002.
- ♦ Άχειμάστου, Θάρι
Άχειμάστου-Ποταμιάνου Μυρτάλης, *Στὸ Θάρι τῆς Ρόδου (Ὁ ναὸς καὶ οἱ τοιχογραφίες τῆς Μονῆς τοῦ Ταξιάρχῃ Μιχαήλ)*, Αθήνα 2006.
- ♦ Άχειμάστου, Φουντουκλὶ
Άχειμάστου-Ποταμιάνου Μυρτάλης, «Οἱ τοιχογραφίες τῆς οἰκογένειας Βαρδοάνῃ στὸν Ἅγιο Νικόλαο στὸ Φουντουκλὶ τῆς Ρόδου», *Θωράκιον* (Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Παύλου Λαζαρίδη), σσ. 247-262.
- ♦ Γαλάβαρη, Μυστήριον
Γαλάβαρη Γ., «Χριστὸς Παντοκράτωρ, Χριστὸς Ἐμμανουήλ, Χριστὸς Παλαιὸς τῶν Ἡμερῶν», *Μυστήριον Μέγα καὶ Παράδοξον* (Αθήνα, 28 Μαΐου - 31 Ἰουλίου 2001), σσ. 39-42.
- ♦ Γαρίδη, Ζωγραφικὴ
Γαρίδη Μ., *Μεταβυζαντινὴ Ζωγραφικὴ (1450-1600)*, Αθήνα 2007.
- ♦ Γκιολέ, Τροῦλλος
Γκιολέ Ν., *Ὁ Βυζαντινὸς Τροῦλλος καὶ τὸ Εἰκονογραφικὸ του Πρόγραμμα*, Αθήνα 1990.
- ♦ Γκράμπ, Ἄγγελοι
Γκράμπ Νάνσου, *Ἄγγελοι στὴν Τέχνη*, Αθήνα 1996.
- ♦ Gombrich, Χρονικὸ
Gombrich H. E., *Τὸ Χρονικὸ τῆς Τέχνης* (μτφ. Λίνα Κάσδαγλη), Αθήνα 1998 (καὶ ἀνατύπωση 2008).
- ♦ Διονυσίου, Ἑρμηνεία
Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνά, *Ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης*, Ἅγιον Ὅρος 2007.
- ♦ Δρανδάκη, Μυστήριον
Δρανδάκη Ἀναστασίας, «Ἡ Ἁγία Τριάς», *Μυστήριον Μέγα καὶ Παράδοξον* (Αθήνα, 28 Μαΐου - 31 Ἰουλίου 2001), σσ. 266-268.
- ♦ Καλοκύρη, Θεοτόκος
Καλοκύρη Δ. Κ., *Ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν Εἰκονογραφίαν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως*, Θεσσαλονίκη 1972.
- ♦ Καλοκύρη, Ἀρχαιολογίαν

- Καλοκύρη Δ. Κ., *Εισαγωγή εις τὴν Χριστιανικὴν καὶ Βυζαντινὴν Ἀρχαιολογίαν*, Θεσσαλονίκη 2005 (ἀνατύπωση).
- ♦ Kartsonis, Anastasis
Kartsonis D. Anna, *Anastasis: the making of an image*, Princeton N. J. 1986.
 - ♦ Κόλλια, Δωδεκάνησα
Κόλλια Η., «Τὰ Δωδεκάνησα (1204-1522)», *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. Θ', σσ. 291-301.
 - ♦ Κόλλια, Ἱππότες
Κόλλια Η., *Οἱ Ἱππότες τῆς Ρόδου (Τὸ παλάτι καὶ ἡ πόλη)*, Ἀθήνα 2003.
 - ♦ Κόλλια, Πόλη
Κόλλια Η., *Ἡ Μεσαιωνικὴ Πόλη τῆς Ρόδου καὶ τὸ Παλάτι τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου*, Ἀθήνα 1994.
 - ♦ Κόλλια, Τέχνη
Κόλλια Η., «Ὁρθόδοξα Πατριαρχεῖα: Μνημεῖα-Τέχνη, Δωδεκάνησα», *Ὁ Θεσαυρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας*, τ. Β', Ἀθήνα 2000, σσ. 96-100.
 - ♦ Κουτελάκη, Ἀγιογράφοι
Κουτελάκη Μ. Χ., «Δωδεκανήσιοι Ἀγιογράφοι καὶ Ζωγραφικὰ Ἔργα στὰ Δωδεκάνησα», *Δωδεκανησιακὰ Χρονικά*, τ. ΙΔ', σσ. 115-132.
 - ♦ Μπούρα, Ἱστορία
Μπούρα Θ. Χ., *Ἱστορία τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς*, τ. Β', Ἀθήνα 2001³.
 - ♦ Μυλωνᾶ, Μουσεῖο
Μυλωνᾶ Α. Ζωῆς, *Μουσεῖο Ζακύνθου*, Ἀθήνα 1998.
 - ♦ Ξεξάκη, Δογματική
Ξεξάκη Γ. Ν., *Ὁρθόδοξος Δογματική*, τ. Β', Ἀθήνα 2006.
 - ♦ Ευγγόπουλου, Κατάλογος
Ευγγόπουλου Α., *Κατάλογος τῶν Εἰκόνων*, ἐν Ἀθήναις 1936.
 - ♦ Ευγγόπουλου, Σχεδιάσμα
Ευγγόπουλου Α., *Σχεδιάσμα Ἱστορίας τῆς Θρησκευτικῆς Ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωση*, Ἀθήναι 1957 (καὶ ἀνατύπωση 1999).
 - ♦ Ὁρλάνδου, Κουμπελίδικη
Ὁρλάνδου Κ. Α., «Ἡ Κουμπελίδικη», *Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, τ. Δ', σσ. 125-136.
 - ♦ Παπαμαστοράκη, Διάκοσμος

- Παπαμαστοράκη Τ., *Ο Διάκοσμος τοῦ Τρούλου τῶν Ναῶν τῆς Παλαιολόγειας Περιόδου στὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο καὶ τὴν Κύπρο*, Ἀθήναι 2001.
- ♦ Πασαρέλι, *Εἰκόνες*
Πασαρέλι Γκ., *Βυζαντινὲς Εἰκόνες*, Ἀθήνα 2004.
 - ♦ Παῖσίδου, *Ἀγία Τριάδα*
Παῖσίδου Π. Μελίνας, «Ἡ Ἀνθρωπόμορφη Ἀγία Τριάδα στὸν Ἅγιο Γεώργιο Ὁμορφοκκλησιᾶς Καστοριάς», *Ἀφιέρωμα στὴ Μνήμη τοῦ Σωτήρη Κίσσα*, σσ. 373-392.
 - ♦ Πιομπίνου, *Ἀγιογράφοι*
Πιομπίνου Ι. Φ., *Ἑλληνες Ἀγιογράφοι μέχρι τὸ 1821*, Ἀθήνα 1984 (2η ἔκδοση ἀναθεωρημένη καὶ συμπληρωμένη).
 - ♦ Ρηγόπουλου, *Ἐπιδράσεις*
Ρηγόπουλου Γ., *Φλαμανδικὲς Ἐπιδράσεις στὴ Μεταβυζαντινὴ Ζωγραφικὴ*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1998.
 - ♦ Σκευοφύλακος, *Πανορμίτης*
Σκευοφύλακος Θ. Μ., *Ὁ Πανορμίτης καὶ ἡ περιώνυμη μονὴ του*, Ἀθήναι 1965.
 - ♦ Triantaphyllopoulos, *Kerkyra*
Triantaphyllopoulos D. Demetrios, *Die nachbyzantinische Wandmalerei auf Kerkyra und anderen Ionischen Inseln*, Munchen 1985.
 - ♦ Φειδᾶ, *Ἱστορία*
Φειδᾶ Ἰω. Βλ., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β΄*, Ἀθήναι 20023.
 - ♦ Χατζηδάκη-Μπορμπουδάκη, *Εἰκόνες*
Χατζηδάκη Μ. (εἰσαγωγή)-Μπορμπουδάκη Μ. (ἐπιμέλεια), *Εἰκόνες τῆς κρητικῆς τέχνης*, Ἡράκλειον 2004.
 - ♦ Χατζηφώτη, *Μονή*
Χατζηφώτη Μ. Ι., *Μονὴ Πανορμίτου Σύμης*, «Τὰ Κάστρα τῆς Ὁρθοδόξιας», τ. 5, Ἀθήνα 1998.

ΕΛΕΝΗ ΚΟΡΕΤΣΗ

Σχολική Σύμβουλος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Ἡ καθημερινή διατροφή στο Βυζάντιο με βάση τις πηγές

Ἡ ἑλληνική διατροφή καὶ γαστρονομία ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Τὸ θέμα, πὺν θὰ πραγματευθοῦμε στὴ συνέχεια, θὰ τὸ ἐξετάσουμε σὲ συνάρτηση μὲ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία - Χριστιανισμὸ - Ὁρθοδοξία - Οἰκουμένη, γιατί κυρίως αὐτὲς τὶς χρονικὲς περιόδους ἡ Ἐκκλησία, ὀργανώθηκε καὶ προσέλαβε τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς ὡς Ἐκκλησία (ἐκ-καλῶ- προσκαλῶ - συγκεντρώνω).

Σκοπὸς μας εἶναι νὰ δοῦμε ποιά πολιτιστικὰ στοιχεῖα διέπουν τὴ διατροφή στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ πῶς αὐτὴ τὴν ἀντιμετωπίζει διαχρονικά, μὲ γνώμονα πάντοτε τὴν ὁλοκλήρωση καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου.

Ἄλλωστε μὴν ξεχνᾶμε πῶς καὶ στὴν Παλαιά, ἀλλὰ καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη, γίνεται συχνὰ λόγος γι' αὐτό¹. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ποτὲ δὲν παραθεώρησε καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα συχνὰ προσέφερε στὸν ἄνθρωπο (θυμόμαστε τὸ θαῦμα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἄρτων, τὸ Πασχάλιο Δεῖπνο πρὶν ἀπὸ τὴ Σταύρωση κ.ἄ.)

Βεβαίως ἡ διαδικασία παρασκευῆς τῆς τροφῆς –ἡ ἐπιλογή ὑλικῶν, μεθόδων καὶ σκευῶν– ἀποτελεῖ σημαντικὴ παράμετρο τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς ἐποχῆς καὶ ἡ διερεύνησή τῆς συντελεῖ στὴν ἀναπαράσταση τῆς καθημερινότητος ἑνὸς λαοῦ σὲ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο.

Ἡ περίοδος τοῦ Βυζαντίου λοιπὸν εἶναι σημαντικὴ ἐποχὴ κατὰ τὴν

1. Πρβλ. τὸ Ἑβραϊκὸ Πάσχα κατὰ τὸ ὁποῖο ἦταν καθορισμένο τί θὰ ἔτρωγαν οἱ Ἰσραηλῖτες, Ἑξ. 12:46, 12:7-22, Ἀριθ. 9:12.

όποια τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀποδεικνύεται κυρίαρχο καὶ παράλληλα συμβιώνει μὲ σειρὰ ἄλλων λαῶν, ποὺ εἶχαν πρόσβαση στὴ Μεσόγειο, στὴν Κασπία καὶ στὴ Μαύρη Θάλασσα.

Ἡ ἀναζήτηση τῶν βυζαντινῶν γεύσεων ἀποδεικνύεται περισσότερο δύσκολη ἀπ' ὅσο μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ. Ἡ πρώτη δυσκολία προκύπτει ἀπὸ τὶς γραπτὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖες παρέχουν μὲν πληροφορίες γιὰ τὸ τί ἔτρωγαν οἱ Βυζαντινοί, ἀποδεικνύονται ὅμως μὴ διαφωτιστικές, σὲ ὅτι ἀφορᾷ στὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο μαγεύρευναν τὰ φαγητά τους, στὴ δοσολογία τῶν διαφόρων ὑλικῶν, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν, ἢ στὸ χρόνο, ποὺ ἀπαιτοῦνταν γιὰ τὴν παρασκευὴ ἐνὸς φαγητοῦ².

Ἡ δευτέρη δυσκολία σχετίζεται μὲ τὸν ἴδιο τὸ χαρακτήρα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας τὰ ὅρια ἦταν ἀπλωμένα σὲ ὅλες τὶς Μεσογειακὲς ἀκτὲς καὶ μέσα στὰ ὁποῖα συνυπῆρχαν ἀπὸ αἰῶνες Ἕλληνες, Ἰλλυριοί, Θράκες, Λατίνοι, Κανκάσιοι, Ἀρμένιοι, Ἑβραῖοι, Ἀραβες, Σλάβοι, Βλάχοι καὶ τόσοι ἄλλοι λαοὶ καὶ ἐθνότητες³. Ἀναμφίβολα ὅλοι εἶχαν ἰδιαίτερες καὶ διαφορετικὲς συνήθειες, ποὺ δύσκολα ὅμως μποροῦν σήμερα νὰ ἀνιχνευθοῦν.

Εἶναι μάλιστα προφανὲς ὅτι διαφοροποιήσεις στὶς διατροφικὲς συνήθειες ἐπέβαλαν οἱ κατὰ τόπους διαφορετικὲς κλιματολογικὲς καὶ γεωγραφικὲς συνθήκες (ὅπως π.χ. ἡ γειτνίαση ἢ ὄχι μὲ τὴ θάλασσα), ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ διαστρωμάτωση τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ πιστὴ ἢ μὴ τήρηση τῶν ἀπαγορεύσεων, ποὺ ὑποδείκνυαν οἱ διάφορες θρησκείες⁴. Ἀκόμη καὶ οἱ ἱστορικὲς ἐξελίξεις, ποὺ σχετίζονταν μὲ τὶς μετακινήσεις τῶν πληθυσμῶν, τὴ σταδιακὴ ἀλλαγὴ τῆς σχέσης μεταξὺ τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν πόλεων καὶ τὴν αὐξομείωση τῶν συνόρων τῆς ἐπικράτειας τῶν Βυζαντινῶν.

Σημαντικὲς ἀλλαγὲς ὑπῆρξαν στὶς διατροφικὲς συνήθειες τῶν βυ-

2. Βλ. Ἡλία Ἀναγνωστάκη, *Βυζαντινῶν διατροφή καὶ μαγειρεῖς*, ἄρθρο στὸ *Ἐπὶ Ἡμέρες*, ἐφημ. Καθημερινή, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὴ διαφορὰ τῆς μαγειρικῆς καὶ τῆς διατροφῆς τῶν Βυζαντινῶν: «.....στὶς ἐρωτήσεις τί, ποῦ καὶ πόσο τρώγανε οἱ βυζαντινοὶ (διατροφή) μᾶς δίνονται χορταστικὲς ἀπαντήσεις, ἐνῶ στὶς ἐρωτήσεις μαγειρικῆς πῶς παρασκευάζονταν οἱ τροφὲς ἢ πῶς καὶ πότε τρώγανε, ἡ πληροφόρηση εἶναι ἀπογοητευτικὴ».

3. Βλασίου Φειδᾶ, *Βυζάντιο - Βίος Θεσμοὶ - Κοινωνία - Τέχνη*, Ἀθῆναι 1985, σ 13, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης Μάνγκο Σύριλ, *Βυζάντιο, Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, μετάφρ. Τσουγκαράκης Δημήτρης, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ. χχ. Ἀκόμη Στήβεν Ράνσιμαν, *Βυζαντινὸς Πολιτισμὸς*, μετάφρ. Δέσποινας Δετζώρτζη, Ἀθήνα 1969, σ. 202 κ. ἐξῆς.

4. Βλ. Ἀντωνία -Λήδα Ματάλα, *Ἀνθρωπολογία τῆς Διατροφῆς*, σσ. 89-106.

ζαντινῶν μετὰ τὸ 1204 μ.Χ. καὶ τὴν κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους⁵.

Ὁ καθηγητὴς Johannes Koder στὴ μελέτη του⁶ γιὰ τὴν καθημερινὴ διατροφή στὸ Βυζάντιο ἀναφέρεται στὸν «Πτωχοπρόδρομο», ἕναν βυζαντινὸ ποιητὴ, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου τὶς διηγήσεις καὶ τὰ ποιήματα ἀντλεῖ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν διατροφή τῶν βυζαντινῶν ἐκείνῃ τῇ χρονικῇ περιόδῳ, ἂν καὶ ὡς πηγὴ ὁ «Πτωχοπρόδρομος» ἀμφισβητεῖται⁷.

Ἔτσι, ἐνῶ ἀπὸ αὐτὸν μαθαίνουμε ὅτι ὁ μέσος ἄνθρωπος στὸ Βυζάντιο τοῦ 12ου αἰῶνα ἦταν συνηθισμένος σὲ πρόγευμα, ὁ καθηγητὴς θεωρεῖ ὅτι ὑπερβάλλει καὶ τὸ κάνει αὐτό, γιὰ νὰ τονίσει, μπροστὰ στὸν αὐτοκράτορα, τὴν ἴδια του τὴ φτώχεια, καὶ δεύτερον, ὅπως καὶ ἀπὸ ἄλλους τεκμηριώνεται, οἱ Βυζαντινοί, μετὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο, δὲν εἶχαν τὴ συνήθεια τοῦ πρωينوῦ. Ἐτρωγαν τὸ «ἄριστον», τὸ πρῶτο φαγητὸ τῆς ἡμέρας, ὅχι τὸ πρωῒ, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἀλλὰ γύρω στὸ μεσημέρι καὶ τὸ ἔλεγαν καὶ καμία φορὰ φορὰ καὶ γεῦμα. Τοῦ γεύματος ἡ ὥρα, ἦταν πιὸ ἀργὰ τὸ πρωῒ ἕως τὸ μεσημέρι, «περὶ ὥραν ἔκτην».

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ Μοναχοὶ ἔτρωγαν τὴν ὥρα, πού εἶχαν τελειώσει τὸν ὄρθρο, καὶ μετὰ τὴ λειτουργία, ὅπως προέβλεπε τὸ μοναστηριακὸ τυπικὸ⁸. Τὸ «ἄριστον» εἶναι πάλι ἡ λέξη, πού χρησιμοποιεῖται στὰ Μοναστηριακὰ Τυπικά. Αὐτὸ τὸ «Ἄριστον» ἦταν πολλὲς φορὲς τὸ

5. Γουναρίδη Πάρη, *Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν*, σελ. 165, στὰ Σύμμεικτα, Μνήμη Δ. Α. Ζακυνθινοῦ 9Α. Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, *Τὰ σωζόμενα*, ἐκδ. Σπ. Λάμπρου, τόμ. Β', Ἀθήναι 1880, ἀρ. 102, σσ. 190-191.

6. Johannes Koder, *Ἡ καθημερινὴ διατροφή στὸ Βυζάντιο μὲ βάση τὶς Πηγές*, στὰ Πρακτικὰ ἡμερίδας «Περὶ τῆς Διατροφῆς στὸ Βυζάντιο», μὲ τίτλο «Βυζαντινῶν Διατροφὰ καὶ μαγειρεῖα», Ἀθήνα 2005.

7. Βλ. Φωτίου Κόντογλου, *Μυστικὰ Ἄνθη*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήναι 1977, σελ. 26-30. Ἐπίσης Κ. Τσάμης - Ι. Λασκαράτος, *Περιπτώσεις εὐλογιᾶς στὸ Βυζάντιο*, στὸ *Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς*, 2002, 19(2), 179-186. Γιὰ τὸν Πτωχοπρόδρομο βλέπε ἐπίσης, Prodromi T., *Epistolae*, στὸ *Patrologia Graeca*, tom. 133, J. Migne, Paris 1864, στ. 1239-1259. Ἐπίσης Kazhdana A., Prodromos Th. And Ptochoprodromos στὸ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1991, 3, 1726-1727, 1756. Ἀκόμη Χασιώτη Γεωργίου, *Ὁ Πτωχοπρόδρομος καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Τύποις ἀδελφῶν Γεράρδων, 1906.

8. Miklosich-Muller, *Acta et Diplomata*, 5, 184. Συνήθως συγκεντρώνοντο μετὰ τὴν ἱεουργίαν ἐν τῷ Νάρθηκι καὶ ἐκεῖθεν προπορευομένου τοῦ ἡγουμένου, μετέβαινον εἰς τὴν τράπεζαν, ψάλλοντες τὸ «Ὑψώσω σε, Κύριε ὁ Θεός μου, ὁ Βασιλεὺς μου». Σήμε-ρα τὸ ἴδιο γίνεται στὰ Μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἡ δὲ τράπεζα τῆς Μονῆς εὑρίσκεται ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὸν κυρίως ναό, τὸ καθολικόν, ὅπως λέγεται, καὶ αὐτό, γιὰτὶ ἡ θεία Λειτουργία παρουσιάζεται ὡς προέκταση τῆς ὕλικῆς τράπεζας.

μοναδικό γεῦμα για τοὺς μοναχοὺς, ιδιαίτερα τὴν Τετάρτη καὶ τὴν Παρασκευή, καὶ γενικὰ στὶς Νηστείες.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Δεῖπνο⁹, κατὰ κανόνα τὸ πιὸ δαπανηρὸ καὶ πιὸ πλούσιο φαγητὸ τὸ ἔτρωγαν τὸ βράδυ, ἀλλὰ συνήθως πρὶν βασιλεύσει ὁ ἥλιος. Ὁ Πτωχοπρόδρομος ὀνειρεύεται γιὰ τὸ βράδυ κρασί καὶ ἄσπρο ψωμί καὶ τὸ φημισμένο «μονόκυθρο» μὲ κομμάτια κρέας καὶ ἐντόσθια. Μιὰ ἱατρικὴ Βυζαντινὴ συνταγή, γράφει ὁ καθ. Koder, συνιστᾷ γιὰ τὸ βράδυ μόνον οἶνου ποτήρια δύο ἢ τρία σὺν ἄρτῳ βραχεῖ, λίγο ψωμί καὶ κρασί δηλαδή. Τελικὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι κατὰ κανόνα ἡ ὥρα τοῦ κυρίου καὶ πρώτου φαγητοῦ ἦταν γύρω στὸ μεσημέρι, ἢ καὶ λίγο νωρίτερα, ἐνῶ τὸ βράδυ οἱ συνήθειες διέφεραν ἀρκετά. Ἄλλοι δὲν ἔτρωγαν τίποτε, ἐνῶ ἄλλοι καλότρωγαν. Οἱ περισσότεροι πάντως ἔτρωγαν μᾶλλον ἐλαφρά, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς σὲ ποίημά του:¹⁰

*Ἄριστον ἀρίστησον ἐκτὸς τὸν κόρον
Καὶ δεῖπνον ἀδείπνητον ἐστενωμένον
Πάντων λαχάνων, ὁσπρίων μικρὸν λάβε,
Πασῶν ὀπωρῶν πλησμονὴν ἀποτρέπον,
Κραβηφαγῆσαι, βραχυφαγῆσαι θέμις.*

Τί ἔτρωγαν ὁμως οἱ Βυζαντινοί;

Κατ' ἀρχὴν δημητριακά, ὅχι ὁμως χυλοὺς ἢ τὴν περίφημη μάζα τῶν ἀρχαίων Ρωμαίων, ἀλλὰ περισσότερο ψωμί, ποὺ ἦταν τὸ πιὸ σημαντικό στοιχεῖο τῆς καθημερινῆς διατροφῆς. Τὸ ψωμί ἐξαίρεται ἀπὸ ὅλες τὶς πηγές¹¹, ὑποστηρίζει ὁ καθ. Koder, γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος παραπέμπει ἐνδεικτικὰ στὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα περὶ νηστείας, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀρτοποιῶν, ἥτοι μαγκίπων. Ἐπίσης τὰ ποιήματα τοῦ Πτωχοπρόδρομου παρ' ὅλες τὶς ὑπερβολές τους παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὶς

9. Gerald Walter, *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο*, μετάφρ. Κ. Παναγιώτου, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα, 2007, σσ. 175-176. Ἐπίσης καὶ Φαίδωνος Κουκουλῆ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τόμ. Ε', ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήναι 1952, σσ. 136-140, ὅπου ὁ Κουκουλῆς παραπέμπει ἀπευθείας στὶς πηγές π.χ. Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Θεόδωρος Πρόδρομος, Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Νικήτας Χωνιάτης, Θεόδωρος Στουδίτης, Χρυσόστομος Ἰωάννης, Γεώργιος Φραντζῆς, Ἰωσήφ Βρυέννιος κ.ἄ.

10. Michaelis Pselli, *Poemata*, ἐκδ. L.G.Westerink, Stuttgart 1992 (ποίημα 15.1-5).

11. Johannes Koder, *Ὁ κηπουρὸς καὶ ἡ καθημερινὴ κουζίνα στὸ Βυζάντιο*, ἐκδ. Ἴδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, Ἀθήνα 1992, σ. 19.

διάφορες ποικιλίες ψωμιού, τὰ φρέσκα προφούρνια¹² καὶ τὸ ψωμί «ἀφρατίτισιν» ἦσαν περιζήτητα. Τὸ καλύτερο ἦταν τὸ ἄσπρο «σεμι-δαλάτον», ἐνῶ τὸ μεσοκάθαρον περιγράφεται ρητὰ ὡς τὸ ψωμί τῆς πτωχείας. Ἐπίσης ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φρέσκο ψωμί, μεγάλη σημασία εἶχε ὁ «δίπυρος ἄρτος» ἢ «παξαμαῖς» (τὸ παξιμάδι), ὃχι μόνο γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τῶν πλοίων καὶ γιὰ τοὺς στρατιῶτες σὲ περίπτωση ἐκστρατείας, ἀλλὰ καὶ ὡς νηστίσιμο φαγητὸ τῶν μοναχῶν σύμφωνα μὲ τὰ τυπικὰ καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ ψωμί, μεγάλη σημασία εἶχαν γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς οἱ ἐλιές, τὸ ἐλαιόλαδο καὶ τὸ τυρί. Ὀνομαστὸ ἦταν τὸ «Βλάχικον τυρίν», ἀλλὰ καὶ τὸ κρητικὸ τυρί, τὸ ὁποῖο ἦταν κατσικίσιο. Θεωρεῖτο χρήσιμο στὴ βυζαντινὴ κουζίνα, π.χ. γιὰ τὸν «πολυζήτητον μονόκυθρον»¹³, παχὺ φαγητό, ποὺ ψήνεται σὲ πῆλινη κατσαρόλα. Ἐνα πιθανότατα Μοναστηριακὸ ἢ καὶ νηστίσιμο, ὡστόσο πολυτελὲς «μονόκυθρο», περιγράφεται μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες: «...Μέσα σὲ σούπα ἀπὸ κρασί, λάδι, κρεμμύδια, σκόρδα, κράμβη, πιπέρι καὶ ἄλλα μπαχαρικά, ψήνονται διάφορα ψάρια, μαζὶ μὲ κρητικὸ καὶ βλάχικο τυρί, αὐγὰ καὶ τυρόπηγμα».

Οἱ Βυζαντινοὶ ἐπίσης ἔδιναν σημασία καὶ στὰ λαχανικά, τὴ σημασία τῶν ὁποίων, σύμφωνα μὲ τοὺς Teall καὶ Kazhdan¹⁴, ἀναλύουν καὶ συνδέουν σὲ σχέση μὲ τὸ ψωμί. Στὸ βιβλίον «Γεωπονικόν»¹⁵ τοῦ μοναχοῦ Ἀγαπίου τοῦ Κρητὸς γίνεται λόγος γιὰ διάφορα εἶδη λαχανικῶν, ὅπως τὸν ἄνηθο, τὸ δαυκί (τὸ καρότο), τὸν κορίαννο, τὸ δυόσμο, διάφορα εἶδη ραδικιοῦ, τὴ ρόκα, τὴ θρούμπη, τὸ κάρδαμο, τὸ κρεμμύδι, τὸν ἀπήγανο, τὴν πικραλίδα, διάφορα εἶδη μαρουλιοῦ, δύο εἶδη μολόχας, τὸ πράσο, τὸ ραπάνι κ.ἄ. Ὅτι τὰ λαχανικά εἶναι ἀντιπροσωπευτικὰ γιὰ τὴ βυζαντινὴ κουζίνα, μαρτυρεῖται σὲ διάφορα κείμενα τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς. Χαρακτηριστικὰ ὁ Πτωχοπρόδρομος ἀναφέρει τὰ ἐξῆς καθημερινὰ λαχανικὰ στὸ δεύτερο ποίημά του¹⁶:

«Σέλινον πρασομάρουλον καὶ κάρδαμον καὶ ἰντύβιν,

12. Βλ. Φ. Κουκουλέ, ὅπ. π., σ. 28.

13. Johannes Koder στὸ *Βυζαντινῶν Διατροφή καὶ Μαγειρεῖαι*, ὅπ. π., σ. 21.

14. J.L. Teall, *The Grain Supply of the Byzantine Empire 330-1025*, στὸ *Dumparton Oakws Papers* 13(1959) 87 κ. ἐξῆς, ἰδιαίτερα 98-100. Ἐπίσης A.P. Kazhdan, *Two notes on Byzantine Demography of the eleventh and twelfth Centuries* στὸ *Byzantinische Forschungen* 8(1982) 115-122.

15. Ἀγαπίου Μοναχοῦ τοῦ Κρητός, *Βιβλίον Γεωπονικόν*, ἐν Βενετίᾳ 1840.

16. Johannes Koder, *Βυζαντινῶν Διατροφή καὶ Μαγειρεῖαι*, ὅπ.π., σελ. 23.

*Σπανάκιν, χρυσολάχανον, γογγύλιν, ματζιτζάνιν,
Φρύγιον κράμβην καὶ γουλὶν καὶ ἀπὸ τὸ κουνουπίδιν....»*

Πρέπει επίσης νὰ σημειωθεί ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ βότανα τῆς κουζίνας εἶχαν ἐπίσης μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἰατρικὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ἐνα βυζαντινὸ παράδειγμα μόνο: ὁ Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης (ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνα) χρησιμοποιεῖ τὴν «μαλάχην» ὡς ἔμπλαστρον¹⁷.

Σχετικὰ μὲ τὸ κρέας¹⁸, οἱ Βυζαντινοὶ ἔψηναν κρέας καὶ ψάρια στὴν ψη-
στιέραν (ἰστιάν) στὸ κάρβουνο (ἀνθρακίαν). Τοὺς ἄρεσε τὸ λιπαρὸν
προβατικόν. Ὅσα δὲν κατανάλωναν ἀμέσως μετὰ τὴ σφαγὴ τοῦ ζώου, τὰ
πάστωναν. Οἱ πηγὲς ἀναφέρουν τὸ παστὸ καὶ τὴν παστομαγειρεία πὺ
συχνά, σὲ σύγκριση μὲ τὸ φρέσκο κρέας. Ὁ στρατὸς¹⁹ τὸ 10ο αἰῶνα εἶχε
μαζί του, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, λαρδί, ἀπόκτιν, καὶ ὀψάρια παστά. Σύμφω-
να μὲ τὸ «Ἐπαρχικὸ Βιβλίον», ταριχευμένο κρέας καὶ ψάρι, ὅπως καὶ κα-
πνιστὸ λουκάνικο, πωλοῦνταν ἀπὸ τὸ σαλδαμάριο, δηλαδὴ τὸν μπακάλη,
καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν κρεοπώλη. Στὴν ἐρώτηση τί κρέας ἔτρωγαν οἱ Βυζαντι-
νοί, μπορούμε νὰ ἀπαριθμήσουμε τὸ ἀρνί, τὴ γίδα, τὸ χοιρινό, τὸν λαγό,
τὸ κουνέλι καὶ διάφορα πουλερικά, ἀκόμα καὶ τὰ βατράχια, ὄχι ὅμως καὶ
τὸ μοσχάρι. Τὸ κρέας καὶ τὰ πουλερικά δὲν ἀνῆκαν στὰ καθημερινὰ φα-
γητὰ καὶ ἦταν μᾶλλον σπάνια²⁰, καὶ αὐτὸ ὄχι ἐπεὶδὴ ἡ κατανάλωση κατὰ
τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες καὶ σὲ ζεστὸ κλίμα ἴσως ἦταν ἐπικίνδυνη,
ἀφοῦ τὸ κρέας ἀλλοιώνεται γρήγορα, ἀλλὰ καὶ γιὰ διάφορους ἄλλους
λόγους: πρῶτον κατὰ τὶς νηστεῖες ἡ κατανάλωση κρέατος ἦταν ἀπαγο-
ρευμένη, τουλάχιστον κοινωνικὰ περιφρονημένη, δεύτερον ὀρισμένα
ζῶα πωλοῦνταν, τουλάχιστον στὴν ἀγορὰ τῆς Κωνσταντινούπολης,
ὀρισμένες μόνον ἐποχές, ὅπως π.χ. τὸ ἀρνί, ἀπὸ τὸ ἅγιον Πάσχα ἕως τὴν
Πεντηκοστή, καὶ τρίτον τὰ κρέατα καλῆς ποιότητος, ἦταν ἀκριβά. Τὸ ἴδιο
ἴσχυε καὶ γιὰ τὰ αὐγά. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι αὐτὸ ποὺ γιὰ μᾶς εἶναι λιτὸ
καὶ καθημερινὸ φαγητό, ὅπως τὸ σφουγγάτον (μᾶλλον ὁμελέτα), θεω-

17. Ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 178 τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτη ἐκδ. Η. Delehay, *Analecta Bollantiana* 51(1933) 278. Ἐπίσης Ἀγαπίου τοῦ Κρητός, *Γεωπονικόν*, ὅπ. π., σσ. 94-107. Ἐκεῖ γίνεται ἀναφορὰ πρὸς τὴν χρησιμότητα πολλῶν βοτάνων ἀπὸ ἰατρικῆς σκοπίας.

18. Γιὰ τὰ κρέατα βλ. Φ. Κουκουλὲ ὅπ. π., σελ. 47-66, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

19. Βλ. Μαρ. Γ. Σίμσα, *Βυζαντινὸς Στρατὸς, Ἀκοίμητος φρουρὸς τῆς Αὐτοκρατορίας*, στὸ περ. Ἱστορία, τεῦχ. 71, Μάιος 1974.

20. Ταμάρα Ράϊς, *Ὁ δημόσιος καὶ Ἰδιωτικὸς βίος τῶν Βυζαντινῶν*, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα χ.χ., σσ. 225-226 (κεῖμενο 3).

ροῦνταν πολυτέλεια. Βέβαια τὸ θέμα τῆς κατανάλωσης κρέατος σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὶς νηστείες καί, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, πράγματι τὸ κρέας σπάνιζε στὰ τραπέζια τῶν πιστῶν. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονοῦμε ὅτι ὑπῆρχαν ἐποχὲς στὸ Βυζάντιο, κατὰ τὶς ὁποῖες συνυπῆρχαν Χριστιανοὶ καὶ Ἑθνικοὶ καὶ ἐδῶ ἡ Ἐκκλησία, γιὰ νὰ προστατεύσει τοὺς πιστοὺς τῆς θέσπισε σειρὰ κανόνων καὶ ἀπαγορεύσεων, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν καθημερινὴ διατροφή²¹.

Σχετικὰ μὲ τὰ **ψάρια** μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὰ τῆς πρώτης κατηγορίας ἦταν ἀκριβά, δηλαδὴ οἱ λευκοὶ ἰχθύες, ὅπως ὁ κέφαλος, ἡ μεγάλη ἀθερίνα, τὸ λαυράκι, ἡ συναγρίδα κ.ἄ. Λέγεται δὲ ὅτι ἦταν τέτοια ἡ ἀγάπη τους γιὰ τὰ ψάρια, ὥστε τὰ μαγείρευαν ἀκόμη καὶ τὶς μέρες τῆς νηστείας παρὰ τὶς σχετικὲς ἀπαγορεύσεις. Ὁ τρόπος παρασκευῆς τους ἦταν ἢ νὰ τὰ τηγανίζουν ἢ νὰ τὰ βράζουν σὲ νερό, στὸ ὁποῖο εἶχαν προσθέσει λάδι, ἄνηθο ἢ πράσσο. Ἐπίσης κατανάλωναν κυπρίνους, μπαρμπούνια, ἐνῶ πάστωναν σαρδέλες, ἀλλὰ καὶ τζύρους καὶ ρέγγες μετὰ ἀπὸ τὸ 12ο αἰῶνα καὶ μετὰ. Ἐπίσης στὸ βυζαντινὸ τραπέζι σερβίρονταν ἀκόμη καὶ θαλασσινοὶ μεζέδες τὰ λεγόμενα «ἀγνὰ» καλαμαράκια, χταπόδια, γαρίδες, χτένια, πεταλίδες, μύδια, στρεΐδια, ἀχινοὶ κ.λπ.²²

Σχετικὰ μὲ τὰ **μπαχαρικά**, τὸ ἀλάτι καὶ τὸ πιπέρι ἦταν γνωστὰ καὶ διαδεδομένα, ἀλλὰ πιὸ ἀκριβὰ σὲ σχέση μὲ σήμερα, ἐνῶ κανέλλα (τριψίδιν), διάφοροι τύποι κυμίνου (καρναβάδιν), λεβάντα (συσγούδιν), μέλι καὶ ὀξείδιν ἦταν συνηθισμένα. Ἐνα σημαντικὸ ἄρτυμα ἦταν τὸ σκόρδο, τὸ ὁποῖο εἶχε μεγαλύτερη διάδοση ἀπ' ὅ,τι στίς μέρες μας. Γιὰ ἓνα ἄλλο ἄρτυμα, «τὸ γάρον»²³, δὲν γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα ἂν πραγματικὰ ἦταν ἀκόμα σὲ χρῆση. Ὁ «γάρος» εἶναι σάλτσα, ἀσυνήθιστη σήμερα, ἀπὸ ψάρια, γιὰ τὴν ὁποία μᾶς εἶναι γνωστὲς συνταγὲς ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκὴ περίοδο. Οἱ Ρωμαῖοι ἔβαζαν μικρὰ ψάρια καὶ ἐντόσθια ψαριῶν σὲ μεγάλο

21. Φ. Κουκουλέ, ὅπ. π. σσ. 60-62. Ἐπίσης Ε. Giannakopoulou, *Ἡ κρεοφαγία κατὰ τοὺς Ἱεροὺς Κανόνες καὶ τὰ πρακτικὰ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων*, Athens 2002, σσ. 113-136.

22. Βλ. καὶ Maria Chrone-Angelos Vakalopoulos, *Fishes and other Aquatic species in Byzantine Literature*, στὰ Βυζαντινὰ Σύμμεικτα, 18(2008), σσ. 123-157, Ἐπιμέλεια Σ. Λαμπάκης IBE/EIE. Ἐπίσης Ewald Kislinger, *Τρώγοντας καὶ πίνοντας ἐκτὸς σπιτιοῦ*, στὸ Βυζαντινὴν Διατροφή καὶ Μαγειρεῖαι, ὅπ. π., σσ. 52.

23. Περὶ «γάρου» βλ. Ταμάρ Ράϊς, ὅπ. π., σσ. 225-226. Ἐπίσης Φ. Κουκουλέ, ὅπ. π., σ. 40. Ὁ «γάρος» σήμερα ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴ σάλτσα «νουόκ-μάμ», ποὺ μπορεῖ νὰ ἀγορασθεῖ σὲ ὁποιοδήποτε κινεζικὸ σουπερμάρκετ. Βλ. Andrew Dalldy-Sally Grainger, *Ἡ διατροφή στὴν ἀρχαιότητα*, ἐκδόσεις Παπαδήμα, Ἀθήνα, χ.χ.

τσουκάλι ή, για τη βιομηχανική παραγωγή αυτής της περιόδου, σέ ειδικές μικρές στέρνες στο ύπαιθρο, τὸ ἀλάτιζαν, ἄλλοι πρόσθεταν καὶ παλιὸ κρασί καὶ ἔπειτα ἄφηναν τὸ μείγμα γιὰ δύο ἕως τρεῖς μῆνες στὸν ἥλιο, γιὰ νὰ ζυμωθεῖ. Πάντως, γιὰ νὰ γίνεῖ πιὸ γρήγορα ὁ γάρος ἔπρεπε νὰ σιγοβράσει τὸ μείγμα μερικὲς ὥρες στὴν ἐστία. Κατόπιν ἔβαζαν μέσα στὸ τσουκάλι (ἢ στὴ στέρνα) ἓνα καλάθι, στὸ ὁποῖο μαζεύονταν τὸ λικονάμεν, τὸ ὑγρὸ δηλαδὴ ποὺ ἀντλήθηκε μὲ κουτάλα. Σύγχρονα πειράματα αὐτῆς τῆς συνταγῆς δείχνουν ὅτι ὁ γάρος δὲν μυρίζει καθόλου ἄσχημα καὶ διατηρεῖται ἐπὶ μῆνες σὲ κλειστὰ μπουκάλια ἢ βάζα.

Σχετικὰ τώρα μὲ τὰ ποτὰ, τὰ πιὸ διαδεδομένα ἦταν τὸ νερὸ καὶ τὸ κρασί²⁴, τὸ ὁποῖο ὅμως, ὅπως συμπεραίνουμε, ἦταν κατὰ τοὺς πρωτοβυζαντινοὺς αἰῶνες ἀναμεμειγμένο μὲ ζεστὸ νερό. Περιφῆμα ἦταν τὰ κρασιά ἀπὸ τὴ Χίο, τὴ Σάμο, τὴν Κρήτη καὶ ἄλλα μέρη. Διαδεδομένο ἦταν ἐπίσης καὶ τὸ ξύδι καὶ τὸ λεγόμενο εὐκρατον ἢ κυμινόθερμον, ποὺ παρασκευάζεται ἀπὸ ζεστὸ νερό, κύμινο καὶ γλυκάνισο, καρυκευμένο μὲ λίγο πιπέρι. Λέγεται ἐπίσης ὅτι τὸ κύμινο καὶ ὁ γλυκάνισος περιέχουν αἰθέρια ἔλαια μὲ χωνευτική, ἀντιβηχική καὶ ἡρεμιστική δράση.

Ἡ ἐπίδραση τῆς νηστείας ὡς θεσμοῦ στὶς διατροφικὲς συνήθειες τῶν Βυζαντινῶν

Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν γενικὰ διαφορετικὴ στάση ἀπὸ μᾶς ὅσον ἀφορᾷ τὶς νηστείες καὶ τὸν τρόπο, ποὺ οἱ νηστεῖες τῆς Ἐκκλησίας μας ἐπηρέαζαν καὶ τὴν καθημερινή τους διατροφή.²⁵ Ἦταν κοινῶς ἀποδεκτὸ ὅτι τηροῦσαν μὲ μεγάλη ἀκρίβεια τὶς νηστείες, ὅπως συμπεραίνουμε καὶ ἀπὸ σχετικὰ κείμενα²⁵.

Ἡ νηστεία ἦταν κάτι συνηθισμένο, σχεδὸν καθημερινό. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Τετάρτη καὶ τὴν Παρασκευή, ποὺ τηροῦσαν ὅλο σχεδὸν τὸ χρόνο, ὑπάρχουν οἱ τέσσερις περίοδοι μεγάλης νηστείας, δηλαδὴ τῶν Χρι-

24. Γενικὰ γιὰ τὸ κρασί πρβλ. Φ. Κουκουλέ, ὅπ. π., σσ. 121-135. Ἐπίσης Πανοπούλου Ἀγγελική-Παπακοσμᾶ Κωνσταντῖνα, *Vinee et Vinum*, Ἀμπελοκαλλιέργεια καὶ παραγωγή κρασιοῦ στὴ Δυτικὴ Πελοπόννησο (13ος -15ος αἰώνας, Οἶνον ἱστορῶ. Ἀμπελοοινικὴ Ἱστορία καὶ Ἀρχαιολογία τῆς ΒΔ Πελοποννήσου), Ἀθήνα 2001, σσ. 109-124. Ἐπίσης Καλλέρτης Ἰωάννης, *Τροφαὶ καὶ ποτὰ εἰς πρωτοβυζαντινοὺς παπύρους* στὴν ΕΕΒΣ. 23(1953), 689-715.

25. J. Koder, *Das Fastengedicht des Patriarchen Nikolaos III Grammatikos* στὸ J.O.B. 19(1970) 203-241, ὅπου χαρακτηριστικὰ δηλώνει στιχ. 172-176, ...Οἱ θεοὶ γὰρ ἀπόστολοι ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις... ἀκρίβειαν ὀρίζουσι φοβερὰν καὶ μεγάλην, ἄρτω καὶ μόνῳ τρέφεσθαι ἀλί τε καὶ λαχάνοις καὶ τὸ πόμα ὡσαύτως γε ὕδωρ καὶ μόνον ἔσται...» Περί

στουγέννων, τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου²⁶. Ἐπιπρόσθετα οἱ μοναχοὶ τηροῦσαν συχνὰ ἀκόμη καὶ τὶς Δευτέρες, ὅπως καὶ τὴν παραμονὴ ὁρισμένων μοναστηριακῶν ἑορτῶν, σύμφωνα μὲ τὸ τυπικὸ τους. Οἱ λαϊκοὶ νήστευαν συνολικὰ περίπου 170-180 ἡμέρες καὶ οἱ μοναχοὶ ἀκόμη περισσότερο. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶχε ἀσφαλῶς μεγάλη ἐπίδραση στὶς διατροφικὲς συνήθειες καὶ στὶς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἡ ἀποχὴ ἀπὸ κρέατα καὶ πουλερικά²⁷.

Ἦταν τόσο προσεκτικοὶ οἱ Βυζαντινοὶ στὶς νηστείες, ὥστε κατὰ τὶς νηστήσιμες ἡμέρες ἀπαγορευόταν νὰ ρίξουν ἀκόμη καὶ καρυκεύματα στὰ

νηστείας βλ. Φειδᾶ Βλασίου, *Νηστεία*, στὸν 5ο τόμο τοῦ συλλογικοῦ ἔργου «Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου (1914-1986)», σσ. 57-95. Ἀκόμα Παπαχαλαμπίους Ξενοφῶντος, *Ἡ ἀληθὴς νηστεία κατὰ τὸ Τριῶδιον* (Διδ. Διατριβή), Ἀθῆναι 1980, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Τοῦ αὐτοῦ, *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν Θεῖαν Εὐχαριστίαν*, Ἀθῆναι 1977. Π. Γεωργίου Φραγκιαδάκη, *Ἡ νηστεία τῶν Χριστιανῶν*, Χαϊδάρι 2002. Ἐπίσης Γ.Μ. Σπηλιώτη, *Ἡ διαίτα τοῦ Θεοῦ, Ἡ νηστεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Σπηλιώτη, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

26. Τῶν Χριστογέννων ἀπὸ 15 Νοεμβρίου ἕως τὰ Χριστούγεννα - 40 ἡμέρες, Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ, ἀπὸ τὴν καθαρὰ Δευτέρα ἕως τὸ Μεγάλο Σάββατο - 50 ἡμέρες, τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἀπὸ τὴ Δευτέρα μετὰ τὴν Κυριακὴ τῶν Ἁγίων Πάντων ἕως τὶς 28 Ἰουνίου, καὶ τῆς Κοίμησης, ἀπὸ 1 ἕως 14 Αὐγούστου.

27. Ὁ Ἱ.Μ.Χατζηφώτης στὸ βιβλίον του «Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Ἅγιον Ὅρος», ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθῆνα 1995, στὸ κεφ. 12 μὲ τίτλο «Ἡ Μαγειρικὴ καὶ ἡ Διατροφή», ἀναφέρεται λεπτομερῶς στὰ Ἀγιορείτικα Μοναστήρια, σχετικὰ μὲ τὰ τῆς Διατροφῆς, μὲ πληροφορίες ἀπὸ ξένους περιηγητὲς τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ διατροφικὲς συνήθειες κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ συνεχίστηκαν καὶ συνεχίζονται μέχρι τὶς μέρες μας. Καὶ αὐτό, γιατί ἡ διατροφή τῶν μοναχῶν καὶ ἡ σχέση μὲ τὴ νηστεία δὲν εἶναι αὐτοσκοπός, ἀλλὰ μέσον, ὥστε νὰ ὀδηγηθοῦν οἱ μοναχοί, μαζὶ μὲ τὴν ἀδιάλειπτη προσευχὴ, τὴν ἀγάπη καὶ ἄλλες ἀρετές, καὶ νὰ φτάσουν στὴ θέωση, πού εἶναι καὶ τὸ μεγάλο ζητούμενο τῆς Μοναχικῆς ζωῆς καὶ ὄχι μόνο. Πι' αὐτὸ καὶ σὲ ὅλη τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς Ἐκκλησίας μας, εἴτε μέσα ἀπὸ κείμενα εἴτε μέσα ἀπὸ κανόνες, ἡ Ἐκκλησία προσπαθεῖ νὰ ἀναπαύσει τὸ Μοναχὸ καὶ νὰ τονίσει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς Νηστείας. Πρβλ. τὴν Κλίμακα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Σιναΐτη, πού ἀποτελεῖ τὸ Εὐαγγέλιον τῶν Μοναχῶν. Ἐκεῖ λοιπὸν στὸ 14ο λόγο (Κλίμαξ 1987, σελ. 186-187 «Περὶ γαστριμαργίας») ὀνομάζει τὴν κοιλίαν «δέσποιναν καὶ πονηρὰν κοιλίαν», ἐνῶ πολλοὶ κανόνες χρησιμοποιοῦν αὐστηρὲς ἐκφράσεις, γιὰ νὰ καταδείξουν τὴν ἀναγκαιότητα τῆς νηστείας στὸ Μοναχικὸ κόσμον. Ἐπίσης σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ τῆς διατροφῆς τῶν μοναχῶν ἀντλοῦμε καὶ ἀπὸ τὸ τρίτομο ἔργο τοῦ Κυριακοῦ Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα 331μ.Χ.-1700*, Ἀθῆνα, τοῦ αὐτοῦ, *Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα, 1700-1800*, τόμ. Β', Ἀθῆνα. Τοῦ αὐτοῦ, *Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα, 1800-1810*, τόμ. Γ'-1, Ἀθῆνα.

φαγητά. Οί μοναχοί, πού δὲν τηροῦσαν τὴ νηστεία χωρὶς σημαντικὸ λόγο, τιμωροῦνταν. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Μ. Βασίλειος, «διὰ τῆς στερήσεως καρυκευμάτων καὶ ζωμευμάτων θὰ πορευθοῦμε στὸν Παράδεισο». Ἀκόμη καὶ ἂν ἐπιτρέπονταν τὸ κρέας γιὰ τοὺς λαϊκοὺς, οἱ μοναχοὶ ἀπεῖχαν, γιατί ἡ ἔλλειψη ἐγκράτειας ἐβλάπτε τὴν υγεία καὶ τὸ κάλλος τοῦ σώματος. Οἱ πατέρες συχνὰ μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τους καταφέρονται ἐναντίον τῶν «κενόδοξων καὶ γαστριμάργων», οἱ ὅποιοι ὄχι μόνο καταναλώνουν χωρὶς ἐγκράτεια τροφές, ἀλλὰ δαπανοῦν ἀλόγιστα χρήματα, γιὰ νὰ τίς μεταφέρουν ἀπὸ μακριὰ καὶ γιὰ νὰ πληρώσουν εἰδικὸ προσωπικὸ, γιὰ νὰ τοὺς μαγειρέψει μὲ περίεργο τρόπο²⁸.

Βέβαια στὴν παροῦσα παράγραφο δὲν ἀναλύουμε τὴ νηστεία ὡς θεσμό, γιατί αὐτό, πού ἐνδιαφέρει, νομίζουμε ὅτι εἶναι νὰ τὴν ἐξετάσουμε σὲ σχέση μὲ τὴ διατροφή. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ (δια) τροφή καθ' ἑαυτὴν «οὐδὲν δικαιότερους ἡμᾶς ἢ ἀδικωτέρους ἀπεργάζεται»²⁹, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο αἰσθητὸ στοιχεῖο ἐκφράσεως τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου τῆς νηστείας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀποδοκίμασε καὶ καταδίκασε τίς ὅποιες ἀκρότητες ἀπὸ πλευρᾶς μοναχῶν καὶ λαϊκῶν, ὅταν κάποιοι προσπάθησαν νὰ διαστρεβλώσουν τὸ νόημα τοῦ θεοσύστατου θεσμοῦ σὲ σχέση μὲ τὴ λήψη ἢ τὴν ἀποχὴ ὀρισμένων τροφῶν «Ἀντίδικος οὐ τὸ σῶμα, ὡς τινες βούλονται, ἀλλ' ὁ διάβολος»³⁰, γι' αὐτὸ καὶ ἡ νηστεία «παθοκτόνος καὶ οὐ σωματοκτόνος καλεῖται»³¹. Σὲ κάθε περίπτωση ὅμως ἡ Ἐκκλησία μας, ὡς φιλόστοργος μητέρα καταδίκασε³² τίς ὅποιες ὑπερβολές, γιατί ἀκριβῶς δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα ὑπακοῆς.

Αὐτὸ ὅμως πού ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ὅχι, ὅπως εἶπαμε αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἡ νηστεία, γιατί ἡ ἀξία της ὡς θρησκευτικῆς πράξης εἶναι ἀδιαμφισβήτητη, ἀλλὰ ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδραση, πού μπορεῖ νὰ ἔχει καὶ στὴ ψυ-

28. Johannes Koder, *Βυζαντινῶν Διατροφή*, ὅπ. π. σ. 19. Βλ. καὶ Μοναχοῦ Ἐπιφανίου τοῦ Μυλοποταμινοῦ, *Μαγειρικὴ Ἁγίου Ὁρους*, ἐκδ. Σύγχρονοι Ὁρίζοντες. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Πατέρες μιλοῦν γιὰ τὰ ὀφέλη τῆς νηστείας. Βλ. π.χ. Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, «Λόγος περὶ Παρθενίας, ἥτοι περὶ ἀσκήσεως», Μ. Ρ.Γ. 28,260. Μ. Βασιλείου, «Περὶ νηστείας», Λόγος Α', Μ. Ρ.Γ. 31, 180-181, Ἱεροῦ Χρυσοστόμου «Λόγος περὶ Νηστείας» Μ.Ρ.Γ.62, 734-736. Τοῦ αὐτοῦ «Λόγος εἰς τὸν πτωχὸν Λάζαρον καὶ τὸν Πλούσιον» Μ.Ρ.Γ.48, 1048-1049.

29. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Ἐκλογαί*, Ρ.Γ. 9, 704 κ. ἐξ.

30. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς*, Ρ.Γ. 4,14.

31. Θεοδώρου Βαλσαμῶνος, *Ἑρωτήσεις - Ἀποκρίσεις* νδ', Ρ.Γ. 138, 1001.

32. Βλ. Βλασίου Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1992, σσ. 310-318.

χική, αλλά και στη σωματική μας υγεία. Όπως π.χ. ή περιοδική φυτοφαγία της νηστείας μειώνει σημαντικά την πρόσληψη κορεσμένων λιπαρών, διαιτητικής χοληστερόλης, ζωικής πρωτεΐνης, και φαγητού απέξω, ενώ ταυτόχρονα αυξάνει την πρόσληψη σύνθετων υδατανθράκων, φυτικών ελαίων (ειδικά ελαιόλαδου), φυτικών ινών, βιταμινών, ιχνοστοιχείων και πολύτιμων φυτοχημικών, έτσι μπορεί να έχουμε έπιγραμματικά: Μείωση λιπιδίων αίματος, καλύτερη αρτηριακή πίεση, καλύτερη ρύθμιση γλυκόζης αίματος, καλύτερη λειτουργία εντέρου, μείωση ούρικού όξέως, μείωση κινδύνου για διάφορες μορφές καρκίνου, μείωση σωματικού βάρους, ενώ στα ψυχικά όφελι μπορούμε να απαριθμήσουμε την ήθικη ικανοποίηση, την έγκράτεια, τὸ αἶσθημα κάθαρσης και ψυχικῆς ἀνάτασης και τὸν περιορισμὸ συμπτωμάτων κατάθλιψης³³.

Όλα αὐτὰ βέβαια, πὸν ἤδη σημειώθηκαν, ἔχουν στηριχθεῖ σὲ ἔρευνες, καὶ μάλιστα σὲ ἔρευνα τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, ἡ ὁποία ἤρθε νὰ ἐπιβεβαιώσει καὶ νὰ ἐνισχύσει τὴν ἄποψη, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ «κοινὴ» θρησκεία, εἶναι καὶ υγεία γιὰ ὅσους τὸν ἀκολουθοῦν. Ἡ ἐρευνήτρια τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Κρήτης κα Κατερίνα Σαρρῆ³⁴, στὴν περίληψη τῆς διδ. Διατριβῆς της ἀναφέρει ὅτι ἡ προαγωγή τῶν διατροφικῶν κανόνων τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει μιὰ στρατηγικὴ ἀγωγή υγείας σ' αὐτὸν τὸν πληθυσμὸ (Χριστιανοὺς Ὁρθόδοξους), ὃχι μόνο γιατί ἡ Ἑλλάδα εἶναι μιὰ χώρα, πὸν κατὰ τὸ πλεῖστον χαρακτηρίζεται ἀπὸ βαθὺ θρησκευτικὸ συναίσθημα καὶ ταυτόχρονα πληθῶρα παραδόσεων, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ τὰ ἄτομα θὰ εἶναι πολὺ ἐξοικειωμένα μὲ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς συστάσεις καὶ θὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ικανοποιοῦν παράλληλα τὶς σωματικὲς καὶ τὶς πνευματικὲς τους ἀνάγκες.

33. Μαρία Κολοτούρου, Διαιτολόγος -Διατροφολόγος, ἄρθρο στὴν ἐφημ. «Ἐλευθεροτυπία» 30-03-2009.

34. Σαρρῆ Κατερίνα, *Ἡ διατροφικὴ ἀξία τῆς νηστείας τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐπίδρασή της στὸ μεταβολισμὸ τῶν λιπιδίων καὶ σὲ ἄλλες βιοχημικὲς καὶ βιολογικὲς παραμέτρους* (διδ. Διατριβή), Ἡράκλειο Κρήτης, 2007.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Η καθημερινή διατροφή κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας

Στήν περίοδο, τήν ὁποία σχηματικά ἀποκαλοῦμε Τουρκοκρατία³⁵ καί πού στήν πραγματικότητα περικλείει καί ἄλλες κυριαρχίες, ὅπως καί πολλαπλές πολιτισμικές διάρκειες, ἡ γραπτή ἀποτύπωση, ἔντυπη ἢ χειρόγραφη, τῶν καθημερινῶν συνηθειῶν τῶν ἀνθρώπων, πού ζοῦν στίς πόλεις ἢ στήν ὑπαιθρο, διέπεται ἀπό διαφορετικές προθέσεις καί σκοπιμότητες.

Μιά ἀναπόφευκτα ταξινομητική διάκριση τῶν κειμένων, πού ἀναφέρονται στή διατροφή, μπορεῖ νά χρησιμοποιήσῃ ὡς ἀφετηρία τή λειτουργικότητά τους:

1) Τὸν κανονιστικό τους ρόλο (περιλαμβάνονται ἐδῶ οἱ ἀγορανομικὲς ρυθμίσεις οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τήν κατάσταση τῶν εἰδῶν διατροφῆς, πού κυκλοφοροῦν στίς ἀγορές, οἱ θρησκευτικοὶ κανόνες καί τὸ κήρυγμα, πού ἀναφέρονται κυρίως στὰ ζητήματα τῆς νηστείας καί τῆς ἀποχῆς ἀπὸ ὀρισμένες τροφές, οἱ ἱατρικές-δietetικές συμβάσεις καί τὰ γιαιτροσόφια, τὰ μηνολόγια καί οἱ κύκλοι τροφῶν, πού καθορίζουν τήν κατανάλωση ἀνάλογα μὲ τήν ἐποχικότητα τῆς παραγωγῆς, καθὼς καί τὰ κείμενα μὲ ποικίλες χρήσιμες συμβουλές γιὰ τήν Ἀγροτική Οἰκιακή Οἰκονομία, μὲ ἐκφραστικότερο ἐκπρόσωπό τους τό «Γεωπονικὸν» τοῦ Μοναχοῦ Ἀγαπίου Λάνδου).

2) Τὴ χωροχρονική τους ἐμβέλεια, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ συνήθως σύντομα, ἔμμετρα ἢ πεζὰ κείμενα, στὰ ὁποῖα οἱ ἀνθρώποι τῆς ἐποχῆς καταγράφουν τὴ βιωμένη συγκυρία (τιμὲς προϊόντων, πεῖνα, ἀκρίβεια, λιμὸ ἢ σπανιότερα τήν ἀφθονία, τὴ φτήνια, καί ἀκόμη σπανιότερα τήν ἐμπειρία ἐνὸς γεύματος ἢ μιᾶς γεύσης).

3) Τὴν ἀφηγηματικὴ προοπτικὴ μέσα ἀπὸ τὸ ταξίδι³⁶, ἡ ὁποία, παρ' ὅλες τίς διηθήσεις τῆς ἐπισημαίνει, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τίς διαφορὲς τῆς διατροφικῆς κουλτούρας τῶν ἐθνοτήτων, πού ζοῦν στὸ πλαίσιο τῆς ὁθω-

35. Ματθαίου Ἄννας, *Ἡ διατροφή κατὰ τὴν Τουρκοκρατία*, ἄρθρο στό «Ἑπτὰ Ἡμέρες» στήν Καθημερινή, 19 Ἀπριλίου 1998.

36. Πρβλ. Κορρέ -Ζωγράφου Κατερίνα, *Παραδοσιακὴ Ζωὴ καὶ Τέχνη*, Ἀθήνα 2003, σσ. 183-185, «...Ὁ Ἀγγλος γιαιτρός Henry Holland, σὲ ἡλικία 24 ἐτῶν τὸ 1812, θὰ περιηγηθεῖ τὸν Ἑλληνικὸν χώρο καὶ θὰ δώσει ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες, πού καλύπτουν πολλὰς πτυχὲς τοῦ λαϊκοῦ βίου».

μανικῆς ἐπικράτειας, ὅπως καὶ τὶς διαφορὲς ἀπὸ τὸ δυτικὸ περιβάλλον, ἀπ' ὅπου προέρχονται οἱ συγγραφεῖς.

Μιὰ ἀναμενόμενη τέταρτη κατηγορία, ποὺ θὰ περιλάμβανε τὰ βιβλία μαγειρικῆς, δὲν ἐκπροσωπεῖται στὴν ἐξεταζόμενη περίοδο. Ἡ ἀπουσία τῆς συνδέεται μὲ τὸ ὅτι ἡ διατροφή, ὡς νοητικὴ κατηγορία καὶ ὡς ἀξία, δὲν αὐτονομεῖται ἀπὸ ἄλλες κατηγορίες τῆς ἐποχῆς (ἱατρικὴ, θρησκεία, ἀμοιβαιότητα, κ.λπ.).

Ἕνας κλασικὸς στὴν ἱστορία τῆς διατροφῆς διαχωρισμὸς ἀφορᾷ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὰ ἀστικά καὶ στὰ ἀγροτικά πρότυπα κατανάλωσης. Ἡ διάκριση αὐτὴ στηρίζει ὀρισμένες ὑποθέσεις, ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἐπιμέρους κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς καὶ ψυχολογικὲς ὁψεις τοῦ διατροφικοῦ φαινομένου.

Στὶς πόλεις, τὰ ἀγαθὰ διατροφῆς κυκλοφοροῦν στὶς ἀγορὲς καὶ στὸ παζάρι μὲ μεγαλύτερη ἀσφάλεια, ποικιλία καὶ ποιοτικὴ καὶ μαγειρικὴ ἐκτέλτωση. Ὁ Ἄγγλος γιατρὸς Henry Holland³⁷ γιὰ παράδειγμα, τὸ 1812 ὅπως ἤδη σημειώθηκε, περιηγεῖται τὸν ἐλληνικὸ χῶρο καί, μεταξὺ ἄλλων πόλεων, ποὺ ἐπισκέπτεται, φθάνει στὰ Γιάννενα. «Τὸ Γιαννιώτικο παζάρι ἀπλωνόταν σὲ δέκα-δώδεκα στενὰ καὶ σκοτεινὰ σοκάκια. Τὰ μαγαζιά ἦταν ξύλινες παράγκες καὶ κάθε δρόμος εἶχε τὰ δικά του ἐμπορεύματα: γοῦνες, διακοσμητικά, φορεσιές, μπαμπακερά, τσιμπούκια καὶ μαρκούτσια κεχριμπαρένια, δέρματα καὶ παπούτσια». Ὁ περιηγητὴς λοιπόν, φιλοξενούμενος στὸ σπίτι ἐνὸς ἄρχοντα, τοῦ Μάντζιου, καταγράφει λεπτομέρειες, ποὺ σχετίζονται μὲ τὶς διατροφικὲς συνήθειες τῆς ἐποχῆς, στὴ συγκεκριμένη γεωγραφικὴ περιοχὴ, τὰ Γιάννενα. «...πρῶτο πιάτο, ρυζόσουπα μὲ λεμόνι. Ἀκολουθοῦσαν ἄρνι βραστό, ἄρνι μὲ σπανάκι ἢ κρεμμύδια καὶ πλούσιες σάλτσες, γιουβαρλάκια, κρέας μαγειρεμένο μὲ λαχανικά, ἓνα ἄλλο Τουρκικὸ φαγητό, ποὺ ἔμοιαζε μὲ πλατιά ἐπίπεδη πίττα, μιὰ πλούσια καὶ λιπαρὴ ζύμη παραγεμισμένη μὲ αὐγά, χορταρικά καὶ κομμάτια κρέας, ἄρνι ψητό μὲ σταφίδες καὶ μύγδαλα, βραστό ρύζι μὲ λάδι, ὀμελέτα, τηγανίτες μὲ ἀλεύρι καὶ μέλι καὶ γλυκὸ ἀπὸ ἀλεύρι, καφέ καὶ αὐγά. Τὸ γεῦμα τελείωνε μὲ σταφύλια, σταφίδες καὶ κάστανα. Ὅλοι ἔτρωγαν ἀπὸ τὴν ἴδια πιατέλα. Μετὰ τὸ γεῦμα ἐπαναλαμβάνονταν τὸ νίψιμο τῶν χερῶν καὶ οἱ ἄντρες προχωροῦσαν στὸ λικέρ, στὸν καφέ καὶ στὸ τσιμπούκι...». Ὁ περιηγητὴς μιλάει καὶ γιὰ τὴ Λάρισα, ὅπου ἀναφέρεται στὰ ἐδέσματα, ποὺ τοὺς παρατέθηκαν, ὅταν φιλοξενήθηκαν στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ: «...σούπα, βραστό, πρόβατο, κοτόπουλα ψητά, ἄρνι ψητό, που-

37. Κορρέ- Ζωγράφου Κατερίνα, ὅπ. π.

λερικά με κάστανα, αρνι με σέλινο, ρύζι βραστό με αχλάδια ψητά, αρνι καπαμά, τυρι κατσικίσιο, σταφύλια και έλιές...».

Βέβαια, πέρα από αυτά, που αναφέραμε, μιὰ διαταξική ιδιαιτερότητα³⁸ τῶν ἀστικῶν πληθυσμῶν εἶναι ἡ δυνατότητα κατανάλωσης ἑτοιμῆς μαγειρεμένης τροφῆς, ἀγορασμένης ἀπὸ τοὺς πλανόδιους πωλητὲς καὶ ἀπὸ τὰ ὑπαίθρια ἢ στεγασμένα μαγαζιά κοντὰ στὸ χῶρο τῆς ἀγορᾶς. Τὸ «ἑτοιμο φαγητό», ὡς ἐκδημοκρατισμένη πρακτική, ὠθεῖ στοὺς διατροφικούς καὶ μαγειρικούς συγκρητισμοὺς τῶν ἐθνοτικῶν καὶ κοινωνικῶν ομάδων, πὺν συνυπάρχουν στὰ ἀστικά κέντρα τῆς ἐποχῆς. Στὴ Κωνσταντινούπολη, λόγου χάριν, διαπλέκονται οἱ φραγμοί, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀλληλοδιδασχύσεις στὶς ὀθωμανικὲς καὶ χριστιανικὲς νόρμες: ψητὸ κρέας (κεμπάκια) καὶ ψητὰ κοτόπουλα. Στὰ ἰχθυοπωλεῖα στὴ περιοχή τοῦ Πέραν οἱ (συνήθως χριστιανοὶ) ψαράδες καθαρίζουν καθημερινὰ φρέσκα ψάρια, τὰ ὁποῖα τὰ τηγανίζουν καὶ τὰ πωλοῦν. Οἱ Τοῦρκοι ἤδη ἀπὸ τὸ 15ο αἰῶνα ἐνσωματώνουν τὸ ψάρι στὴ διατροφή τους, ὅπως τὴ σάλτσα τοῦ «γάρου», ἀλλὰ παραμένουν ἀρνητικοὶ στὰ ὀστρακοειδῆ καὶ στὰ μαλάκια. Ὑπάρχουν ἀκόμη μαγαζιά, πὺν πουλᾶνε γλυκίσματα καὶ γαλακτοκομικὰ εἶδη, σερμπέτια, πὺν σερβίρονται μὲ πάγο, ἢ μιὰ κουταλιὰ χιόνι, σουπες, ὅπως καὶ βραστὰ κεφαλάκια, ἀρνίσια ποδαράκια καὶ κοιλιὲς πατσᾶ. Ἐντελῶς διαχωρισμένα εἶναι τὰ μαγαζιά, πὺν πουλᾶνε boza (εἶδος μύρας, πὺν συνηθίζουν οἱ μουσουλμάνοι) ἀπὸ τὶς πολυάριθμες ταβέρνες τοῦ Γαλατᾶ, πὺν σερβίρουν κρασί ἢ ρακί γιὰ τοὺς χριστιανούς.

Στὸν ἀγροτικὸ χῶρο, ἀντίθετα, λειτουργοῦν μὲ μεγαλύτερη ἔνταση οἱ αὐτοκαταναλωτικὲς πρακτικὲς, οἱ ὁποῖες περιορίζουν τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴν ἀγορὰ εἰδῶν διατροφῆς. Ἡ λιτότητα τοῦ καθημερινοῦ γεύματος, ἡ ὁποῖα ἀποδίδεται τόσο στοὺς ἑλληνικοὺς, ὅσο καὶ στοὺς τουρκοικοὺς ἢ στοὺς ἀλβανικοὺς πληθυσμοὺς, συνιστᾶ κοινὸ τόπο τῶν κεμένων, πὺν ἀναφέρονται στὴν καθημερινὴ δίαιτα τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων, πὺν βρίσκονται ἐγκατεστημένες στὸν σημερινὸ ἑλλαδικὸ χῶρο. Ἡ λέξη «προσφαῖ», πὺν καὶ σήμερα στοὺς ἀγροτικοὺς πληθυσμοὺς ἔχει ἐπικρατήσει, ἦταν συχνὰ ἓνα κομμάτι ψωμί, ἀνάλογα μὲ τὰ σιτηρὰ τοῦ κάθε τόπου, μὲ ἓνα κρεμμύδι, λίγες ἐλιές ἢ ἓνα κομμάτι τυρὶ ἢ παστὸ κρέας, ὄσπρια, χόρτα καὶ λίγο κρασί ὡς συμπλήρωμα τῶν θερμίδων - καὶ αὐτὸ ὅταν ὑπάρχει. Ἀκόμα καὶ στὶς κτηνοτροφικὲς κοινωνίες, τὰ σιτηρὰ μὲ τὴ μορφὴ τοῦ πρόχειρου, συχνὰ χωρὶς προζύμι, ψωμιοῦ ἢ τῶν χυλῶν, οἱ ὁποῖοι περιέχουν δημητριακὰ μὲ λίγο ξυνόγαλα, τυρὶ ἢ βούτυρο ἢ ἀκόμη

38. Ματθαίου Ἄννα, ὅπ.π.

μέ νερό, κρεμμύδια και δύο σταγόνες λάδι, αποτελούν τη μόνιμη βασική τροφή. Ἡ ἀναίρεση τοῦ καθημερινοῦ λιτοδίαιτου γίνεται μόνο στίς μεγάλες χριστιανικὲς γιορτές, ὅπου τὸ ψητὸ κρέας συνιστᾷ τὴν ἰδανικὴ τροφή.

Πολιτιστικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἐπιδράσεις στὴν καθημερινότητα τῶν Ἑλλήνων

Ὅμως πέρα ἀπὸ ὅλα αὐτά, πὺ ἀναπτύξαμε, εἰδικότερα πρέπει νὰ δοῦμε τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο ἦταν περισσότερο ἔντονο κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας³⁹, γι' αὐτὸ καὶ τὸ «νέφος» τῶν Νεομαρτύρων καὶ ἡ γενικότερη ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων, σ' ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια τῆς ὑποδούλωσης στοὺς Τούρκους. Τὸ μαρτύριό τους δὲ δείχνει καὶ τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἀντίσταση καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ γένους ἐναντίον τῶν τυράννων.

Καὶ βέβαια, ἐπειδὴ τὸ θέμα μας ἀναφέρεται στὴ διατροφή καὶ σ' αὐτό, πὺ λέμε καθημερινὴ κουζίνα, τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ νηστεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποία τηροῦσαν σχολαστικὰ οἱ Ἕλληνες, καθόριζε καὶ τὸν τρόπο διατροφῆς τους⁴⁰. Ἔχουμε ἀναφερθεῖ καὶ στὸ προηγούμενο κεφάλαιο στίς ἡμέρες, πὺ ἀπείχαν ὀλωσδιόλου ἀπὸ τὸ κρέας (Σαρακοστὴ πρὶν ἀπὸ τὸ Πάσχα καὶ τὰ Χριστούγεννα καὶ τὴ νηστεία τοῦ Δεκαπενταυγούστου, κρατοῦσαν τὶς Τετάρτες καὶ τὶς Παρασκευές, πλὴν τῆς Διακαινησίμου Ἑβδομάδος). Στὸ Ἅγιο Ὅρος καὶ στὰ κοινόβια, δὲν ἔτρωγαν ποτὲ κρέας, τὸ ἐπίσημο φαγητὸ ἦταν τὸ ψάρι, τὸ ὁποῖο παρασκεύαζαν μὲ πολλοὺς τρόπους.

Οἱ Τούρκοι ἐκτιμοῦσαν ἰδιαίτερα τὴν ἑλληνικὴ κουζίνα, ἂν κρίνουμε,

39. Περαντῶνη Μιχάλη, *Λεξικὸ τῶν Νεομαρτύρων* τόμοι Α' καὶ Β', ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα χ.χ. Ἐπίσης Γκλαβίνα Ἀποστόλου, *Οἱ Νεομάρτυρες στὸ Τουρκικὸ κράτος, (Εἰσαγωγή, Βιβλιογραφία, Ἀσματικὲς Ἀκολουθίες)*, ἔκδ. Ἐπέκταση, Ἀθήνα 1997. Ἀκόμη Μεταλληνοῦ Γεωργίου, *Τουρκοκρατία*, I.B. Μενούνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διαδαχές*. Φιλολογικὴ μελέτη- Κείμενα, Ἀθήνα, ἔκδ. Τήνος χ.χ. καὶ Πανναρᾶ Χρήστου, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεότερη Ἑλλάδα*, ἔκδ. Δόμος, χ.χ. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ἦτοι μαρτύρια τῶν νεοφανῶν μαρτύρων μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους μαρτυρησάντων, ἔκδ. Γ', Ἀθήναι 1961. Ἐπίσης, Λουκάτου Δημητρίου, «*Νεομάρτυρες*» στὴν *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. Ι' καὶ Ἀναστασίου Ι. Ε., *Σχεδιάσμα περὶ τῶν Νεομαρτύρων*, στὸν τόμ. «Μνήμη 1821», Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Θ., παρ. 9, 1971, σελ. 9-61.

40. I.M. Χατζηφώτη, *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων στὴν Τουρκοκρατία*, ἔκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα 2001, σ. 201 κ. ἔξ.

ὅπως γράφει ὁ Χατζηφώτης ἀπὸ τῆ συμβουλῇ Τούρκου στὸ γιό του, ποὺ ἀναφέρει Guiollet (1678): «νὰ προσεύχεσαι τουρκικὰ καὶ νὰ τρῶς ρωμέϊκα». Ὅταν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες κατανάλωναν κρέας, προτιμοῦσαν τὰ χοιρινά, σὲ ἀντίθεση βέβαια μὲ τοὺς Τούρκους κατακτητές⁴¹, τὰ πρόβατα καὶ τὰ κατσίκια. Τὰ βοδινὰ τὰ ἀπέφευγαν καί, ὅσοι εἶχαν ἀγελάδες, τὶς χρησιμοποιοῦσαν στὰ χωράφια. Ἀπὸ τὶς ἀγελάδες ὅμως, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ πρόβατα, παρήγαν τὰ τυροκομικὰ προϊόντα, βούτυρο, τυριὰ κ.ἄ. Μερικὲς περιοχὲς μάλιστα ἔκαναν καὶ ἐξαγωγὲς τυριῶν (ἡ Ἀττικὴ τυρὶ πρόβειο, ἡ Κέα, ποὺ ἔτρεφε γελάδια, ἐκλεκτὰ τυροκομικά, ἡ Ἄρτα πρόβατα, ὁ Μοριάς καὶ ἡ Κεφαλλονιά βούτυρα, ἀκατέργαστα δέρματα κ.ἄ.) Ἡ τιμὴ τοῦ βοδινοῦ κρέατος ἦταν χαμηλότερη ἀπὸ τοῦ ἀρνίσιου κρέατος. Ὅπως οἱ Τούρκοι, ἔτσι καὶ οἱ Ἕλληνες, δὲν ἔτρωγαν χελῶνες καὶ βατράχους, καθὼς μαρτυροῦν περιηγητικὰ κείμενα. Ἐτρωγαν ὅμως κυνήγια, πουλιά (ὀρτύκια, πέρδικες, τρυγόνια, μπεκάτσες, περιστέρια, ὄρνιθες, κόκορες, πάπιες). Τὸ ἀρνὶ τὸ μαγεῖρευναν μὲ διάφορους τρόπους, ὅμως ἐκεῖνος, ποὺ τοὺς ἦταν προσφιλέστερος ἦταν στὴ σούβλα. Ὁ Γάλλος καπουκῖνος μοναχὸς Robert de Dieux (1669), ἀναφέρει ὁ Χατζηφώτης⁴², εἶδε πῶς σούβλιζαν τὸ ἀρνὶ στὸν Ἀκροκόρινθο καὶ ἔμεινε κατάπληκτος ἀπὸ τὴ νοστιμιὰ τοῦ σουβλιστοῦ κρέατος. Ἐτσι παρα-

41. Μὴ παραβλέπουμε τὸ γεγονὸς, ὅτι κάθε θρησκεία ἔχει τὴ δική της φιλοσοφία καὶ μέρος αὐτῆς εἶναι ἡ διατροφή. Γιὰ παράδειγμα οἱ Ἰνδουιστὲς ἀπαγορεύεται νὰ τρῶνε βοδινὸ, γιατί θεωρεῖται ἱερὸ ζῶο. Ἡ Μουσουλμανικὴ θρησκεία ἀπαγορεύει τὸ χοιρινό, γιατί τὸ θεωρεῖ βρώμικο κρέας. Ἐχουμε μαρτυρίες ὅτι τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας στὸν Ἑλλαδικὸ ὥρο ἡ ἑλληνικὴ χοιροτροφία φθάνει σὲ πολὺ χαμηλὰ ἐπίπεδα ποσοτικὰ καὶ ποιοτικὰ. Ἐπίσης τὸ κόκκινο κρασί ἀπαγορεύεται στοὺς Μουσουλμάνους, ἐνῶ ἐμεῖς οἱ χριστιανοὶ τὸ θεωροῦμε ὡς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Στὸ χριστιανισμὸ ὑπάρχουν οἱ περίοδοι τῆς νηστείας, ὅπως εἶπαμε, ποὺ οἱ χριστιανοὶ πρέπει νὰ ἀποφεύγουν συγκεκριμένα τρόφιμα γιὰ κάποιες μέρες. Ἀντίθετα οἱ Μουσουλμάνοι ἔχουν τὴν περίοδο τοῦ Ραμαζανιοῦ, κατὰ τὴν ὁποία δὲν πρέπει νὰ τρῶνε τίποτα ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ ὡς τὴ δύση τοῦ ἡλίου. Ἀρα καὶ μόνο ἀπὸ αὐτὰ τὰ λίγα παραδείγματα φαίνεται ὅτι ἡ θρησκεία ἐπηρεάζει ἅμεσα τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα ἐνὸς λαοῦ. Ὅπως μάλιστα σημειώνει καὶ ἡ Ἄννα Ματθαίου στὸ ἄρθρο της στὸ Ἑπτὰ Ἡμέρες, ὅπ.π.: «...Παράλληλα οἱ θρησκευτικὲς νηστείες (γιὰ τοὺς χριστιανικοὺς κυρίως πληθυσμούς) καὶ οἱ μόνιμες διαιτητικὲς ἀποχὲς ἀπὸ τὶς ἀπαγορευμένες "ἀκάθαρτες" μὲ τὴ λέξη τῆς ἐποχῆς, τροφές (ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς Μουσουλμάνους καὶ πιὸ ἔμμεσα γιὰ τοὺς Χριστιανούς) ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος ἐθνοτικῆς καὶ πολιτισμικῆς διάκρισης κάποτε καὶ ἀντιπαράθεσης. Πόσο ἀπόλυτα ὅμως ἰσχύει αὐτὴ ἡ διάκριση; Μήπως ἀντίθετα δὲν μαρτυρεῖται μιὰ ἰσχύουσα ἐλαστικότητα ἀνάμεσα στὶς διαφορετικὲς διατροφικὲς θρησκευτικὲς (ἐθνοτικὲς) συνήθειες καὶ στοὺς ἀνθρώπους, ποὺ τὴν ἀσκοῦν;».

42. I.M. Χατζηφώτης, ὅπ.π., σ. 203.

σκεύαζαν τὸ ἀρνὶ κυρίως τὸ Πάσχα, ἐνῶ δὲν ὑποτιμοῦσαν τὰ ἐντόστια, πού τὰ τηγάνιζαν ἢ τὰ σούβλιζαν περασμένα σὲ βέργες. Μάζευαν καὶ μαγείρευαν ἐξάλλου τὰ σαλιγκάρια, πολὺ νόστιμο «μεζέ».

Ἀντίθετα πρὸς τοὺς Τούρκους, πού ἡ θρησκεία τους δὲν τοὺς ἐπέτρεπε νὰ τρῶνε χοιρινὸ κρέας⁴³, λουκάνικα κ.λπ., οἱ Ἕλληνες ἰδίως τὸ «Δωδεκαήμερο» ἔσφαζαν χοίρους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κρέας, ἔπαιρναν πολλὰ ἄλλα ὑλικά, συνεχίζοντας ἔτσι πανάρχαια ἑλληνικὴ παράδοση, τὰ χοιροσφάγια⁴⁴.

Ἐπίσης, ἐκτὸς ἀπὸ λαχανόσουπες, κοτόσουπες καὶ ψαρόσουπες, παρασκεύαζαν τραχανὰ καὶ πλιγούρι πού χρησιμοποιοῦσαν σὲ σουπες, οἱ ὁποῖες ἄρεσαν ἰδιαίτερα καὶ στοὺς Τούρκους. Ὁ ξινὸς τραχανὰς γινόταν ἀπὸ γάλα καὶ ἀλεύρι, ἐνῶ ὁ γλυκὸς ἀπὸ γάλα καὶ χοντροκομμένο σιτάρι. Τὸ πλιγούρι ἦταν τριμμένο σιτάρι, πού τὸ ἔβραζαν. Καὶ σήμερα ἀκόμη παρασκευάζονται καὶ τὰ δυὸ στὰ χωριά. Πολλὰ ἀπὸ τὰ φαγητά, πού θεωροῦνται τουρκικῆς προέλευσης, ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἢ τὸ Βυζάντιο⁴⁵. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, τὸ κατὰ πόσο ἐπηρεάστηκε ἡ μία κουζίνα ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἐρευνήτρια Σούλα Μπόζη⁴⁶ ἀναφέρει ὅτι «...οἱ τοπικὲς κουζίνες τῆς Μ. Ἀσίας, Καππαδοκίας, Ἰωνίας, Πόντου, Κωνσταντινουπόλης, διαφέρουν αἰσθητὰ, παρ' ὅλο πού κινοῦνται πάνω στὰ ἴδια δεδομένα». Ἐδῶ ἡ κ. Μπόζη γράφει χαρακτηριστικὰ ὅτι στὴν Καππαδοκία, Ἰωνία καὶ Πόντο ἔζησε ἐπὶ αἰῶνες, ἀνάμεσα σὲ ἀλλόθρησκους, μιὰ σημαντικὴ μερίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Διατήρησε ὅμως τὴν πολιτιστικὴ της ταυτότητα χάρις στὴν πνευματικὴ ὑπόστασή, πού ἀντλήσε ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη πίστι. Τὸ χριστιανικὸ ἐορτολόγιο,

43. Βλ. Ἀναστασίου Παννουλάτου, *Ἰσλάμ, Θρησκευοιολογικὴ Ἐπισκόπηση*, ἐκδ. Ἀκρίτας, σσ. 180-182, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

44. Αἰκ. Τσοκάτου - Καρβέλη, *Λαογραφικὸ ἡμερολόγιο* (οἱ 12 μῆνες καὶ τὰ ἔθιμά τους). Ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 1988 (8η ἔκδοση). Ἐπίσης Δημήτρη Ρουσσουνέλου, *Τὰ χοιροσφάγια στὴ Μύκονο, Γεύσεις θυσίας*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2002.

45. Ἡ Μαρία Ψιλάκη, στὸ βιβλίο της *Κρητικὴ Παραδοσιακὴ Κουζίνα*, Ἡράκλειο 1995, σ. 38 ἀναφέρει «.....Πολλὲς ἀπὸ τὶς ὀνομασίες ὑποδηλώνουν ἐπιρροὴ τῆς Κρητικῆς Κουζίνας ἀπὸ τὴν Ἑνετικὴ, μιὰ καὶ οἱ Ἑνετοὶ κατεῖχαν τὴν Κρῆτη ἀπὸ τὸ 1211 ἕως τὸ 1669. Ἀκόμα καὶ ἂν ὑπῆρξαν ἐπιρροές, αὐτὲς ἦταν μᾶλλον σημαντικὲς, ἀφοῦ στὸ νησί ἐπιβίωσαν γιὰ πολλοὺς αἰῶνες βυζαντινὲς συνήθειες καὶ βυζαντινὲς γεύσεις. Ἡ Κρητικὴ Κουζίνα δὲν φαίνεται νὰ ἐπηρεάστηκε καθόλου κατὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ».

46. Σούλα Μπόζη, *Καππαδοκία, Ἰωνία, Πόντος - Γεύσεις καὶ Παραδόσεις*, ἐκδ. Ἀστερισμός, Ἀθήνα 1997.

τὸ ὁποῖο συχνὰ ταυτιζόταν μὲ τὸν ἐτήσιο κύκλο τῶν ἐποχικῶν μεταλλαγῶν, ἀκολούθησαν οἱ γιορτινὲς ἐτοιμασίαι τοῦ φαγητοῦ, ἐνῶ πολλὰς γευστικὰς συνθῆκες, καλλιεργήθηκαν πάνω στὴ βάση τοῦ κύκλου τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀπὸ τῆ γέννηση ὡς τὸ θάνατο.

Συνεχίζοντας τὸ διαιτολόγιο τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ ἄνθρωποι τότε, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἔτρεφαν ὄρνιθες καὶ κοκόρια καὶ γνώριζαν τὰ ἀβγά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔβγαιναν. Αὐτὴ τὴν πληροφορία ἀναφέρει γιὰ τὴ Σύρο ὁ Della Rocca (1790)⁴⁷ «...πρῶτα -πρῶτα ξεδιάλεγαν τὰ στεῖρα, τὰ ἀβάτευτα: εἶναι ἐκεῖνα, πὺλ κοιτώντας τα στὸ φῶς διακρίνουμε στὸ ἐσωτερικὸ μικρὰ σφαιρίδια σὰν ἄστρα. Ἀφοῦ ξεκαθαρίζουν τὰ γόνιμα κανόνιζαν νὰ βγοῦν, μονάχα δύο ἢ τρία κοκόρια. Ὅσα ἀβγά ἔχουν τὸ στεφάνι πλαγιαστό, θὰ δώσουν ὄρνιθες. Ἐτσι οἱ νοικοκυρὲς καθόριζαν ἀπὸ πρὶν τὸ φύλο τῶν ἐνοίκων τοῦ κοτετσιοῦ. Ἀρχίζε ἡ ἐπάωση καὶ σὲ ἕξι μέρες ξανακοιτοῦσαν οἱ νοικοκυρὲς τὰ ἀβγά στὸν ἥλιο. Ὅσα δὲν εἶχαν στὸ ἐσωτερικὸ αἱμάτινες κλωστές, ἦταν ἀκατάλληλα καὶ ἀποσύρονταν. Ἐτσι ἤξεραν ἀπὸ πρὶν πόσα κλωσσόπουλα θὰ βγοῦν. Τὸ κυριότερο δέ, τὰ ἀκατάλληλα ἀβγά δὲν χάνονταν, τρώγονταν, ἀκόμα καὶ στὴ χειρότερη περίπτωση τὰ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τροφὴ τῶν νεοσσῶν». Μεγάλῃ ἦταν ἐπίσης ἡ ἐνασχόληση μὲ τὸ κυνήγι. Κυνηγοῦσαν λαγούς, πὺλ ὑπῆρχαν σὲ ἀφθονία στὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς καί, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νόστιμο κρέας τους, ἀξιοποιοῦσαν καὶ τὰ λαγοτομάρια. Στὰ δάση κυνηγοῦσαν ἀγριοχοίρους καὶ ζαρκάδια. Ὅπως καὶ οἱ βυζαντινοὶ ἡγεμόνες, ὁ Μωάμεθ ὁ Δ΄ τὸ 17ο αἰῶνα εἶχε ἀληθινὸ πάθος καὶ ἐγκαταστάθηκε γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ στὴ Λάρισα. Στὴν Ἀττικὴ, Βοιωτία, Θεσσαλία, Κρήτη, Κυκλάδες, Δωδεκάνησα ἐπιδίδονταν στὸ κυνήγι. Σχετικὰ μὲ τὸ ψάρεμα οἱ Τοῦρκοι δὲν ψάρευαν, ἀλλὰ τὴν ἀλιεῖα ἀσκοῦσαν οἱ Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους ἐκμεταλλεύονταν. Οἱ τιμὲς τῶν ψαριῶν ἦταν γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀκριβές, παρέμεναν ὅμως αὐτὰ προσφιλεῖς καὶ συνήθεις τροφὴ τῶν Ἑλλήνων, λαοῦ ναυτικοῦ καὶ θαλασσινοῦ. Ὁ κατακτητὴς δὲν τοὺς ἐπέτρεπε νὰ χρησιμοποιοῦν χωρὶς ἄδεια δίχτυα, πὺλ τὰ ἐκμεταλλεύονταν οἱ Τοῦρκοι. Ἐτσι ἀνέβαιναν οἱ τιμὲς τῶν ψαριῶν παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἀφθονοῦσαν στὶς ἑλληνικὲς θάλασσες. Τὶς ἡμέρες τῆς νηστείας κατανάλωναν θαλασσινά, ὅπως χταπόδια, σουπιές, γαρίδες, ὄστρακα, караβίδες καὶ ἀστακούς. Τὴ Σαρακοστὴ τῶν Χριστουγέννων κατανάλωναν καὶ ψάρια, γιὰτὶ ἡ νηστεία ἦταν ἐλαφρύτερη, ἀλλὰ τότε οἱ

47. Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι Ταξιδιωτὲς στὴν Ἑλλάδα 1700-1800*, Ἀθήνα 1973, σσ. 565-566.

τιμές ἔφθαναν στὰ ὕψη. Βασικὸ στοιχεῖο διατροφῆς, μαζί μὲ τὸ ψωμί καὶ τὸ κρασί, ἦταν τὸ λάδι καὶ οἱ ἐλιές, οἱ ὁποῖες ὄχι μόνο ἐπαρκοῦν γιὰ τὴ ντόπια κατανάλωση, ἀλλὰ καὶ ἐξάγονται. Μάνη, Καλαμάτα, Λακωνία Ἀττική, Ἀμφισσα παράγουν τὶς καλύτερες ποικιλίες. Τὸ λάδι χρησιμοποιεῖται σὲ γιαιοτροσόφια σὲ συνδυασμὸ μὲ θειάφι, κατράμι, μαστίχα χιώτικη, κερὶ, σκόρδο κ.λπ. Μ' αὐτὰ παρασκευάζαν ἀλοιφές, ποὺ τὶς χρησιμοποιοῦσαν σὲ διάφορες παθήσεις. Εἶχαμε ἀναφερθεῖ καὶ στὸ προηγούμενο κεφάλαιο στὸ μοναχὸ Ἀγάπιο τὸν Λάνδο ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὁ ὁποῖος στὸ ἤδη μνημονευθὲν ἔργο του, τὸ «Γεωπονικόν» (Βενετία 1643), ἀναφέρει πολλὰ «γιοτροσόφια» τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπο παρασκευῆς τους. Στὸ «Γεωπονικόν» ὁ Ἀγάπιος περιγράφει τρόπους παρασκευῆς ἐλαίων γιὰ φαγητό. Οἱ Συμεὼν καὶ Ἑλένη Ὀφλίδη⁴⁸ περιγράφουν ἕνα πρωτότυπο τρόπο παρασκευῆς ἐλίων στὸ Ἅγιον Ὄρος: «....οἱ ἐλιές τοποθετοῦνται σὲ βαρέλια μὲ θαλασσινὸ νερὸ χωρὶς ἐπιπρόσθετο ἀλάτι. Ποῦ καὶ ποῦ μονάχα συμπληρώνουν τὸ νερό. Οἱ ἐλιές εἶναι ἔτοιμες πρὸς βρώση σὲ ἑπτὰ μῆνες...».

Πολλὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε ἀκόμη γιὰ γλυκίσματα, γιὰ τὰ εἶδη τῶν ψωμιῶν, γιὰ τὰ ἀμπέλια καὶ τὸ κρασί, ποὺ παρήγε ἡ κάθε περιοχὴ στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο. Ὅμως, ἐπειδὴ στὴν παράγραφο αὐτὴ ἀναφερόμαστε στὶς πολιτιστικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἐπιδράσεις στὴν καθημερινότητα τῶν Ἑλλήνων θὰ μείνουμε σ' αὐτά, γιὰ νὰ κλείσουμε μὲ τὶς παρακάτω σκέψεις: Οἱ διατροφικὲς θρησκευτικὲς ἀπαγορεύσεις, ὅπως εἶπαμε, συνιστοῦν ἕνα εἶδος ἐθνοτικῆς καὶ πολιτισμικῆς ταυτότητας. Συγχρόνως ὁμως συνιστοῦν ἕνα μακροχρόνιο πεδίο ἄσκησης τῆς διαφορετικότητας, τῶν ἀντιστάσεων καὶ τῶν προσαρμογῶν στὰ πολιτισμικὰ πρότυπα τοῦ κυριάρχου. Σὲ ἕνα ἐξιλαμισμένο χωριὸ τῆς Πελοποννήσου, γράφει ἡ Ἄννα Ματθαίου⁴⁹, ὅπου ὁ ἀρσενικὸς πληθυσμὸς ἐξιλαμίζεται ἐθελοντικά, ἐνῶ ὁ γυναικεῖος παραμένει χριστιανικὸς, ἡ οἰκογένεια μαγειρεῖ τὸ κρέας τῆς σὲ κοινὸ ταψί. Στὴ μιὰ μεριὰ τοποθετοῦν τὸ χοιρινὸ κρέας γιὰ τὶς γυναῖκες καὶ στὴν ἄλλη τὸ πρόβειο γιὰ τοὺς ἄντρες, ἐνῶ ἕνα κομμάτι ζυμάρη τοποθετεῖται ἀνάμεσα στὰ δυὸ εἶδη κρέατος, γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τὰ ὑγρά τοῦ ψησίματος (προφανῶς γιὰ νὰ μὴ μολυνθεῖ τὸ πρόβειο κρέας ἀπὸ τὸ ζυμὸ τοῦ ἀκάθαρτου χοιρινοῦ.) Πάντως, τελειώνοντας τὴν παροῦσα παράγραφο, ἂν καὶ δὲν ἐπεκταθήκαμε ὅσο θὰ

48. Ὀφλίδη Συμεὼν- Ὀφλίδου Ἑλένης, *Μονοξυλῖτης ἢ Μονοξυλίδιον, τὸ μετόχι τῆς μονῆς Διονυσίου στὸ Ἅγιον Ὄρος*, Ἅγιον Ὄρος 1998.

49. Ἄννα Ματθαίου, ὅπ.π., σ. 15.

ἔπρεπε, μένοντας ὅμως στὰ περιορισμένα περιθώρια μιᾶς φροντιστηριακῆς ἄσκησης, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς κανόνες διατροφῆς ἔλκουν τὴν καταγωγή τους ἀπὸ θρησκευτικὲς ἐπιταγὲς καὶ ἔχουν ἐπιβιώσει ὡς συνήθειες μέσα ἀπὸ μιὰ μακριὰ πορεία ἀλλαγῶν καὶ τροποποιήσεων. Ἄν καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς διαιτητικούς κανόνες, ποὺ ἔχουν θεσπίσει οἱ διάφορες θρησκείες, ἀκολουθοῦνται, ἐπειδὴ ἔχουν γραφεῖ σὲ ἱερὰ κείμενα. Ἡ προέλευσή τους πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ μὲ γνώμονα τὶς πολιτιστικές, οἰκονομικὲς καὶ οἰκολογικὲς συνθήκες, ποὺ ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὴν καθιέρωσή τους. Καὶ αὐτό, γιατί μπορεῖ τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο νὰ εἶναι ἔντονο στὸν ἄνθρωπο, ὅμως οἱ τοπικὲς κοινωνίες εἶναι αὐτές, ποὺ διαμορφώνουν τὸ πολιτιστικὸ γίνεσθαι μὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἐξωγενεῖς παράγοντες, οἱ ὅποιοι δὲν πρέπει ποτὲ νὰ παραθεωροῦνται, ἀλλὰ νὰ τοποθετοῦνται πάντα στὴ σωστή τους βάση.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ ἀστικοποίηση τῆς Ἑλληνικῆς κουζίνας καὶ ἡ μετάβαση τῆς παραδοσιακῆς μαγειρικῆς ἀπὸ ἀγροτικὴ σὲ ἀστική, πραγματοποιήθηκε στὴν Ἑλλάδα στὶς ἀρχὲς τοῦ 21ου αἰώνα. Μέσα σὲ μιὰ δεκαετία τὰ βασικὰ σκεύη καὶ ἐργαλεῖα τοῦ ἀγροτικοῦ σπιτιοῦ μετατρέπονται σὲ μουσειακὰ ἔργα λαϊκῆς τέχνης καὶ στολίζουν τὰ σαλόνια τῶν μεγαλοαστικῶν σπιτιῶν.

Οἱ ἄνθρωποι δὲν μαγειρεύουν πιά τὰ προϊόντα, ποὺ παράγουν, ἀλλὰ ἀγοράζουν, ὅ,τι χρειάζονται, ἀπὸ τὸ ἐμπόριο. Δὲν παράγουν τίποτε, δὲν ἔχουν γῆ, δὲν καλλιεργοῦν.

Οἱ κοινωνικὲς ἀλλαγές, ποὺ ὀδήγησαν στὴν ἀστικοποίηση τῆς παραδοσιακῆς κουζίνας, συντελέστηκαν μὲ τόση ὑπερβολικὴ ταχύτητα, ὥστε δὲν δόθηκε στοὺς ἀνθρώπους ὁ χρόνος νὰ συνειδητοποιήσουν τὸ βάθος, τὴν ἔκταση ἢ τὴν ἀξία τῶν ἀλλαγῶν, ποὺ πραγματοποιήθηκαν.

Μεγάλο ποσοστὸ τῶν παραγομένων εἰδῶν διατροφῆς διοχετεύεται μέσα ἀπὸ παγκοσμιοποιημένα κανάλια διανομῆς στὶς ἀγορὲς τόσο τῶν εὐπορων, ὅσο καὶ τῶν λιγότερων εὐπορων κοινωνιῶν. Οἱ ρυθμοὶ κατανάλωσης τροφῆς σ' αὐτὲς τὶς κοινωνίες αὐξάνονται ταχύτερα ἀπὸ ποτὲ καὶ οἱ ἀρμόδιες ἀρχὲς μιλοῦν γιὰ μιὰ «πανδημία παχυσαρκίας». Τὸ φαινόμενο τῆς αὐξημένης προσφορᾶς εἰδῶν διατροφῆς διαμορφώνει νέα διαιτητικὰ πρότυπα καὶ ἀλλάζει ριζικὰ τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν τροφή του. «...ἡ δίαιτα τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ, περιλάμβανε πρῶτα ἀπ' ὅλα μιὰ σημαν-

τική ποικιλία προϊόντων φυτικής προέλευσης, πού ήταν διαθέσιμα τόσο ως άγρια χλωρίδα, όσο και ως καλλιεργημένα είδη. Τò καθημερινό διαιτολόγιο ήταν βασισμένο στα δημητριακά, στα λαχανικά και στα άγρια χόρτα, στα όσπρια, στο κρασί, στα φρούτα, ενώ συμπληρώνονταν με μικρές ποσότητες κρέατος, τυριού, ελαιόλαδου και βρώσιμων ἐλιῶν, παστῶν ψαριῶν καὶ θαλασσινῶν»⁵⁰.

Ἡ οἰκιακὴ παραγωγὴ παρείχε μεγάλο μέρος τῆς διατροφῆς καὶ συχνὰ τὸ σύνολο τῶν δημητριακῶν, ὀσπρίων, λαχανικῶν καὶ κρασιοῦ, πού κατανάλωνε τὸ νοικοκυριό, ἦταν δικῆς του παραγωγῆς⁵¹.

Ὁ τρόπος αὐτὸς διατροφῆς καλλιεργήθηκε καὶ κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς Ὀρθόδοξης Θρησκευτικῆς παράδοσης. Οἱ νηστείες ἐπιπλέον συνεπάγονται τὴ μείωση τῆς ζήτησης γιὰ ζωικὰ προϊόντα. Οἱ πιστοὶ καλοῦνται κατὰ περιόδους νὰ ἀπέχουν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ λάδι, ἐφαρμόζοντας τὴ γνωστὴ «ξηροφαγία» ὡς ἔνδειξη μέγιστης ἀφοσίωσης. Πολλὲς ἀπὸ τὶς περιγραφὲς τῶν περιηγητῶν, πού ἐπισκέφθηκαν τὴν Ἑλλάδα τὸ 18ο καὶ 19ο αἰῶνα, μαρτυροῦν ἐπίσης τὴ λελογισμένη χρῆση τῆς τροφῆς, πού ἐπικρατοῦσε στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο. Ὁ Γερμανὸς γεωγράφος Josef Partsch, στὶς ἐντυπώσεις του γιὰ τὴν ἀγροτικὴ ζωὴ στὴ Κέρκυρα, ἔγραψε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα⁵² ὅτι «λόγῳ τῆς αὐστηρότητας τῶν νηστειῶν οἱ κάτοικοι ἀναγκάζονται ἐν βαθμῷ ἀήθει ἡμῖν νὰ βοτανοφαγῶσι». Στὰ τέλη τοῦ 20ου αἰῶνα ὅμως ἡ λιτότητα ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ὡς πρακτικὴ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὶς ἀσθενεῖς οἰκονομικὰ τάξεις καὶ σημαντικὲς ἀλλαγὲς ἔχουν συντελεστεῖ στὶς διαιτητικὲς πρακτικὲς τῶν Ἑλλήνων. Τὰ ἀποτελέσματα μελέτης, πού διεξήχθη στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '80 σὲ ἀστικές περιοχὲς τῆς Κρήτης⁵³ καὶ συνέκρινε τὴν κατανάλωση τροφίμων καὶ διαιτητικὴ πρόσληψη τῶν μεσηλικῶν ἀστῶν ἀνδρῶν μ' αὐτὲς τῶν συντο-

50. A-L Matalas, "The Mediterranean diet: historical background and dietary patterns in pre-world war II Greece" στὸ A-L Matalas, A. Zampela, V. Stavrinou, καὶ I. Wolinsky, *The Mediterranean Diet: Constituents and Health Promotion*, Boca Raton: CRC Press, 2001, σσ. 31-51.

51. Δ. Ψυχογιός, *Προῖκες Φόροι, Σταφίδα καὶ ψωμί, Οἰκονομία καὶ Οἰκογένεια στὴν Ἀγροτικὴ Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰῶνα*, Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα 1985, σσ. 115-128.

52. I. Πάρτσ, *Ἡ νῆσος Κέρκυρα*, μετάφρ. Π. Βέγια, Κέρκυρα: Τυπογραφεῖο Νοχαμούλη, 1892, σσ. 274.

53. A. Kafatos, I. Kouroumalis, I. Vlachonikolis, C. Theodorou, D. Labadarios, "Coronary-heartdisease risk-factor status of the Cretan urban population", *American Journal of clinical Nutrition*, τόμ. 54, 1991, σσ. 591-598.

πιτών τους κατά τη δεκαετία του '60, είναι αποκαλυπτικά: ή κατανάλωση λαχανικών και όσπριων μειώθηκε σημαντικά, ενώ αντίθετα, αυξήθηκαν δραματικά ή κατανάλωση γαλακτοκομικών και κρέατος, φυτικών ελαίων και ζάχαρης. Η Έλληνική κοινωνία βιώνει τις συνέπειες της φρενήρους κατανάλωσης φαγητού και των συνδρόμων του υπερσιτισμού. Η εύρεση και εύκολη πρόσληψη της ζάχαρης, του λευκού αλευριού, των υδρογονομένων λιπών, κάνουν τη διατροφή να ύστερεί σε ποιότητα. Οί επιπτώσεις της παχυσαρκίας και των συνοδών χρόνιων παθήσεων (ιδίως καρδιαγγειακές παθήσεις και σακχαρώδης διαβήτης) κάνουν άπειλητικά την εμφάνισή τους⁵⁴.

Αξιοποιώντας όρισμένες φτηνές πρώτες ύλες, ή βιομηχανία αναπτύσσει νέους τύπους προϊόντων, αυξάνοντας έτσι την κατανάλωση, αλλά όχι και την πραγματική ποικιλία της διατροφής. Μέσα από την έπιλογή φτηνών, αλλά έλκυστικών τροφίμων, αναπόφευκτα έκτοπίζονται από την δίαιτα του καταναλωτή τα πιο «αυθεντικά» από τα προϊόντα διατροφής, λ.χ. τα φρούτα, τα λαχανικά, τα όσπρια, τα μη αποφλοιωμένα δημητριακά. Το αποτέλεσμα είναι ή αύξηση της πρόσληψης λίπους και θερμίδων εις βάρος της πρόσληψης διαιτητικών ινών και θρεπτικών συστατικών.

Άρνητικές επιπτώσεις και στη διαχρονική «δημοκρατικότητα» της γεύσης έφερε ή έκβιομηχάνιση των τροφίμων. Η ανάπτυξη του φάστ φούντ ή της τυποποίησης του έτοιμου φαγητού, αποτελεί ίσως το πιο ξεκάθαρο παράδειγμα για το πως ή πολίτης οδηγείται σε υπερεκτανάλωση χωρίς γευστικό απαιτούμενο. Το πολιτιστικό αγαθό της γεύσης προβάλεται ως ζητούμενο.

Στα μέσα της δεκαετίας του '90, όταν ή βιομηχανία του πρόχειρου φαγητού στην Άμερική βρέθηκε στο απόγειό της, ένας αναλυτής έγραψε:⁵⁵ «...ή τεράστια έξαπλωση του μοντέλου Μάκ Ντόναλντ αντικατοπτρίζει το γεγονός, ότι έχει πολλά να προσφέρει: έμφαση στη ποσότητα και στην ταχύτητα....Το τίμημα όμως είναι ή έκπτωση της ποιότητας των προϊόντων, καθώς επίσης και ή απώλεια του ενδιαφέροντος για ειδικά προϊόντα και υπηρεσίες, που απαιτούν ιδιαίτερες ικανότητες». Οί σύγχρονοι νέοι, που γαλουχούνται στα έστιατόρια τύπου φάστ φούντ, πιθανόν να μην έχουν ποτέ την ευκαιρία να εκτεθούν σε εναλλακτικούς

54. Άντωνία-Λήδα Ματάλα και Άστέρης Χουλιάρας, *Η διατροφή τον 21ο αιώνα*, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα, χ.χ.

55. G.Ritzer, *Mc Donaldization of Society*, California: Pine Forge Press, 1996.

τρόπους σίτισης, όπως είναι τὸ σπιτικό φαγητὸ ἢ ἄλλοι «ἀργοὶ» τρόποι κατανάλωσης.

Ὁ καταναλωτὴς καλεῖται νὰ ἀξιολογεῖ μιὰ πληθώρα βιομηχανοποιημένων τροφίμων, γιὰ νὰ πετύχει τὴν ἰσορροπημένη διατροφή, καλεῖται νὰ καλλιεργεῖ τὸν αὐτοέλεγχο ἢ τὴν ἀντίσταση στὶς καταναλωτικὲς προκλήσεις.

Τὰ σύγχρονα καταναλωτικὰ πρότυπα διατροφῆς ἔχουν διαμορφωθεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίρροή τῶν μηνυμάτων διαφήμισης στὰ τηλεοπτικὰ προγράμματα. Νέα βελτιωμένα τρόφιμα δημιουργοῦνται, γιὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ καταναλωτῆ γιὰ ὑγιεινὲς διαιτητικὲς ἐπιλογές: τρόφιμα light, μὲ μειωμένη δηλαδὴ ἐνεργειακὴ ἀπόδοση, καὶ τρόφιμα μὲ «συμπυκνωμένες» πηγὲς θρεπτικῶν συστατικῶν ἢ ἀντι-οξειδωτικῶν καὶ εὐεργετικῶν οὐσιῶν. Ἡ λέξη τρόφιμο ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴ λέξη «προϊόν», προσδίδοντας ἐμπορικὴ καταναλωτικὴ ἔννοια στὸν ὅρο τῆς διατροφῆς.

Νέες διατροφικὲς πεποιθήσεις δημιουργοῦν τὸ lifestyle τῆς ἐποχῆς. Ὁ Roland Barthes ὑποστηρίζει ὅτι, ἐνῶ παλαιότερα τὸ συμβολικὸ νόημα τοῦ φαγητοῦ σχετιζόταν μὲ ἐξαιρετικὲς περιστάσεις, ὅπως θρησκευτικὲς τελετουργίες καὶ γεγονότα τοῦ κύκλου τῆς ζωῆς, σήμερα ἡ κατανάλωση τροφῆς ἔρχεται πάνω ἀπ’ ὅλα νὰ ὑπογραμμίσει τὶς καθημερινὲς καταστάσεις τῶν ἀνθρώπων⁵⁶. Στὰ πλαίσια τῆς σημειολογίας τῆς καθημερινῆς ζωῆς, οἱ διάφορες δραστηριότητες ἐνδύονται μὲ συγκεκριμένα τρόφιμα, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὰ ἐνδύματα. Ἡ ἐκδρομὴ συνοδεύεται μ’ ἓνα σάντουιτς, ἡ ἔξοδος μιᾶς παρέας ἐφήβων ἀπὸ κόκα-κόλα, τὸ παιδικὸ πάρτυ μὲ σάντουιτς τύπου «μπόμπα», τὸ ἐρωτικὸ ραντεβουὸ μὲ ἓνα ἰταλικὸ γεῦμα, τὸ διάλειμμα ἀπὸ τὴ δουλεία μὲ ἓνα καφέ, τὸ ἐπαγγελματικὸ γεῦμα μὲ φιλέτο.

Ὁ ἄνθρωπος τοῦ 21ου αἰῶνα λαχταράει νὰ μάθει καὶ νὰ γνωρίσει ἄλλους ἀνθρώπους, ἄλλους πολιτισμούς. Αὐτὴ ἡ λαχτάρα παρερμηνεύτηκε. Παγκοσμιότητα καὶ πολυπολιτισμὸς ξέρουμε πᾶς πὼς δὲν σημαίνει ἰσοπέδωση οὔτε ὁμοιογενοποίηση τῶν πολιτισμῶν. Σημαίνει ὅμως ἀξιοποίηση τῆς δυνατότητας νὰ κατανοήσουμε τὶς διαφορετικότητες καὶ νὰ τὶς σεβόμαστε.

Ἡ Ἑλλάδα οἰκειοποιώντας τὴν Ὁρθόδοξη παραδοσιακὴ διατροφή της ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ γίνεῖ ἀντισταθμιστικὸς πόλος στὴν ὁμοιογε-

56. R. Barthes, «Γιὰ μιὰ ψυχοκοινωνιολογία τῆς διατροφῆς» στὸ Α. Ματθαίου, *Ἱστορία τῆς Διατροφῆς*, Ἀθήνα, Μνήμων, 1998, σσ. 141-156.

νοποίηση των πολιτισμών προβάλλοντας πρότυπα σωστής διατροφής, αναβαθμίζοντας τη γεύση και δημιουργώντας διατροφικές συνήθειες για τα επόμενα χρόνια.

Ἡ Ὁρθόδοξη διατροφή, ὡς φυτοφάγος δίαιτα, σχετίζεται μὲ τὴ Μεσογειακὴ διατροφή, γιὰ τὴν ὁποία ὅλο καὶ περισσότερα ἐπιστημονικὰ δεδομένα ἀναδεικνύουν τὴν προστατευτικὴ τῆς δράσεως στὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμό καὶ ἀποτελεῖ παγκοσμίως πρότυπο ὀρθῆς καὶ ἰσορροπημένης διατροφῆς.

Ἡ Ὁρθόδοξη «κουζίνα» διατρέχεται σ' ὅλο τὸ εὖρος τῆς ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ μέτρου. Τὰ πολὺπλοκα γεύματα γίνονται σὲ μεγάλες γιορτὲς ποῦ καὶ ποῦ, ἐνῶ ἡ καθημερινότητα τῆς ὀρθόδοξης διατροφῆς, στηρίζεται σὲ ἀναρίθμητα λαχανικά, στὰ ὄσπρια, στὰ ψάρια, στοὺς ξηροὺς καρποὺς καὶ στὸ ἐλαιόλαδο.

Ἡ ἀποκοπὴ τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τοῦ δημιουργεῖ τὴν πρωτοφανῆ κατάστασιν τῆς "διατροφῆς" χωρὶς ρίζες. Δὲν εἶναι ἡ ἀνάγκη, ποῦ μᾶς ὠθεῖ στὴν ἀναζήτησιν τῶν παραδοσιακῶν Ὁρθόδοξων φαγητῶν, εἶναι ποῦ καταλάβαμε ὅτι ἡ ἀπλότητα προκύπτει ἀπὸ πολὺπλοκες διεργασίες. Αὐτὴ ἡ ἰσορροπία τῆς διατροφῆς, αὐτὲς οἱ γεύσεις, ποῦ μὲ μιὰ πρώτη ματιὰ δείχνουν ἀπλές, δουλεύτηκαν καὶ διαμορφώθηκαν σὲ πορεία αἰώνων, ἐνσωματώνοντας τὴ λαϊκὴ σοφία καὶ τὴν κατασταλαγμένη πείρα πολλῶν γενεῶν.

Ἡ Ὁρθόδοξη διατροφή δὲν παρουσιάζει ἐνδιαφέρον μόνον ἀπὸ πολιτιστικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἄποψη, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ συμβάλει καὶ στὴ βελτίωσιν τοῦ τρόπου ζωῆς τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ♦ Ἀγαπίου Μοναχοῦ τοῦ Κρητός, «Βιβλίον Γεωπονικόν», Βενετία 1840.
- ♦ Ἀναγνώστῃ Ἠλία, *Βυζαντινῶν Διατροφή καὶ Μαγειρεῖς*, ἄρθρο στό «Ἑπτὰ Ἡμέρες», ἐφημ. Καθημερινή, 19 Ἀπριλίου 1998.
- ♦ Ἀναγνώστῃ Ἠλία- Παπαμαστοράκη Τίτου, *Περὶ τραπεζῶν, ραφανίδων καὶ Οἴνου*, ἀνακοίνωσις στὴν Ἐπιστημονικὴ Ἡμερίδα, Περὶ Διατροφῆς στὸ Βυζάντιο, 4 Νοεμ. 2001, Μουσεῖο Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ Θεσσαλονίκης.
- ♦ Γιανναρᾶ Χρήστου, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεότερη Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δόμος, χ.χ.

- ♦ Γιαννουλάτου Αναστασίου (νῦν Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας), *Ισλάμ, Θρησκευολογική Ἐπισκόπηση*, ἐκδ. Ἀκρίτας, χ.χ.
- ♦ Γουναρίδη Πάρη, *Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν*, Σύμμεκτα, Μνήμη Δ.Α.Ζακυνθυνοῦ 9Α
- ♦ Ἐπιφανίου Μοναχοῦ τοῦ Μυλοποταμινοῦ, *Μαγειρική Ἀγίου Ὁρους*, ἐκδ. Σύγχρονοι Ὁρίζοντες.
- ♦ Καλλέρτης Ἰωάννης, *Τροφαὶ καὶ ποτὰ εἰς Πρωτοβυζαντινοὺς παπύρους*, Ἑπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 23(1953).
- ♦ Κόντογλου Φωτίου, *Μυστικὰ Ἄνθη*, ἐκδ. «Ἀστήρ», Ἀθῆναι 1977.
- ♦ Κορρέ-Ζωγράφου Κατερίνα, *Παραδοσιακὴ Ζωὴ καὶ Τέχνη*, Ἀθήνα 2003.
- ♦ Κουκουλὲ Φαίδωνος, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, ἐκδ. Παπαδήμα, τόμ. Ε΄, Ἀθῆναι 1952.
- ♦ Ματάλα Ἀντωνία-Λήδα, *Ἀνθρωπολογία τῆς Διατροφῆς*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα, χ.χ.
- ♦ Μάνγκο Σύριλ, *Βυζάντιο, Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, μετάφρ. Τσουγκαράκης, Δημ., Ἐκδ. Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, χ.χ.
- ♦ Ματάλα Ἀντωνία-Λήδα καὶ Ἀστέρης Χουλιάρας, *Ἡ διατροφή τὸν 21ο αἰῶνα*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα χ.χ.
- ♦ Ματθαίου Ἄννας, *Ἡ διατροφή κατὰ τὴν Τουρκοκρατία*, ἄρθρο στό «Ἑπτὰ Ἡμέρες» στὴν ἐφημ. "Καθημερινή", 19 Ἀπριλίου 1998.
- ♦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, ἐκδ. Σπ. Λάμπρου, τόμ. Β΄ Ἀθῆναι 1880.
- ♦ Μπόζη Σούλα, *Καππαδοκία, Ἰωνία Πόντος - Γεύσεις καὶ Παραδόσεις*, ἐκδ. Ἀστερισμός, Ἀθήνα 1997.
- ♦ Ὀφλίδη Συμεὼν-Ὀφλίδου Ἑλένης, *Μονοξυλῆτης ἢ Μονοξυλίδιον, τὸ μετόχι τῆς Μονῆς Διονυσίου στοὺς Ἁγίον Ὅρος, Ἁγίον Ὅρος* 1998.
- ♦ Πανοπούλου Ἀγγελικὴ-Παπακοσμᾶ Κωνσταντίνα, *Vinee et Vinum, Ἀμπελοκαλλιέργεια καὶ παραγωγὴ κρασιοῦ στὴ Δυτικὴ Πελοπόννησο* (13ος-15ος αἰῶνας), Ἀθήνα 2001.
- ♦ Παπαχαραλάμπους Ξενοφῶν, *Ἡ ἀληθὴς νηστεία κατὰ τὸ Τριῶδιο* (διδ. Διατριβή), Ἀθῆναι 1980.

- ♦ Παπαχαράλαμπους Ξενοφών, *Όροι και προϋποθέσεις δια την συμμετοχήν εις την Θεϊαν Εύχαριστίαν*, Αθήναι 1977.
- ♦ Ράνσιμαν Στήβεν, *Βυζαντινός Πολιτισμός*, μετάφρ. Δετζώρτζη Δέσποινα, Αθήναι 1969.
- ♦ Ρουσσουνέλου Δημητρίου, *Τὰ χοιροσφάγια στὴ Μύκονο, Γεύσεις Θυσίας*, έκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2002.
- ♦ Σαρρή Κατερίνα, *Ἡ διατροφικὴ ἀξία τῆς νηστείας τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐπίδρασή της στὸ μεταβολισμὸ τῶν λιπιδίων καὶ σὲ ἄλλες βιοχημικὲς καὶ βιολογικὲς παραμέτρους* (διδ. Διατριβή), Ἡράκλειο Κρήτης 2007.
- ♦ Σιμόπουλου Κυριάκου, *Ξένοι Ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα*, τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄, Αθήνα χ.χ.
- ♦ Σίμσα Μαρίου, *Βυζαντινὸς Στρατός, Ἀκοίμητος φρουρὸς τῆς Αὐτοκρατορίας*, περ. Ἱστορία, τεύχος 71 Μαῖος 1974. Σπηλιώτη Γ.Μ., *Ἡ δίαιτα τοῦ Θεοῦ, Ἡ Νηστεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, έκδ. Σπηλιώτη, Αθήνα χ.χ.
- ♦ Ταμάρα Ράϊς, *Ὁ Δημόσιος καὶ Ἰδιωτικὸς Βίος τῶν Βυζαντινῶν*, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα χ.χ.
- ♦ Τσάμης Κ. - Λασκαράτος Ι., *Περιπτώσεις Εὐλογιᾶς στὸ Βυζάντιο*, Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς, 2002, 19 (2).
- ♦ Τσοκάτου-Καρβέλη Αἰκατερίνη, *Λαογραφικὸ Ἡμερολόγιο* (Οἱ 12 μῆνες καὶ τὰ ἔθιμά τους), έκδ. Πατάκη, Αθήνα 1988.
- ♦ Φειδᾶ Βλασίου, *Βυζάντιο Βίος - Θεσμοὶ - Κοινωνία - Τέχνη*, Αθήναι 1985.
- ♦ Φειδᾶ Βλασίου, *«Νηστεία»*. Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου, τόμ. 5ος σσ. 57-95.
- ♦ Φειδᾶ Βλασίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμ. Α΄, Αθήναι 1992.
- ♦ Φραγιαδάκη Γεωργίου, *Ἡ νηστεία τῶν Χριστιανῶν*, Χαϊδάρη, 2002.
- ♦ Χασιώτη Γεωργίου, *Ὁ πτωχοπρόδρομος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει*, Τύποις Ἀ/φῶν Γεράρδων, Κων/πολη 1906.
- ♦ Χατζηφώτης Ι.Μ., *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Ἅγιον Ὄρος*, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1995.

- ♦ Χατζηφώτη Ι.Μ., *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Τουρκοκρατία*, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2001.
- ♦ Ψιλάκη Μαρία, *Κρητική παραδοσιακή κουζίνα*, Ήρακλειο 1995.
- ♦ Ψυχογιός Δημήτρης, *Προϊκες, Φόροι, Σταφίδα και Ψωμί. Οικονομία και Οικογένεια στην Αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Έθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, Αθήνα 1985.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΞΕΝΗ

- ♦ Chronē Maria- Vakalopoulos Angelos, *Fishes and other Aquatic species in Byzantine Literatur*, Βυζαντινὰ Σύμμεικτα, 18(2008).
- ♦ Delehayē H., *Ἐπιστολὴ ἀρ. 178 τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτη*, *Analecta Bollandiana* 51(1933)
- ♦ Gerald Walter, *Ἡ καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο*, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2007.
- ♦ Giannakopoulou E., *Ἡ κρεοφαγία κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνες καὶ τὰ πρακτικὰ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων*, Athens 2002.
- ♦ Kafatos A., Kouroumalis I., Vlachonikolis I., Theodorou C., I Lambadarios D., "Coronary- heartdisease risk-factor status of the Gretan urban population" *American Journal of Clinical Nutrition*, τόμ. 54 (1991).
- ♦ Kazhdan A., *Prodromos Th. And Ptochoprodromos* στο *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, New York, Oxford 1991,3.
- ♦ Kazhdan A., *Two notes on Byzantine Demography of the eleventh and twelfth Centuries* στο *Byzantinische Forschungen* 8(1982).
- ♦ Kislinger Ewald, *Τρώγοντας καὶ πίνοντας ἐκτὸς σπιτιοῦ*, Ἡμερίδα Βυζαντινῶν Διατροφῶν καὶ Μαγειρείων Αθήνα 2005.
- ♦ Koder Johannes, *Ἡ καθημερινή Διατροφή στο Βυζάντιο με βάση τις πηγές*, Πρακτικὰ Ἡμερίδας με τίτλο «Βυζαντινῶν Διατροφῶν καὶ Μαγειρείων», Αθήνα 2005.
- ♦ Koder Johannes, *Ὁ κηπουρὸς καὶ ἡ καθημερινή κουζίνα στο Βυζάντιο*, Ἐκδ. Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, Αθήνα 1992.
- ♦ Matalas A.L., *The Meditarrenean diet; Historical background and dietary*

patterns in pre- world war II Greece, στο *The Mediterreanean Diet: Constituents and Health Promotion*, Boca Raton CRC Press, 2001.

- ♦ Miklosiche F- Muller J., *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, τόμ. 5.
- ♦ Migne J.P., *Patrologia Graeca*, τόμ. 4, 9 καί, 48, Paris 1864.
- ♦ Migne J.P., *Patrologia Graeca*, τόμ. 133, Paris 1864.
- ♦ Migne J.P., *Patrologia Graeca*, τόμ. 31 καί 62, Paris 1864.
- ♦ Ritzer G., *Mc Donaldization of Society*, California Pine Forge Press 1996.
- ♦ Teall J.L., *The Grain Supply of the Byzantine Empire 330-1025*, στο *Dumbarton Oaks Papers* 13(1959).

HOPKINSON, M.,
μέ τή συνδρομή τῆς ATHERDEN, M.

Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΡΟΔΟ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Μετάφραση-Επιμέλεια:
Παπαβασιλείου Βασίλης - Ματζάνος Δημήτρης

Περίπου 120 χιλιάδες άνθρωποι ζουν στο νησί τῆς Ρόδου. Ἀπό αὐτοὺς τὰ δύο τρίτα κερδίζουν τουλάχιστον ἓνα μέρος τοῦ εἰσοδήματός τους ἀπὸ τὸν τουρισμό. Ἴσως φαίνεται περίεργο πὺ ἐπιλέγουμε τὴ Ρόδο ὡς παράδειγμα, γιὰ νὰ ἐξετάσουμε τὸ βιώσιμο καὶ χαμηλοῦ ἀντίκτυπου τουρισμό, δεδομένου ὅτι τὸ νησί εἶναι ἤδη ἓνας σημαντικὸς προορισμὸς γιὰ πακέτα διακοπῶν καὶ ἔχει μεγάλη ἀνάπτυξη, ὅσον ἀφορᾷ συγκροτήματα ξενοδοχείων καὶ περιοχὲς παραθερισμοῦ. Ὅμως, γιὰ νὰ μὴν πλημμυρίσει κυριολεκτικὰ τὸ νησί ἀπὸ ξενοδοχειακὲς ἐγκαταστάσεις μαζικοῦ τουρισμοῦ, θὰ πρέπει νὰ χωριστεῖ προσεκτικὰ σὲ ζώνες καὶ νὰ ἀναπτυχθεῖ. Σὲ αὐτὸ τὸ ἄρθρο θέλω νὰ ἐξετάσω τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση καὶ τὶς μελλοντικὲς δυνατότητες γιὰ ἥπια τουριστικὴ ἀνάπτυξη στὸ νοτιότερο 1/3 τοῦ νησιοῦ. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ προσπάθησα νὰ συγκρίνω τὴ σημερινὴ κατάσταση μ' ἐκείνη, πὺ ὑπῆρχε δύο χρόνια πρὶν, καὶ νὰ παρουσιάσω τὶς ἀλλαγὲς καὶ τὶς δυνατότητες γιὰ μελλοντικὴ ἀνάπτυξη μὲ 5 σύντομες μελέτες περίπτωσης:

- Οἱ παράκτιες ζώνες καὶ ἡ ἀνάπτυξή τους.
- Ἡ κοιλάδα ἀπὸ τὰ Σιάννα στὴν Ἀπολακκία.
- Ἡ τοποθεσία «Παλάτια» κοντὰ στὴ Μονόλιθο.
- Οἱ ἀγιογραφημένες ἐκκλησίες.
- Οἱ βίλες τῆς Ἰταλικῆς Ἐποχῆς στὸν Προφήτη Ἥλια.

Αὐτὲς οἱ περιπτώσεις ἀντιπροσωπεύουν, ἀντίστοιχα, παραδείγματα παραδοσιακῶν τουριστικῶν προορισμῶν, οἱ ὁποῖοι παρέχουν ὑπηρεσίες

τόσο για πακέτα διακοπών, όσο και για μεμονωμένους περιηγητές, μιὰ μὴ ἀνεπτυγμένη τουριστικὰ τοποθεσία τοῦ νησιοῦ, ἡ ὁποία εἶναι εὐκό-
 λοα προσβάσιμη, μιὰ μὴ ἀνεπτυγμένη παραθαλάσσια τοποθεσία μὲ πε-
 ριορισμένη πρόσβαση, ἀλλὰ μὲ ἱστορικὰ στοιχεῖα, ἱστορικὲς τοποθεσίες
 μὲ καλὴ προσβασιμότητα, ἀλλὰ χαμηλοῦ ἐπιπέδου παροχές, καὶ μιὰ
 πρώην τουριστικὴ τοποθεσία, ποὺ ἀνακατασκευάζεται μὲ χρημα-
 τοδότηση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως.

Ἡ παράκτια ζώνη: Ὑπερἀνεπτυγμένος Βορρᾶς, ἀπειλούμενος Νότος

Ἡ Ρόδος ἔχει ἔκταση περίπου 1400 τ.χλμ. καὶ ἀκτὲς μήκους περίπου 220 χμ. Αὕτῃ ἡ ἀκτογραμμὴ θὰ μπορούσε λογικὰ νὰ διαιρεθεῖ σὲ πέντε περίπου ἴσα τμήματα. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ πιὸ δημοφιλὲς τμῆμα στοὺς ἐπι-
 σκέπτες εἶναι ἡ ἀνατολικὴ ἀκτὴ, ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Ρόδου μέχρι τὴ Λίνδο,
 ἡ ὁποία ἔχει κυρίως ὠραῖες παραλίες μὲ ἄμμο καὶ μεγάλα ξενοδοχειακὰ
 συγκροτήματα, καὶ φαίνεται νὰ προσφέρει ἀτέλειωτες δυνατότητες ψυ-
 χαγωγίας. Δεύτερο, ὅσον ἀφορᾷ τὴν τουριστικὴν ἀνάπτυξη, ἔρχεται τὸ βο-
 ρειοδυτικὸ τμῆμα τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Ρόδου μέχρι τὴ Σορωνή,
 τὸ ὁποῖο ἐπίσης διαθέτει ἀμμώδεις παραλίες, εἶναι κοντὰ στὸ ἀεροδρόμιο
 καὶ περιλαμβάνει τὴν κοιλάδα τῶν Πεταλούδων, ἐνῶ παράλληλα βρίσκε-
 ται κοντὰ στὴν Κάμειρο, ἓνα σημαντικὸ ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς κλασικῆς
 ἀρχαιότητος. Ἡ γεωργία εἶναι ἀνεπτυγμένη στὸ ἐσωτερικόν, ἐπειδὴ ἡ πε-
 ριοχὴ εἶναι σχετικὰ ὑγρὴ καὶ ἐπομένως μακριὰ ἀπὸ τὴς ἀκτὲς ὑπάρχει
 μικρότερη πιθανότητα νὰ ἀναπτυχθοῦν τουριστικὲς ὑποδομές. Ἐδῶ τὰ
 χωριά ἔχουν ἐπηρεασθεῖ λιγότερο ἀπὸ τὴν τουριστικὴν ἀνάπτυξη, ἂν καὶ
 ξεκάθαρα ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτήν.

Ἡ νοτιοανατολικὴ ἀκτὴ ἔχει πολλὰ ὠραῖες παραλίες μεγάλης ἔκτα-
 σης καὶ ἥπιο κλίμα, ἀλλὰ ἡ ξενοδοχειακὴ ἀνάπτυξη δὲν ἔχει ἐπεκταθεῖ
 πολὺ πέρα ἀπὸ τοὺς Πεύκους, ἂν καὶ τελευταῖα ὑπάρχει οἰκοδομικὴ
 ἀνάπτυξη νότια ἀπὸ τὸ Κιοτάρι καὶ τὸ τοπίο ἐξαφανίζεται γοργὰ πίσω
 ἀπὸ τσιμεντένιες κατασκευὲς ἀμφίβολης ἀρχιτεκτονικῆς ποιότητος. Ἐνα
 μεγάλο κτηματομεσιτικὸ γραφεῖο κατέχει μεγάλο μέρος τῆς ἀγορᾶς γῆς
 στὴν περιοχὴ. Μιὰ δημοφιλὴς προέκταση τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶναι ἐκεῖ-
 νη γύρω ἀπὸ τὸ Πρασονήσι, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ νοτιότερο ἄκρο τοῦ νησιοῦ,
 ὅπου τὸ Αἰγαῖο ἐνώνεται μὲ τὴ Μεσόγειο: μιὰ τοποθεσία δημοφιλὴς γιὰ
 σέρφινγκ, πέταγμα χαρταετῶν καὶ σέρφινγκ μὲ ἀλεξίπτωτο.

Ὅμως νότια τοῦ ἄκρωτηρίου τῆς Λαχανιάς ὑπάρχει μικρὴ τουριστικὴ
 ἀνάπτυξη καὶ οἱ δρόμοι ἀπὸ τὸ Χόχλακα στὴν Κατταβιά καὶ πρὸς τὴν

Απολακκιά έχουν πολύ μικρότερη κίνηση. Έδω πνέουν συνέχεια δυτικοί άνεμοι και οι παραλίες είναι κυρίως βοτσαλωτές, με άγρια, αλλά ρομαντικά τοπία πίσω τους. Είναι επίσης εύκολο να βρείς έρημικες παραλίες, ακόμα και το καλοκαίρι και οι ντόπιοι κάτοικοι είναι φιλόξενοι και παρέχουν στοιχειώδους ύποδομης ταβέρνες και ξενώνες. Οί ταξιδιωτικοί όδηγοί του νησιού δεν έχουν δώσει μεγάλη έμφαση σ' αυτήν την περιοχή: οί αναφορές τους τονίζουν το χαμηλής ποιότητας δίκτυο και την έλλειψη διαθέσιμων δωματίων, όμως και οί δύο ισχυρισμοί τους είναι σήμερα αναληθείς.

Τέλος, ή ακτή μεταξύ της Απολακκιάς και της Καμείρου Σκάλας είναι γεμάτη βράχια και απότομες πλαγιές, οί όποιες παρέχουν έξοχη θέα, καθώς και τὰ ενδιαφέροντα έρειπωμένα κάστρα της Κρητηνίας και της Μονολίθου, τὰ όποία επισκέπτονται κυρίως οί τουρίστες στη διάρκεια περιηγήσεων στη νότια πλευρά του νησιού. Από την Κάμειρο Σκάλα είναι δυνατό να πάρει κανείς επιβατικό πλοίο για τὸ νησί της Χάλκης, όπου υπάρχει ακόμη μεγαλύτερη ήσυχία. Η έλλειψη νερού στο νησί σημαίνει ότι ό αριθμός τών επισκεπτών πρέπει να είναι περιορισμένος, ενώ οί ώρες του φεριμπότ καθιστούν αναγκαία τή διανυκτέρευση: ένας αποτελεσματικός τρόπος να κρατᾶς τούς επισκέπτες! Η κύρια διαδρομή στη διάρκεια τών τουριστικῶν περιηγήσεων με λεωφορείο διασχίζει κάθετα τὸ νησί μέσω του δρόμου από την Απολακκιά πρὸς τὸ Γεννάδι: νότια ἀπ' αὐτὸ τὸ σημείο υπάρχει ακόμη κάτι πέρα ἀπὸ τὰ πεπατημένα, παρόλο πὸν πολλοί μεμονωμένοι επισκέπτες κυκλοφοροῦν στη διαδρομή ἀπὸ Καταβιά πρὸς Πρασονήσι.

Οί τρεῖς παράκτιες ζώνες ἀπὸ τὴν Κάμειρο Σκάλα μέχρι τὴ Λάρδο είναι λιγότερο ανεπτυγμένες τουριστικά, ἂν καὶ ή κάθε μία τους έχει ξεχωριστὸ χαρακτήρα, ό όποίος ἀξίζει να προστατευτεῖ. Η περιοχή, πὸν περιλαμβάνεται σ' αὐτὲς τὲς τρεῖς ζώνες καὶ βρίσκεται νότια μιᾶς νοητῆς γραμμῆς μεταξύ τών δύο αὐτῶν χωριῶν (μέσω Έμπωνας), αποτελεί τὸ τμήμα, πὸν ἀναφέρεται ὡς ό «νότος» σὲ αὐτὸ τὸ ἄρθρο. Ἀπὸ αἰσθητική καὶ περιβαλλοντική πλευρά, ὑποστηρίζω ότι δὲν θὰ ἔπρεπε να επιτραπεί ή επέκταση τῆς μεγάλης κλίμακας τουριστικῆς ἀνάπτυξης του τύπου «πακέτων διακοπῶν» πρὸς τὸ νότιο τμήμα. Πρὸς τὸ παρὸν όλα τὰ μεγάλα τουριστικά πρακτορεῖα διενεργοῦν περιηγήσεις με λεωφορείο κατὰ μήκος τῆς ἀκτῆς καὶ του ἑσωτερικοῦ του νησιού ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Ρόδου εἴτε μέσω Λίνδου-Γενναδίου-Απολακκιάς καὶ Σιαννῶν πρὸς Κάμειρο ἢ στήν ἀντίθετη κατεύθυνση. Γιὰ να τὸ θέσουμε ἀπλά, ἂν κτι-

στούν περισσότερα ξενοδοχεία στην περιοχή αυτή, δεν θα υπάρχει τίποτα, για να δουν οι πελάτες τους.

Επιπλέον είναι ανησυχητικό να βλέπουμε ότι μεγάλο μέρος της άκτης γύρω και νότια από το Γεννάδι πρόσφατα κατακλύζεται με μάλλον άκομψα συγκροτήματα μονοκατοικιών, τα περισσότερα από τα οποία ανήκουν σε ένα κτηματομεσιτικό γραφείο. Είναι αμφίβολο αν αυτή η εξέλιξη είναι βιώσιμη, δεδομένης της έλλειψης νερού, που αντιμετωπίζει κάθε καλοκαίρι η νότια Ρόδος. Η τιμή κάθε κατοικίας στα συγκροτήματα αυτά κυμαίνεται από 160.000 ως 450.000 ευρώ ή και περισσότερο και με βάση ένα νέο πρόγραμμα χρήσης μπορούν να υπενοικιαστούν για 5 μήνες κάθε έτος με «έγγυημένο εισόδημα» 6%. Όμως τέτοιου είδους προγράμματα δεν ήταν πολύ επιτυχημένα σε άλλες χώρες και ίσως δεν έχουν εμπορικό και περιβαλλοντικό μέλλον εδώ.

Αντίθετα η περιοχή στο νότιο άκρο του νησιού και η περιοχή μεταξύ Κατταβιάς και Απολακκιάς δεν έχουν κυριαρχηθεί ακόμη από οικοδομική δραστηριότητα. Αυτό οφείλεται εν μέρει στην έλλειψη υποδομών και στο γεγονός, ότι το οδικό δίκτυο είναι υποτυπώδες. Όμως μπορεί κανείς να αγοράσει κατοικία με 40.000 ευρώ και πάνω και οι πιο προσεκτικοί μπορούν να βρουν οικόπεδα με έξοχη θέα στη δυτική πλευρά του νησιού ή στο κέντρο των χωριών σε σχετικά χαμηλές τιμές. Άς ελπίσουμε ότι η περιοχή θα τύχει της κατάλληλης περιβαλλοντικής προστασίας, όσο είναι ακόμα καιρός. Η παράκτια ζώνη βόρεια της Απολακκιάς είναι παρομοίως λιγότερο τουριστικά ανεπτυγμένη (αν και υπάρχουν πολλά μικρά εστιατόρια και αγροτικοί οικισμοί). Επειδή η περιοχή σχετίζεται με επαγγελματικές δραστηριότητες (ειδικά στη Σορωνή με το εργοστάσιο της Δ.Ε.Η.), η περιοχή κινδυνεύει λιγότερο από την τουριστική ανάπτυξη. Και βέβαια η γεωργία εδώ είναι περισσότερο ανεπτυγμένη σε σχέση με το νότιο τμήμα, όπου υπάρχει ξηρασία.

Η κοιλάδα της Απολακκιάς: δυνατότητες για ανάπτυξη αθλητικών δραστηριοτήτων

Από τα Σιάννα μέχρι την Απολακκιά, απόσταση περίπου 11 χλμ. καλύπτεται από μια κοιλάδα, η οποία κλείστηκε με φράγμα τη δεκαετία του 1950, για να σχηματιστεί μια μεγάλη τεχνητή λίμνη και να διασφαλιστεί η παροχή νερού στο νότιο τμήμα του νησιού, που συνεχώς αντιμετώπιζε προβλήματα με το νερό.

Τα τελευταία χρόνια τόσο οι αθλητικές δραστηριότητες στη λίμνη,

όσο και οι δραστηριότητες ψυχαγωγίας, που έχουν έπιτραπεί, είναι περιορισμένες στο χώρο της λίμνης, ή όποια είναι δημοφιλής για κανό και πικ-νίκ στους ντόπιους κατοίκους. Ένω το μεγαλύτερο μέρος της κοιλάδας έχει ωφεληθεί από την άρδευση και παράγονται λαχανικά και πεπόνια, ένα μεγάλο κομμάτι γής κάτω από το φράγμα παραμένει αναξιοποίητο και εκεί βρίσκονται τα υπολείμματα των οικοδομικών εργασιών, που αφορούσαν την κατασκευή του. Η περιοχή ακριβώς πάνω από το φράγμα έχει καλή πρόσβαση με ασφαλτοστρωμένο δρόμο από τα νότια, με στοιχειώδεις εγκαταστάσεις αποδυτηρίων για κολυμβητές μαζί με μερικές εξέδρες για βουτιές και χώρο για πικ-νίκ, για τα όποια δεν υπάρχει χρέωση.

Σε αυτή την περιοχή υπάρχουν οι δυνατότητες για δημιουργία τουριστικών εγκαταστάσεων με περιορισμένες ανέσεις για τους επισκέπτες, ώστε να μην υπάρξει περιβαλλοντική καταστροφή. Η Dr. Atherden έχει αναλάβει μια προκαταρκτική έρευνα για τη βλάστηση στην περιοχή. Τόσο τα Σιάννα, όσο και η Απολακκιά διαθέτουν ήδη καλό οδικό δίκτυο και αρκετές υποδομές για διαμονή, ώστε να μπορούν να εξυπηρετούν μεγαλύτερο αριθμό επισκεπτών, αν και ο μεταξύ τους δρόμος χρειάζεται βελτίωση, για να είναι κατάλληλος για τα όχημά τους. Ο δρόμος προς το φράγμα της Απολακκιάς ήδη ανακατασκευάζεται. Στην περιοχή βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Βάρδα, μια από τις άγιογραφημένες εκκλησίες. Επίσης υπάρχουν άλλες δύο μικρές εκκλησίες στη γύρω περιοχή. Αυτή η κοιλάδα φιλοξενεί μεγάλη ποικιλία άγριων φυτών, γεγονός που δικαιολογεί την περιβαλλοντική προστασία, ή όποια έχει δοθεί και ίσως αποτελέσει τη βάση για οικολογικές διαδρομές.

Μια μελέτη της βλάστησης στην κοιλάδα κάτω από φράγμα έχει ήδη γίνει κατά μήκος της δυτικο-ανατολικής διαδρομής, ή όποια πιθανόν θα σηματοδοτήσει το νοτιότερο άκρο όποιασδήποτε οικοδομικής δραστηριότητας απαιτηθεί, εάν η τουριστική ανάπτυξη της λίμνης γίνει πραγματικότητα.

Το ανατολικό άκρο της διαδρομής στην πλευρά της κοιλάδας, καλύπτεται με ένα δάσος από πεύκα και κυπαρίσσια, που δημιουργήθηκε πρόσφατα, με δενδρύλλια και δέντρα, που έχουν φυτευτεί το πολύ πριν είκοσι χρόνια. Οι θάμνοι είναι λίγοι και αποτελούνται κυρίως από είδη με άγκάθια, με πιό κοινούς τους σκίνους (*pistacia lentiscus*), τις άγριο-τριανταφυλλίες και τις άγκαθωτές αστοιβίδες. Κάτω από τα δέντρα ή περιοχή είναι καλυμμένη κυρίως από χορτάρι με σποραδικούς ασφοδέλους,

ἄν καὶ κατὰ μήκος τῆς διαδρομῆς ὑπάρχουν πάρα πολλὰ γυμνὰ τμήματα, ἐνῶ ὑπάρχει καὶ ὁ κολλώδης χαμηλὸς θάμνος κόνυζα (*inula viscosa*), ἀγριοκαρότα καὶ σποραδικὰ ὄρχιδέες. Οἱ τελευταῖες χρειάζονται καλύτερη ταυτοποίηση, ὅταν εἶναι ἀνθισμένες.

Ἡ κοιλάδα χρησιμοποιεῖται γιὰ ἀρδευόμενες καλλιέργειες, συμπεριλαμβανομένων σιτηρῶν καὶ κολοκυθιῶν καὶ λίγων ἐλαιοδέντρων. Στὶς ἄκρες τῆς λίμνης ὑπάρχει βλάστηση ἀπὸ χορτάρι καὶ γαιῖδουράγκαθα, ἀγριοκαρότα, κόνυζες (*inula viscose*), σκίνους (*pistacia lentiscus*), ἀμυγδαλιές καὶ ροδοδάφνες. Τὰ χαντάκια στὶς ἄκρες τῆς λίμνης εἶναι ὑγρὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα τοῦ ἔτους, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ τεράστια καλάμια. Τὰ κατσίκια περνᾶνε μέσα ἀπὸ τὴν κοιλάδα, γιὰ νὰ βοσκήσουν τὰ ἀποθερίδια μετὰ τὴ συγκομιδὴ, καὶ μποροῦν νὰ πιοῦν νερὸ στοὺς ἀγωγούς, ποὺ βρίσκονται κατὰ μήκος τοῦ δρόμου ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότο στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ φράγματος. Αὐτὸς ὁ δρόμος (καὶ ἡ συνέχειά του πέρα ἀπὸ τὸ φράγμα πρὸς τὸ Σιάννα) ἔχει δενδροστοιχίες μὲ εὐκαλύπτους.

Δυτικὰ τοῦ δρόμου ὑπάρχουν λίγες ἐλιές, πεῦκα, κυπαρίσσια καὶ σκίνιοι (*pistacia lentiscus*), καὶ τὸ γειτονικὸ ρυάκι (κατάλοιπο τοῦ παλιοῦ ποταμοῦ τῆς κοιλάδας) ἔχει δενδροστοιχίες μὲ τεράστια καλάμια καὶ λυγαριές. Μέρος τοῦ λόγγου ἔχει ἰσοπεδωθεῖ καὶ πιὸ πέρα, στὰ βόρεια, ὑπάρχουν μπάζα ἀπὸ οἰκοδομήματα καὶ παλιὸς ἐξοπλισμὸς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ χτιζόταν τὸ φράγμα. Ἡ βλάστηση στὴ δυτικὴ ἄκρη τῆς λίμνης εἶναι ἴδια μὲ αὐτὴ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Τὰ περισσότερα εἶδη βλάστησης εἶναι ἀρκετὰ συνηθισμένα, ἄν καὶ μερικὲς ἀπὸ τὶς ὄρχιδέες ἴσως χρειάζονται προστασία.

Παλάτια: μιὰ ἀπομακρυσμένη ἱστορικὴ τοποθεσία

Ἡ τοποθεσία Παλάτια, στὴν ἀπέναντι πλευρὰ τοῦ κολπίσκου, ποὺ εἰσέρχεται στὴ θάλασσα νοτιοανατολικά τῆς Μονολίθου, στὰ Βασιλικά, δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ ὡς σήμερα καὶ ἐπομένως μόνον ἐπιφανειακὰ στοιχεῖα μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς βάση γιὰ τὴν ἀνακατασκευὴ τους. Φαίνεται ὅτι ἡ τοποθεσία αὐτὴ ἀρχικὰ κατοικήθηκε γύρω στὸ 1320 καὶ ἔπειτα ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ σεισμό, πιθανῶς ὡς ἀποτέλεσμα μετακίνησης ρήγματος στὰ νότια τῆς τοποθεσίας Παλάτια πρὶν ἀπὸ τὸ 1420. Παλαιότερη κατοίκηση στὴν περιοχὴ καταγράφεται πρὶν ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ καὶ ξανὰ μεταγενέστερα, ἀλλὰ οἱ οἰκισμοὶ αὐτοὶ φαίνεται ὅτι βρίσκονταν κοντὰ ἢ πάνω στὴ λοφοσειρά, ποὺ εἶναι πάνω καὶ πίσω ἀπὸ τὴν τοποθεσία Παλάτια.

Υπάρχουν πολύ λίγες καταγεγραμμένες μαρτυρίες, που σχετίζονται με την τοποθεσία Παλάτια, αλλά τὸ Νοέμβριο τοῦ 1450 τέσσερις ἄντρες καὶ οἱ οἰκογένειές τους πῆραν ἄδεια ἀπὸ τὸ Μεγάλο Μαῖστρο τοῦ Τάγματος τῶν Ἱπποτῶν νὰ μετεγκατασταθοῦν ἀπὸ τὸ νησὶ τῆς Χάλκης στὸ ἐγκαταλειμμένο χωριὸ τῶν Βασιλικῶν, γιὰ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ διωγμὸ τῶν Τούρκων. Οἱ συνθήκες μετεγκατάστασής τους στὸ νησὶ τῆς Ρόδου καθορίστηκαν ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἔπρεπε νὰ κατασκευάσουν ἓνα πύργο παρακολούθησης, γιὰ νὰ φρουροῦν τὴν τοποθεσία, καὶ μιὰ θύρα γιὰ τὴν εἴσοδο στὸ χωριό, προφανῶς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς στεριᾶς, νὰ παρακολουθοῦν τὴν περιοχὴ καὶ σὲ περίπτωσι ἀνάγκης νὰ ζητήσουν βοήθεια ἀπὸ τὸ κάστρο τῶν Σιαννῶν. Ὑπάρχει ἓνας καλοχτισμένος πύργος στὴ νότια πλευρὰ τοῦ κολπίσκου καὶ τὰ ἐρείπια μιᾶς θύρας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς στεριᾶς τῶν Παλατιῶν, βόρεια τοῦ κολπίσκου. Οἱ κατασκευὲς αὐτὲς βρίσκονται σὲ συμφωνία με τοὺς παράγοντες, ποὺ διαμόρφωσαν τὸν οἰκισμὸ αὐτό.

Τὰ Παλάτια ἴσως ἦταν τὸ κέντρο μιᾶς πολυπληθοῦς οἰκογένειας καί, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ σχετικὰ σύντομη καταγεγραμμένη ἐγκατάσταση, φαίνεται ὅτι ἦταν ἄνθρωποι εὐκατάστατοι, ἐὰν μπορεῖ κανεὶς νὰ τοὺς χαρακτηρίσει ἔτσι. Μὲ βάση αὐτὴ τὴ διαπίστωση, θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὴν τοποθεσία ὡς μιὰ μεγάλη ἀγροικία με εὐρὺ συμμετρικὸ σχῆμα, ποὺ χτίστηκε σὲ ἓνα ὕψωμα με θέα τὴ χαράδρα ἀνάμεσα στὸ βορρᾶ καὶ στὸ νότο, με τὴ θάλασσα στὸ βορειότερο ἄκρο καὶ τὸν πύργο (βίγλα) φράγκικης προέλευσης στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο. Ὁ πύργος καὶ τὸ κυρίως σπῖτι ἔχουν ἄμεση ὀπτικὴ ἐπαφή, ἐνῶ τὰ ἄλλα περιφερειακὰ κτίσματα στὰ βόρεια τοῦ σπιτιοῦ ἔχουν θέα στὴ θάλασσα καὶ στὸ νησὶ τῆς Χάλκης. Ἐνα δεῦτερο συγκρότημα οἰκοδομημάτων, με πιὸ πρόχειρη κατασκευὴ (ἂν καὶ μερικὰ ἔχουν σοβατισμένους τοίχους) βρίσκεται σὲ ἓνα εὐρὺ ὕψωμα ἢ πλάτωμα στὰ βόρεια τοῦ κυρίως σπιτιοῦ. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι καταστήματα ἢ μικρὰ σπῖτια καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ἄλλα τέτοια οἰκοδομήματα βρίσκονταν νότια τοῦ κυρίως σπιτιοῦ, ἐξαφανισμένα σήμερα κάτω ἀπὸ μεγάλες κατολισθήσεις βράχων, ποὺ καλύπτουν τὶς πλαγιὲς σὲ ἐκεῖνο τὸ σημεῖο. Βέβαια ὑπάρχουν ἐνδείξεις κατοικιῶν σὲ ἐπικλινὲς ἔδαφος, πιθανὸν με ἀναβαθμίδες, ὅπως αὐτὲς, ποὺ κατασκευάστηκαν γιὰ τὰ ἐλαιόδενδρα, στὸ νότιο τμῆμα αὐτῆς τῆς τοποθεσίας καὶ περιβάλλονται ἀπὸ περιμετρικὸ τεῖχος.

Αὐτὸ τὸ τεῖχος, χτισμένο στὴν ἄκρη, ἀκολουθεῖ γενικὰ τοὺς σημερινοὺς φράκτες καὶ φαίνεται νὰ περικλείει μιὰ ὀρθογώνια περιοχὴ, τῆς

όποιας βασικό χαρακτηριστικό αποτελεί τὸ κυρίως σπίτι, πὺ ἦταν ἰσόγειο μὲ ὀκτὼ δωμάτια γύρω ἀπὸ τὶς τρεῖς πλευρὲς τῆς αὐλῆς. Ἡ ἀξιοσημείωτη συμμετρία τοῦ κυρίως σπιτιοῦ, τὸ ἐπιβλητικὸ περιμετρικὸ ψηλὸ τεῖχος, ἡ αὐλὴ καὶ ἡ τοιχοποιία σὲ μεγάλη κλίμακα, ὑποδηλώνουν ὅτι ἀρχικὰ αποτελοῦσαν ἓνα μεγάλο οἰκιστικὸ συγκρότημα, πὺ ἴσως μετέπειτα λεηλατήθηκε καὶ καταστράφηκε, γιὰ νὰ χτιστοῦν τὰ μικρότερα σπίτια γύρω ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τοποθεσία. Ἡ παρουσία ὁπῶν γιὰ δοκοὺς στήριξης στὰ κατάλληλα ἐπίπεδα εἶναι ἀπόδειξη ὅτι ὑπῆρχαν τουλάχιστον δύο πατώματα, ἐνῶ ἡ κλίση τοῦ ἐδάφους ὑποδεικνύει τὴν ὑπαρξὴ δωματίων σὲ ἀναβαθμίδες, συμπεριλαμβανομένων τῶν στοιχειωδῶν θυρῶν γιὰ τὴν εἴσοδο στὰ σπίτια.

Τὸ περιμετρικὸ τεῖχος ἔχει ὑψηλότερη κλίση στὸ βορειότερο ἄκρο, τὸ ὁποῖο ἐνδεχομένως εἶναι ἀποτέλεσμα καθίζησης, ἀλλὰ ἴσως ὑποδηλώνει καὶ ὅτι τὸ τελευταῖο δωμάτιο στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο εἶχε σκεπῇ σὲ διαφορετικὸ ὕψος. Ἐνας μαρμαρίνος λίθος τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς μὲ σκαλισμένο σταυρὸ, πὺ βρέθηκε στὸ τελευταῖο αὐτὸ δωμάτιο, ἴσως ὑποδηλώνει, ἂν καὶ ὄχι ἀπαραίτητα, τὴν ὑπαρξὴ παρεκκλησιοῦ. Ὡς τώρα καμιά ἄλλη θέση δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ γιὰ τὸ παρεκκλήσι, ἀλλὰ ὀλόκληρος ὁ χῶρος ἔχει πλέον θαφτεῖ βαθιὰ κάτω ἀπὸ μπάζα τοιχοποιίας. Τὰ δωμάτια τοῦ κυρίως σπιτιοῦ ἐστιάζονταν γύρω ἀπὸ τὴν αὐλὴ, ἡ ὁποία ἴσως εἶχε δύο ἐπίπεδα μαζὶ μὲ τὴ θύρα εἰσόδου: ἓνα δέντρο ἐλιάς στὴν αὐλὴ εἶναι πιθανῶς ἀρκετὰ παλιό, ὥστε νὰ εἶναι σύγχρονο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Μιὰ σημαντικὴ τοξωτὴ ἀψίδα σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κυρίως σπίτι μᾶλλον ἀποτελεῖ τὸ ὑπόλοιπο τῆς θύρας, ἡ ὁποία ἀναφερόταν στὴν παροχὴ στὰ Βασιλικά τὸ 1450.

Τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὴ ἡ τοποθεσία φιλοξενοῦσε ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀτόμων καὶ ζώων, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τουλάχιστον ὀκτὼ ὑδροδεξαμενῶν, κάποιων ἀνοιχτῶν, κάποιων σὲ σχῆμα βαρελιῶν καὶ δύο σὲ σχῆμα κυψέλης, κατὰ μῆκος τοῦ πίσω τμήματος τῆς κύριας κατοικίας. Μερικὲς εἶναι σπασμένες, ἐνῶ ἄλλες εἶναι σχεδὸν ἄθικτες. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ἡ μιὰ ὑδροδεξαμενὴ σὲ σχῆμα κυψέλης εἶναι ἀκέραια, ἐνῶ τῆς ἄλλης μόνο ἡ μία πλευρὰ σώθηκε ἀπὸ τὴν καταστροφὴ. Αὐτὸ ἴσως ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῶν καταστροφῶν, πὺ προκλήθηκαν ἀπὸ σεισμικὲς δονήσεις, οἱ ὁποῖες ἄλλωστε εἶναι συχνὲς στὴν περιοχὴ. Ἐνῶ οἱ κατολισθήσεις στὴ νότια πλευρὰ τοῦ χώρου προκάλεσαν κυρίως τὴν πτώση ὀγκολίθων τεράστιων διαστάσεων, τὰ χαλάσματα στὶς πλαγιὲς τῆς βόρειας πλευρᾶς ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρότερες τεμαχισμένες πέτρες ἀπὸ πλα-

γιές τῶν λόφων, ὑποδηλώνοντας ὅτι τὰ χαλάσματα προέρχονται ἀπὸ κατεδαφισμένα οἰκοδομήματα. Ἴσως εἶναι ἐξίσου ἀξιοσημείωτο ὅτι τὰ οἰκοδομήματα καὶ οἱ παράπλευρες κατασκευές ἔχουν τοποθετηθεῖ μὲ ἀκρίβεια σὲ εὐθείες γραμμές. Αὐτὸ εἶναι ἀπλὰ ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι οἱ κατασκευαστὲς ἐκμεταλλεύτηκαν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐδάφους καὶ τὸν προσανατολισμὸ τῆς κοιλάδας, ἀλλὰ ἴσως ἐπίσης δείχνει ὅτι ὑπῆρξε ἓνας προσεκτικὸς κεντρικὸς σχεδιασμὸς στὴ διάταξη τοῦ οἰκισμοῦ καὶ ὄχι τυχαία ἀνάπτυξη.

Σήμερα δὲν ὑπάρχουν περιορισμοί, γιὰ νὰ ἐπισκεφτεῖ κανεὶς τὴν τοποθεσία, οὔτε φύλακες. Εἶναι ἀρκετὰ δύσκολο νὰ φτάσει καὶ νὰ ἐξερευνήσῃ κανεὶς, εἰδικὰ τὴν ἀνατολική πλευρά, ὅπου ἔχουν γίνῃ μεγάλες κατολισθήσεις βράχων. Ἐχῶ ἐπιχειρήσῃ μιὰ ἀναπαράσταση τῆς τοποθεσίας καὶ πιστεύω ὅτι, ἐλλείψει καλύτερων ἐρμηνειῶν, ἴσως θὰ ἦταν χρήσιμο ἂν παρόμοιες ἀναπαραστάσεις γίνονταν, γιὰ νὰ ἀναδείξουν τὴ συγκεκριμένη, ἀλλὰ καὶ ἄλλες ἀκατοίκητες τοποθεσίες.

Οἱ ἀγιογραφημένες ἐκκλησίες: μιὰ δυνατότητα γιὰ πολιτιστικὸ τουρισμό

Ὑπάρχουν περίπου 70 ἐκκλησίες στὸ νότο καὶ ἀρκετὰ σημαντικὰ μοναστήρια, καὶ ὁ ἀριθμὸς τους αὐξάνεται, καθὼς χτίζονται νέα ἐξωκκλήσια. Παρόλα αὐτὰ δὲν ὑπάρχει τουριστικὸς ὁδηγὸς στὰ Ἀγγλικά, πού νὰ περιγράφῃ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἢ τὴν ἱστορικὴ σημασία τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν (σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Κύπρο) καὶ στὰ πλαίσια τῆς ἀνάπτυξης τοῦ πολιτιστικοῦ τουρισμοῦ ἀπαιτεῖται ἡ ἔκδοση τέτοιου ὁδηγοῦ. Ἐκκλησίες μὲ ἀξιόλογες τοιχογραφίες εἶναι τὸ μοναστήρι στὸ Θάρρι, ὁ Ἅγιος Νικόλαος στὸ Φουντουκλί, κοντὰ στὴν Ἐμπωνα, ἡ ἐκκλησία τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου στὰ Ἀπόλλωνα, ὁ Ἅγιος Γεώργιος Βάρδας, κοντὰ στὴν Ἀπολακκιά, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς στὴν Κρητηνία, οἱ ἐνοριακοὶ ναοὶ στὴν Ἀρχάγγελο, στὰ Στεγνά, στὰ Σιάννα, στὶς Στέλλες, στὴ Λίνδο, καθὼς καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ στὸ Ἀσκληπειό. Ἐπίσης σημαντικὲς εἶναι οἱ ἐκκλησίες στὴν Ἀγάθη, στὴν Ἀρνίθα, στὸ κάστρο τῆς Μονολίθου, στὸ Πλημμύρι καὶ τὰ μοναστήρια στὴ Φιλήρημο, στὸ Σκιαδί καὶ στὴν Ὑσενή. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογες εἶναι οἱ ἀρχαῖες ἐκκλησίες στὴ Μεσαναγρὸ καὶ στὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας Τσαμπίκας (ὅπου βρίσκεται ἡ θαυματουργὴ εἰκόνα).

Ἐξ ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Ρόδου ὑπάρχουν πάνω ἀπὸ εἴκοσι ἐκκλησίες, πού ἔχουν ἀγιογραφίες σὲ ὁλόκληρο ἢ σὲ μέρη τοῦ ἐσωτερικοῦ τους. Οἱ

παλαιότερες ἐκκλησίες εἶναι τῆς Λίνδου (περίπου 9ος αἰώνας), ἐνῶ ἐξίσου σημαντικά παραδείγματα ἀποτελοῦν ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Βάρδας (1829), ὁ Ἅγιος Νικόλαος στὸ Φουντουκλί, ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ στὸ Ἀσκληπεῖο καὶ τὸ Θάρρι. Οἱ τοιχογραφίες στὶς Βυζαντινὲς ἐκκλησίες δὲν ἀποτελοῦν διακοσμητικὸ στοιχεῖο, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δίνεται στὴ Δύση, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ κτιρίου: οἱ ἱερὲς μορφὲς μοιράζονται τὸν ἐσωτερικὸ χῶρο μὲ τοὺς πιστοὺς, δὲν ὑπάρχει καμιά προσπάθεια νὰ δημιουργηθεῖ ψευδαἰσθηση κενοῦ χώρου μεταξύ τους· ἀντίθετα ὅλα ἐμπεριέχονται μέσα στὴν ἐκκλησία. Ὅπως γράφει ὁ H. Buchwald (*Form, Style and meaning in Byzantine Church Architecture*. Aldershot: Ashgate Publishing, 1999) «χωρὶς τὶς τοιχογραφίες ἢ τὰ μωσαϊκὰ οἱ Βυζαντινὲς ἐκκλησίες εἶναι κυριολεκτικὰ ἀτελεῖς».

Ἐπομένως ἡ συντήρηση καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν τοιχογραφιῶν εἶναι σημαντικό θέμα ἀπὸ θεολογικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἄποψη καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀποτελοῦν πρώτη προτεραιότητα γιὰ ὅποιαδήποτε προσπάθεια προστασίας πραγματοποιεῖται στὴν περιοχή. Ἀκόμα καὶ τὸ πιὸ ταπεινὸ ἐκκλησάκι θὰ ἔχει ἓνα τέμπλο-εἰκονοστάσιο, ποὺ καλύπτεται μὲ εἰκόνες, ἀνάμεσα στὸ ἱερὸ καὶ στὸν κυρίως ναὸ καί, παρότι τὸ εἰκονοστάσιο μπορεῖ νὰ εἶναι σύγχρονο ἢ παλαιότερο, ποὺ ἔχει ὑποστεί βελτιώσεις καὶ ἐπεξεργασία, εἶναι πιθανὸ νὰ ἔχει τουλάχιστον μιὰ φορητὴ εἰκόνα, ποὺ θὰ χρησιμοποιεῖται στὶς λειτουργίες. Ἐπιπλέον, θὰ ὑπάρχουν μανουάλια καὶ πολυέλαιοι, τόσο πλούσια διακοσμημένα καὶ ἐπαργυρωμένα, ὅσο ἀντέχουν οἱ οἰκονομικὲς δυνατότητες τῶν ντόπιων. Ὅλο καὶ πιὸ πολὺ οἱ σύγχρονες ἐκδοχὲς αὐτῶν ἀποτελοῦν τὴ βάση τῶν ἐμπορευμάτων τῶν τουριστικῶν καταστημάτων, ἂν καὶ ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες μόνο τὸ μοναστήρι στὸ Θάρρι φαίνεται νὰ ἐπωφελεῖται ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν τουριστῶν.

Ἄν καὶ οἱ περισσότερες ἀγιογραφίες καὶ εἰκόνες ἔχουν τὴν τυπικὴ μορφή, μὲ τὴν παράδοση νὰ ἐπαναλαμβάνεται μὲ θρησκευτικὴ ἀκρίβεια ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, ὑπάρχουν ἐξαιρέσεις, εἰδικὰ στὴν παρουσίαση σκηνῶν ἀπὸ τὴ Βίβλο, ποὺ ἀπαιτοῦν ἓνα ἱστορικὸ πλαίσιο, γιὰ νὰ γίνουν κατανοητές. Ἔτσι, οἱ σκηνὲς τῆς γέννησης τοῦ Χριστοῦ, τὰ μαρτύρια, ἡ κρίση τῶν ψυχῶν, θέματα ἀπὸ τὴ Δημιουργία καὶ τὸν Κατακλυσμὸ τοῦ Νῶε ἀπεικονίζονται μὲ τεχνοτροπία πιὸ φυσιοκρατικὴ ἀπὸ ἐκείνη τὴν τυπικὴ βυζαντινὴ τεχνοτροπία «πορτρέτου» τῶν εἰκόνων. Θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀσυνήθιστες ἀπεικονίσεις, ἐκείνη τοῦ Ἁγίου

Νικολάου στα Τριάντα, όπου ο χλευασμός του Χριστού παρουσιάζεται με τὸν Ἰησοῦ σὲ φυσικὸ μέγεθος περικυκλωμένο ἀπὸ μικρὲς φιγούρες ζητιάνων καὶ ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι χειρονομοῦν χυδαῖα καὶ προσβλητικὰ σὲ μιὰ σκηνή, πού μοιάζει πιὸ πολὺ μὲ πίνακα τοῦ Brueghel παρὰ μὲ ἀγιογραφία.

Οἱ εἰκόνες ἔγιναν σὲ διάφορες ἐποχές, ἀπὸ τὸν ὄγδοο ἕως τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, καὶ κατὰ κανόνα σχεδὸν περιλαμβάνουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Χριστὸ Παντοκράτορα, σκηνὲς ἀπὸ τὴ Γέννηση, τὴ Σταύρωση, τὴν Ἀνάσταση καὶ τὴν Ἀνάληψη, ἀπεικονίσεις τῆς Παναγίας, τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, μὲ τοπικοὺς ἁγίους, ἰδιαίτερα «μαχητὲς ἁγίους», πού προτιμοῦσε ἡ Βυζαντινὴ παράδοση. Ἄν καὶ ἀνθεκτικὲς, οἱ ἀγιογραφίες ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν ὑγρασία καὶ τὸν καπνὸ καὶ συχνὰ ἔχουν τύχει ἐλάχιστης συντήρησης. Ἄν καὶ εἶναι εὐχάριστο νὰ διαπιστώνει κανεὶς τὴν αὐθεντικότητα τῆς χρήσης καὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν, δὲν ἀναγνωρίζεται ἀρκετὰ τὸ πολιτισμικὸ κεφάλαιο, πού ὑπάρχει σὲ αὐτοὺς τοὺς ναοὺς, τῶν ὁποίων τὸ μέλλον, χωρὶς κρατικὴ παρέμβαση, δὲν εἶναι σίγουρο.

Οἱ περισσότερες ἐκκλησίες στὰ χωριὰ διοργανώνουν πανηγύρια: ἐτήσιες γιορτὲς τῶν πολιούχων ἁγίων, ὅπου συμμετέχει τὸ χωριὸ καὶ οἱ ἐπισκέπτες γενικὰ εἶναι καλοδεχούμενοι. Σὲ ἀρκετὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐκκλησίες ἡ μετάβαση γίνεται σὲ ἀσφαλτοστρωμένους δρόμους, πού, κατὰ τὰ φαινόμενα, κατασκευάστηκαν μόνο γι' αὐτὸ τὸ γεγονός. Φυσικά, ἂν τὸ πανηγύρι συμπεριληφθεῖ στὸ τουριστικὸ κύκλωμα, ἡ «αὐθεντικότητά» του ἀλλοιώνεται καὶ μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσει τὸ ρεῦμα τῶν «ἐλληνικῶν βραδιῶν» καὶ τῶν ἐπισκέψεων στὰ οἰνοποιεῖα, πού χαρακτηρίζουν τὰ πιὸ μεγάλα χωριά, ὅπως ἡ Ἑμπωνα. Πρὸς τὸ παρὸν κάποιος χρειάζεται λεπτομερεῖς γνώσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡμερολογίου, γιὰ νὰ ἐντοπίσει τέτοιες τοπικὲς ἐκδηλώσεις. Ὡστόσο ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι οἱ τοπικὲς Ὁρθόδοξες κοινότητες εἶναι πολὺ φιλικὲς στοὺς ἐπισκέπτες καὶ τηροῦν τὴν παράδοση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, μὴ Ὁρθόδοξοι Χριστιανοὶ μποροῦν νὰ πάρουν ἀντίδωρο στὸ τέλος τῆς λειτουργίας τῆς Εὐχαριστίας, πού εἶναι ἀνεπίσημη καὶ φιλικὴ ἐκδήλωση. Μερικὰ πανηγύρια ἀναγνωρίζονται ὡς «ἀνοικτὲς ἐκδηλώσεις», ἰδιαίτερα οἱ μεγάλες γιορτὲς τῆς Παναγίας (15η Αὐγούστου, 8η Σεπτεμβρίου), οἱ γιορτὲς τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ Παύλου (29η Ἰουνίου), τοῦ Προφήτη Ἠλία (20ῇ Ἰουλίου), τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (24η Ἰουνίου) καὶ ἡ τελευταία Κυριακὴ πρὶν ἀπὸ τὴ Σαρακοστή, ἡμέρα πού γίνεται καὶ καρναβάλι.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα κατέχει ξεχωριστὴ θέση, γιατί οἱ κληρικοὶ πληρώνονται ἀπὸ τὸ κράτος, ἂν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήρια δὲν ἀνήκουν σὲ αὐτό. Δυστυχῶς, αὐτὸ σημαίνει ὅτι πολλὲς ἱστορικὲς ἀγιογραφίες βρίσκονται σὲ κακὴ κατάσταση, φθαρμένες ἀπὸ τὴν πολύχρονη ἔκθεση στὴν ὑγρασία καὶ στὸν καπνὸ τῶν κεριῶν. Ἀπὸ τὴ θετική πλευρά, ἡ θέση τῶν (παντρεμένων) κληρικῶν στὶς ἐνορίες εἶναι ἐξασφαλισμένη ἀκόμη καὶ σὲ μεγάλη ἡλικία, καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ μοναστήρια, ποὺ δὲν ἔχουν πλέον ἀρκετὰ μεγάλες θρησκευτικὲς κοινότητες, γιὰ νὰ τὰ συντηρήσουν, εἶναι τώρα ἀνοιχτὰ ὡς ξενῶνες. Πολυάριθμες νέες ἐκκλησίες, ὅλες μὲ πανομοιότυπο σχέδιο, περίπου 10 ἐπὶ 5 μέτρα, μὲ μικρὸ ἱερὸ καὶ μὲ ὀροφὴ ἀπὸ κεραμίδια, ἔχουν χτιστεῖ στὰ δύο τελευταῖα χρόνια καὶ ἔχουν σηματοδοτηθεῖ μὲ προσοχή. Ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη οἱ Ὁρθόδοξες ἐκκλησίες κατασκευάζονταν μὲ τυπικὲς ἀναλογίες πλάτους καὶ μήκους: 1:1 γιὰ τὸν τύπο «τετράγωνος σταυρός» καὶ 1:2 ἢ περισσό-τερο γιὰ ἄλλους τύπους, καὶ ἔτσι οἱ νέες ἐκκλησίες ἀκολουθοῦν τὴν παραδοσιακὴ γεωμετρία, ποὺ ἔχει κληροδοτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα.

Ἄλλες μορφὲς σηματοδότησης δὲν εἶναι τόσο καλὲς καὶ μιὰ μορφή ἐπὶκρίσης, ποὺ κάνουν οἱ ξένοι ἐπισκέπτες, εἶναι ἡ δυσκολία νὰ βροῦν πληροφορίες ἢ μεταφρασμένο ὑλικὸ ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς θέσεις τῶν πῶς σημαντικῶν κάστρων (ὅπως ἡ Μονόλιθος, ὁ Κάστελλος ἢ τὰ Ἀπόλλωνα). Ὑπάρχουν ἐρείπια ἀπὸ περίπου 20 κάστρα ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Ρόδου, ποὺ ἀπὸ μόνη της εἶναι ἓνα μεγάλο κάστρο, ἀλλὰ μόνο τὰ μισὰ περίπου ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν κάποιο εἶδος σηματοδότησης, καὶ μὲ ἐξαίρεση τὴ Λίνδο, κανένα δὲν ἔχει μεταφρασμένο ὑλικό. Πινακίδες, ὅπως αὐτὲς τοῦ τείχους τῆς πόλης τῆς Ρόδου, θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουν πάρα πολὺ ἐδῶ. Αὐτὴ εἶναι μιὰ πλευρὰ τῆς προβολῆς τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς, ποὺ μπορεῖ νὰ παραχθεῖ ἀρκετὰ φθηνά.

Ἡ Ἰταλικὴ κληρονομιά: Ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψη μιᾶς ἀγνοημένης πηγῆς

Ἔχουν περάσει ἐξήντα χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ ἔληξε ἡ ἰταλικὴ κατοχὴ τῆς Ρόδου, ἡ ὁποία χαρακτήρισε τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Αὐτὴ εἶχε ἀντικαταστήσει 360 χρόνια Τουρκικῆς κυριαρχίας, ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν Ἰπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ σειρά τους εἶχαν ἀγοράσει τὸ νησὶ ἀπὸ τοὺς Γενοβέζους τὸ 1306. Ἡ κληρονομιά τῶν Ἰπποτῶν, οἱ ὁποῖοι κατασκεύασαν πολλὰ φρούρια, καὶ τῶν Τούρκων, ποὺ πρόσθεσαν τζαμιά, βιβλιοθῆκες καὶ ξεχωριστὰ οἰκήματα, ἔχουν συντηρηθεῖ ἐδῶ καὶ καιρό, ἀλλὰ ἡ κληρονομιά τῶν Ἰταλῶν ἔχει

παραμεληθεί κατά πολύ. Καί όμως, μέχρι την έλευση του φασισμού, ή Ιταλική κατοχή βελτίωσε τη γεωργία και την εϋημερία, γεγονός που έπισκιασθηκε από το 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Οί Ιταλοί επέτρεπαν την περιορισμένη παραγωγή σούμας (ένος δυνατού και φθηνού οίνοπνευματώδους ποτού) και ένθάρρυναν την καλλιέργεια άμπελιών, ιδιαίτερα στην όρεινή περιοχή κοντά στην Έμπωνα, όπου ή δραστηριότητα αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Σε μια προσπάθεια να ανατρέψουν την υπερβόσκηση και να αυξήσουν την προσφορά σε ξυλεία, οί Ιταλοί φύτεψαν πεύκα. Το παλάτι του Κυβερνήτη κατασκευάστηκε στην Έλεούσα, μέσα στο πευκοδάσος του Προφήτη Ήλία, όπως επίσης και ξενοδοχεία, βίλες και κατασκηνώσεις. Σχεδόν όλα αυτά (συμπεριλαμβανομένης και της βίλας της μετρέσας του Μουσολίνι) αφέθηκαν στη φθορά μέχρι σχεδόν πριν από τρία χρόνια, όταν τα μεγαλύτερα κτήρια ανακαινίστηκαν με επιδότηση της Εϋρωπαϊκής Ένωσης και ξαναγεννήθηκαν ως Ξενοδοχεία Έλαφος και Έλαφίνα. Υπάρχει μια έκκλησία, που μόλις άνοιξε ξανά, και ένα καταφύγιο εκεί κοντά, που οργανώνει πανηγύρι την 20ή Ιουλίου. Η τάση να ονομάζουν κορυφές βουνών και εκκλησίες στο όνομα του Προφήτη Ήλία φαίνεται ότι πηγάζει έν μέρει από ένα συνδυασμό του Προφήτη Ήλία και του Αγίου Γεωργίου στους Άραβες Χριστιανούς κατά τη μεσαιωνική περίοδο. Στο δάσος παραπάνω βρίσκεται ή έρημωμένη Ιταλική Καθολική έκκλησία του Αγίου Γεωργίου, με ένα γλυπτό του μαχητή αγίου σε πολύ φασιστικό στύλ, το οποίο επίσης δικαιούται συντήρησης. Το εγκαταλειμμένο παλάτι του Κυβερνήτη φαίνεται ότι είναι πρὸς πώληση. Αυτό το έξοχικό θέρετρο-spa αποτελεί παράδειγμα για τὸν τρόπο, με τὸν οποίο θα μπορούσαν να αναπτυχθὺν πολλές δροσερές τοποθεσίες σε μεγάλο ὑψόμετρο (περίπου 800 μέτρα) στο έσωτερικό νότιων περιοχών για τή φιλοξενία πὸς ἐκλεκτὸν πελατῶν-παραθεριστῶν. Υπάρχει τώρα ένας πολὺ καλὸς δρόμος μέσα από ὄρεινὸς περιοχὲς από τὴν Έμπωνα στὴν Ἀρχάγγελο, δύο ἀκμάζουσες κωμοπόλεις.

Συμπεράσματα

Ο διαχωρισμός της αγοράς στην τουριστική βιομηχανία πραγματοποιείται σε ὅλη τὴν περιοχή της Μεσογείου σήμερα από ὅλες τις εταίρειες. Η Ρόδος ανταποκρίθηκε στο μαζικό τουρισμό με παρόμοιο τρόπο με τὸ μεγαλύτερο μέρος της Μεσογείου και τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου με μᾶλλον ἀνεμπόδιστη ξενοδοχειακή ἀνάπτυξη, με ἐγκαταστάσεις ἐμπο-

ρικές και ψυχαγωγικές, πού απευθύνονται σὲ χαμηλὸ μέρος τῆς ἀγορᾶς. Αὐτὴ δὲν εἶναι βιώσιμη μορφή τουρισμοῦ, ἰδιαίτερα ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ μειωμένη ζήτηση στὴν περιοχή γιὰ διακοπές «μὲ βάση τὸν ἥλιο καὶ τὴν ἄμμο», ἂν καὶ ἡ ἀγορὰ αὐτὴ ἔχει ἐπεκταθεῖ ἀπὸ τὴν αὔξηση τῶν ἐπισκεπτῶν ἀπὸ τὶς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Γερμανία κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1990. Ὡστόσο, ἂν καὶ ἡ Ρόδος μπορεῖ νὰ προσφέρει σχεδὸν ἀδιάκοπη ἡλιοφάνεια, μεγάλη τουριστικὴ περίοδο μὲ ὑψηλὲς θερμοκρασίες, ἐξαιρετικὲς παραλίες καὶ σχετικὰ χαμηλὸ κόστος γιὰ τὴν ἀγορὰ τῆς Βόρειας Εὐρώπης, ἔχει ἐπίσης τὴ δυνατότητα νὰ ἱκανοποιεῖ ἓνα πιὸ ἀπαιτητικὸ “ἀνεξάρτητο περιηγητὴ”. Τέτοιοι ταξιδιώτες εἶναι λιγότερο πιθανὸ νὰ ζητοῦν ξενοδοχεῖα μὲ μεγάλες ἀπαιτήσεις κατανάλωσης ἐνέργειας καὶ νεροῦ, μὲ γήπεδα γκόλφ καὶ ποτιζόμενους περιβάλλοντες χώρους, τῶν ὁποίων ἡ συντήρηση γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἀκριβή.

Ὁ διπλασιασμὸς σὲ μέγεθος τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Διαγώρα κατὰ τὰ τελευταῖα τρία χρόνια, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ συνεχιζόμενη μεγάλη ἐπέκταση γιὰ τὴν τουριστικὴ περίοδο τοῦ 2007, δείχνουν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔλλειψη πτήσεων πρὸς τὸ νησί, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν λίγοι ἐπισκέπτες διαμένουν στὰ νότια. Πράγματι, οἱ κλασικὲς τοποθεσίες τῆς Καμείρου, τῆς Ἰαλυσοῦ, τῆς Λίνδου καὶ τῆς πόλης τῆς Ρόδου, πού εἶναι Μνημεῖο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, ἀποτελοῦν τοὺς κυριότερους τόπους προορισμοῦ γιὰ τοὺς ἐπισκέπτες. Ἡ πόλη τῆς Ρόδου δέχεται 50.000 ἐπισκέπτες τὴν ἡμέρα κατὰ τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες καὶ αὐτὸ δημιουργεῖ ἔντονες πιέσεις στὶς ὑποδομές, καὶ ἀποσπᾷ τοὺς ἐπισκέπτες ἀπὸ τὶς πραγματικὲς ἐμπειρίες τους. Ἴσως θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμοστεῖ καὶ ἐδῶ κάποια μορφή καταμερισμοῦ τῶν τουριστῶν, ὅπως στὴ Βενετία.

Ἡ νότια Ρόδος ἀνέκαθεν ἦταν μιὰ περιοχή, πού βρισκόταν στὴν περιφέρεια, ἀλλὰ ἔχει ὁμορφιές, πάρα πολλὲς ἱστορικὲς τοποθεσίες, ἐξαιρετικὲς παραλίες, ὡραῖα τοπία, νόστιμη κουζίνα, καλὸ κρασί, ἀγροτικὴ οἰκονομία καὶ πολὺ φιλικὸς κατοίκους. Ὑπάρχει εὐκόλη πρόσβαση γιὰ ιδιωτικὰ ὀχήματα 4x4, πού εἶναι εὐρέως διαδεδομένα καὶ ἐνοικιάζονται φθηνά, ἢ γιὰ λεωφορεῖα, καὶ παρέχει μιὰ ὑπέροχη ἀντίθεση πρὸς τὸν πυκνοκατοικημένο βορρᾶ. Γιὰ τοὺς ποδηλάτες, τοὺς περιπατητὲς καὶ τοὺς μοτοσικλετιστὲς ὑπάρχει ἐπίσης πρόσβαση στὶς πιὸ ἀπομακρυσμένες περιοχές, ἀφοῦ οἱ ὀρεινὲς μάλιστα τοποθεσίες εἶναι πιὸ δροσερὲς ἀπὸ τὶς παραλίες τὸ καλοκαίρι. Τὰ νοτιοδυτικὰ ἰδιαίτερα παρέχουν εὐκαιρίες γιὰ ἀπομόνωση καὶ μπάνιο στὴ θάλασσα. Ἡ Ρόδος χρειάζεται νὰ δώσει

έμφαση στη μικρότερης έκτασης πολιτισμική και χαλαρωτική φύση του έσωτερικού της και των περιφερειακών ζωνών και να εκμεταλλευτεί περισσότερο τα πλεονεκτήματά της για τους πιο άθλητικούς, μορφωμένους, περιβαλλοντικά ευαίσθητους και περιπετειώδεις πελάτες.

Υπάρχουν ήδη παραδείγματα καλής πρακτικής στην κατασκευή έγκαταστάσεων, αλλά γενικά η ποιότητα σηματοδότησης και παροχής πληροφοριών πρέπει να βελτιωθεί. Για παράδειγμα, τα ξενοδοχεία και οι ταβέρνες της νότιας Ρόδου διανέμουν δωρεάν ένα εξαιρετικό χάρτη της περιοχής, αλλά εκδίδεται μόνο στα Έλληνικά, ενώ οι περισσότεροι επισκέπτες προέρχονται από τη Βόρεια Ευρώπη ή τη Βόρεια Αμερική. Άν δοθεί έμφαση στις πρακτικές βιώσιμου τουρισμού και τεθούν περιορισμοί στην ενεργοβόρα ανάπτυξη, αυτό όπωσδήποτε θα αποδώσει καρπούς στην περιοχή. Δέν υπάρχει τουριστικό γραφείο νότια της Λίνδου, ενώ λίγα τουριστικά πρακτορεία προσφέρουν διαμονή στα χωριά του νότου, άν και συνεταιριστικά πρακτορεία μέσω διαδικτύου θα μπορούσαν να καλύψουν αυτό τó κενό, όπως τó κάνουν για τή λιανική βιομηχανία τροφίμων.

Όστόσο, προκειμένου να λειτουργήσει τó σενάριο του έναλλακτικού τουρισμού, αυτό θα πρέπει να προσφέρει διακοπές σε γενικά συγκρίσιμες τιμές με αυτές του τομέα των πακέτων διακοπών, τουλάχιστον στην αρχή. Αυτό σημαίνει ότι οι χρεώσεις για δωμάτιο και διατροφή θα πρέπει να είναι παρόμοιες με αυτές των μεγαλύτερων ξενοδοχείων, με τήν οικονομία κλίμακας, αφού ό ιδιοκτήτης της μικρής ταβέρνας δέν μπορεί να διαπραγματευθεί φθηνότερα αεροπορικά εισιτήρια από αυτά, πού ήδη προσφέρονται από τά μεγάλα πρακτορεία τουρισμού (όπως ή Thompson, πού έλέγχει περίπου τó 30% τής αγοράς πακέτων διακοπών τής Μεγάλης Βρετανίας). Είναι επίσης πιθανό να διαπιστώσει ότι οι πελάτες του θα πρέπει να πληρώσουν τήν ίδια τιμή για ένοικίαση αυτοκινήτου, για να φτάσουν στην ταβέρνα του, όπως και αυτοί, πού ταξιδεύουν με ναυλωμένες πτήσεις (τσάρτερ). Έτσι τó περιθώριο κέρδους του θα είναι πολύ μικρό. Ίσως ή καλύτερη έπιλογή για τόν ιδιοκτήτη τής ταβέρνας είναι να προσπαθήσει να πετύχει κρατήσεις στίς «ήμερομηνίες περιθωρίου» (στην αρχή και στο τέλος τής κύριας τουριστικής περιόδου, όταν τά αεροπορικά εισιτήρια έχουν έκπτωση), και να προσφέρει μεγαλύτερες περιόδους κράτησης από αυτές των μεγάλων πρακτορείων τουρισμού, ώστε να πάρουν μιá μεγαλύτερη αναλογία του συνολικού ποσού, πού ξοδεύουν οι επισκέπτες. Υπάρχουν ήδη ένδείξεις στη Λίνδο, ότι οι

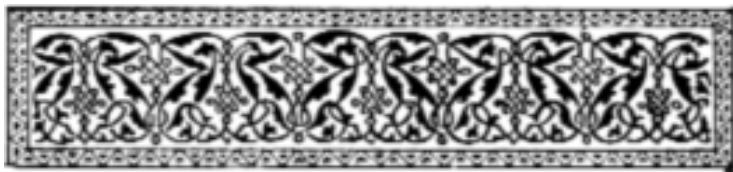
τουριστικοί πράκτορες κλείνουν εκεί δωμάτια σε χώρους χωρίς παροχή διατροφής για αποκλειστική τους χρήση, ιδιαίτερα προς τη φθηνότερη πλευρά της αγοράς. Αυτοί στην ουσία γίνονται πράκτορες ένοικίασης για τό ντόπιο ιδιοκτήτη, χάρη στην καλύτερη πρόσβασή τους στους πελάτες της Βόρειας Ευρώπης, μέσω των φυλλαδίων και των ιστοσελίδων τους.

Έλπίζουμε ότι η ανάπτυξη των “προσωπικά σχεδιασμένων” διακοπών, που κλείνονται μέσω διαδικτύου, θα μειώσει τον έλεγχο των μεγάλων εταιρειών και θα βοηθήσει να διοχετευθούν περισσότερα έσοδα στις τοπικές επιχειρήσεις, αλλά έχουμε ακόμη πολύ δρόμο, μέχρι να προκύψει μια «αγορά gite» (έξοχικά σπίτια στη Γαλλία, που ένοικιάζονται από τους ιδιοκτήτες τους). Για τους περισσότερους ιδιοκτήτες μπάρ, που βρίσκονται μακριά από τους κύριους δρόμους, οι πιθανότητες να μπουν στις επιχειρήσεις ξενοδοχείων είναι πολύ μικρές. Η αύξηση της έννημέρωσης του κοινού για το τί μπορεί να προσφέρει ή νότια Ρόδος, πρέπει να παραμείνει ευθύνη των οργανισμών του δημοσίου στο προβλεπόμενο μέλλον. Με την προϋπόθεση να μην διοχετευθούν πάρα πολλά κεφάλαια για βελτιώσεις των υποδομών για τους τουρίστες, αλλά για τη βελτίωση της ζωής των ντόπιων, αυτό θα πρέπει να είναι και έφικτο και αποδοτικό.

Ένα παράδειγμα τέτοιου προγράμματος είναι η κατασκευή μιάς νέας κλινικής στην Απολακκιά, ώστε οι κάτοικοι να μην αναγκάζονται να ταξιδέψουν στην Έμπωνα ή στο Γεννάδι για ιατρική περίθαλψη, όπως και ένα σύγχρονο κλειστό γυμναστήριο στο χωριό. Η βελτίωση του δρόμου βόρεια των Σιαννών και η κατάργηση των πιό επικίνδυνων στρωμάτων είναι άλλο ένα παράδειγμα, αλλά η ευρεία ασφαλτόστρωση των αγροτικών δρόμων και μονοπατιών προς το κέντρο του νησιού ίσως δεν αξίζει να γίνει. Οι προσπάθειες να κρατηθεί ο αγροτικός πληθυσμός στο νότο έχουν μεγάλη προϊστορία, αφού χρονολογούνται από την Ιταλική κατοχή, και είχαν περιορισμένη επιτυχία. Παρόλα αυτά είναι αναγκαίες, για να μειωθεί ή μετακίνηση του πληθυσμού για εργασία στον τουριστικό τομέα, με χαμηλή άμοιβη και χαμηλή εξειδίκευση. Επειδή η πλειονότητα των ευκαιριών για εργασία είναι επικεντρωμένη στο βόρειο μέρος του νησιού, στην πόλη της Ρόδου οι ανισότητες στην οικονομία είναι ιδιαίτερα έντονες. Όστοςο αυτή η διαδικασία δεν είναι μονόδρομος. Τα νεότερα μέλη μιάς οικογένειας με τρεις γενιές στα Σιάννα, που ήδη έχει ένα έστιατόριο και αποστακτήριο σούμας, τώρα ταξιδεύουν από την πόλη της Ρόδου στο χωριό κάθε μέρα, για να κρατούν εκεί άνοιχτο το νέο κατάστημα δώρων και κοσμημάτων. Ένα άλλο ζευγάρι εναλλάσσει τον

τόπο διαμονής του ανάμεσα στο χειμερινό του σπίτι στο μεγάλο χωριό του Ἀρχαγγέλου, ὅπου τὰ παιδιά του πᾶνε σχολεῖο, καὶ στο μικρὸ παραθαλάσσιο θέρετρο στὰ Στεγνά, ὅπου βρίσκεται τὸ ἐστιατόριο καὶ τὰ ἐνοικιαζόμενα δωμάτια του κατὰ τοὺς καλοκαιρινούς μῆνες. Αὐτὰ τὰ παραδείγματα μὲ εὐελιξία στὴ διαμονὴ καὶ στὴν ἐργασία μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς μικρά, ἀλλὰ ἐνθαρρυντικὰ βήματα ἀναζωογόνησης τοῦ νότου. Ἄν ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα μπορέσει νὰ περάσει στὴ νεότερη γενιὰ τῶν τοπικῶν ἐπιχειρηματιῶν, ἡ Ρόδος μπορεῖ νὰ ἀποφεύγει τὶς χειρότερες ὑπερβολὲς ἐνὸς τουριστικοῦ μέλλοντος, ποὺ τώρα βασίζεται στὴ διαμονὴ καὶ δὲν προσανατολίζεται στὸν πολιτισμό.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

*Καθηγητής Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης
Διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ΜΧΕ*

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ ΚΑΙ Η ΙΕΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

Θεωρῶ χρέος ὅπως ἀπευθύνω θερμὰς εὐχαριστίας πρὸς τοὺς ἀξιотίμους ὀργανωτὰς τοῦ παρόντος ἐπιστημονικοῦ συμποσίου με θέμα: *Τὰ Δωδεκάνησα κατὰ τὴν Φραγκοκρατία (1309 - 1522) καὶ Ἰταλοκρατία (1912 - 1946)*.

Νίσυρος, 2-4 Ἰουνίου 1995, διὰ τὴν τιμητικὴν πρόσκλησιν ὅπως λάβω μέρος εἰς αὐτὸ με τὴν εἰσήγησιν: Ἡ Ἐκκλησία Δωδεκανήσου καὶ ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης.

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Δωδεκανήσου εἰς τὸ συμπόσιον λαμβάνονται δύο περίοδοι: ἡ Φραγκοκρατία (1309-1522), καὶ ἡ Ἰταλοκρατία (1912-1946), ἀπομακρυσμένα μὲν χρονικῶς ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἀλλὰ με ὠρισμένα κοινὰ θρησκευτικά, πολιτικά καὶ ἰδεολογικὰ σημεῖα, γνωρίσματα. Τὸ ὑφιστάμενον κενὸν συμπληροῦται ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν περίοδον (1522-1912). Συνεχίζεται δὲ ἡ ἱστορία με τὴν σύντομον κατοχὴν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς (1943-1944/1945) καὶ τοὺς Ἀγγλοὺς (1944/1945-1947) καὶ τελικὰ με τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν (1947-) τῆς Δωδεκανήσου.

Τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δωδεκανήσου, τελοῦσαν ὑπὸ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἀποτελοῦν αἱ μητροπόλεις:

1. Ρόδου, τοῦ μητροπολίτου φέροντος τὸν τίτλον τοῦ ἐξάρχου πασῶν τῶν Κυκλάδων Νήσων. Ἡ Ρόδος ἀρχικῶς ἦτο ἡ μόνη μητρόπολις, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑπήγοντο αἱ ἄλλαι νῆσοι, πλὴν τῆς Καρπάθου. Τὸ δὲ 1924 ἡ μία μητρόπολις ἐδιχάσθη εἰς δύο: α) Ρόδου (Ρόδος, Μεγίστη / Καστελλόριζον) καὶ β) Κυκλάδων (Σύμη, Χάλκη, Νίσυρος, Τήλος), ἀλλὰ καὶ πάλιν Ρόδου μόνον (1924).

2. **Κώου και Νισύρου** (2004), τοῦ μητροπολίτου τιτλοφορουμένου ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου Κυκλάδων Νήσων. Αὐτοκέφαλος ΙΔ΄ αἰών, Μητρόπολις 1838.

3. **Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπαλαίας**, τοῦ μητροπολίτου γνωριζομένου ὡς ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου Σποράδων Νήσων. Ἡ ἐπισκοπὴ Λέρνης (Λέρου) ἀνυψώθη εἰς μητρόπολιν τὸ 1888.

4. **Καρπάθου καὶ Κάσου**, τοῦ μητροπολίτου διακρατοῦντος τὸν τίτλον ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου Κυκλάδων Νήσων. Ἡ Κάρπαθος ἀρχιεπισκοπὴ (πρὸ τῶν μέσων τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος). Μητρόπολις τὸ 1865.

5. **Σύμης**, κατ' ἀποκοπὴν ἀπὸ τῆς μ/λεως Ρόδου (2004).

Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, ἡ ἱερὰ θεολογικὴ σχολὴ τῆς Χάλκης, ὡς ἴδρυμα τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, διὰ τὴν προετοιμασίαν τῶν κληρικῶν τοῦ πατριαρχείου τούτου, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, καὶ τὸν καταρτισμὸν θεολογικῶν στελεχῶν, ιδρύθη τὸ 1844 καὶ ἔκλεισε τὰς πύλας τῆς τὸ 1971. Σὲ σχέσιν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δωδεκανήσου ἐλειτούργησε τακτικῶς κατὰ τὰς περιόδους: α) τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, β) τῆς ἰταλοκρατίας καὶ γ) τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ ὁμιλῶν ἐλπίζει νὰ ἔχη τὴν ἄδειαν τῆς ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς καὶ τῶν ἀγαπητῶν ἀκροατῶν ὅπως κινήθῃ μέσα εἰς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς σχολῆς (1844-1971), μὲ μεγαλυτέραν ἔμφασιν εἰς τὴν περίοδον τῆς ἰταλοκρατίας (1912-1946) διὰ τὴν Δωδεκάνησον.

Εἰς τὸ Μέρος Ι θὰ γίνῃ μία ἀπαρίθμησις τῶν ἀποφοίτων τῆς Χάλκης, μὲ δύο ὑποδιαιρέσεις:

Α΄ Οἱ γεννηθέντες εἰς τὴν Δωδεκάνησον καὶ ὑπηρετήσαντες εἰς αὐτὴν ἢ εἰς ἕτερα μέρη.

Β΄ Οἱ γεννηθέντες ἐκτὸς τῆς Δωδεκανήσου, ἀλλὰ ἐργασθέντες εἰς αὐτήν. Εἰς τὸ Μέρος ΙΙ θὰ ἐξαχθοῦν ὀρισμένα συμπεράσματα (σκέψεις, σύνοψις). Μέρος ΙΙΙ Παράρτημα. Γραπτὰ περὶ Χάλκης.

Ἡ εἰς τὸ τέλος βιβλιογραφία θὰ εἶναι συνοπτικὴ. Θὰ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ δύο πόλους: τὴν Ἐκκλησίαν Δωδεκανήσου καὶ τὴν Χάλκην. Ἐκτὸς τῆς γενικῆς βιβλιογραφίας θὰ δίδωνται βιβλιογραφικαὶ νύξεις, ὅπουδῆποτε χρειάζεται.

ΜΕΡΟΣ Ι. ΟΙ ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΤΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

ΟΙ ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΝ

ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Τόπος γεννήσεως: ἡ Λέρος. Ἔτος ἀποφοιτήσεως τὸ 1849. Ἡ β' τάξις τῶν ἀποφοίτων τῆς σχολῆς. Διάκονος, Ὁ ἀρχαιότερος τῶν ἐκ Δωδεκανήσου ἀποφοίτων τῆς σχολῆς.

Σταυρίδου Βασιλείου Θ., *Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1988, σ. 250 (Χάλκη), δι' ὅλους.

ΚΑΣΣΑΡΑΣ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ

Τόπος Γεννήσεως: ἡ Κάλυμνος. Ἔτος γεννήσεως τὸ 1844. Ἀπόφοιτος τοῦ 1869. Διατριβή: *Περὶ τῆς Ἐπικλήσεως τῶν Ἁγίων Καθόλου*.

Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὁρους, Μάρτιος 1875 - 1 Μαρτίου 1877. Πλαταμῶνος, 1 Μαρτίου 1877-26 Ἰανουαρίου 1900. Λαρίσσης καὶ Πλαταμῶνος, 26 Ἰανουαρίου 1900 - 27 Ἰανουαρίου 1910, καθάίρεσις. Ἀποκατάστασις εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα: 10 Φεβρουαρίου 1917.

Θάνατος: 23 Ἀπριλίου 1918 εἰς Συκούριον, Θεσσαλίας. Τάφος εἰς τὸ προαύλιον τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου.

Μία μορφή πολυσχιδῆς.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 256. Χαραμαντᾶ Γεωργίου, *Ἡ Νῆσος Κάλυμνος τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθῆναι 1889, σελίδες 160-161. Χαραμαντᾶ Γεωργίου Δρ., *Καλύμνιοι Ἐπίσκοποι καὶ Μητροπολίτες*, Κάλυμνος 1986, σελίδες 71-90.

ΙΑΤΡΟΥΔΑΚΗΣ ΓΑΒΡΙΗΛ

Τόπος γεννήσεως: Λέρος. Ἀπόφοιτος τοῦ 1875. Διατριβή: *Περὶ Ἐπιτιμίων*.

Μέγας Πρωτοσύγκελλος, 1884-15 Ὀκτωβρίου 1887. Βάρνης, 15 Ὀκτωβρίου 1887-16 Ὀκτωβρίου 1889. Τραπεζοῦντος, 16 Ὀκτωβρίου 1889-1893, παυθεὶς. Μαρωνείας, 23 Ὀκτωβρίου 1893 - Ἰούλιος 1894, καθαιρεθεὶς. Αὐγουστος 1894, ἀφορισθεὶς. Σεπτέμβριος 1895. ἀθωωθεὶς. Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης, 1 Αὐγούστου 1896 - 1899, παυθεὶς.

Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 259.

ΖΕΡΒΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Κάλυμνος, Χρόνος: 1848. Ἀπόφοιτος τοῦ 1876. Διατριβή: Ὅτι τὸ Ὁρθόδοξον καὶ κύρος ἔχον Βάπτισμα ἐστὶν τὸ τρισὶν καταδύσεσι καὶ ἰσαριθμοῖς ἀναδύσεσι τελούμενον.

Πρωτοσύγκελλος τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, 1880-1883. Ἐφημέριος τῆς κοινότητος Λίβερπουλ, Ἀγγλίας, 1883 - 1903. Παρητήθη διὰ λόγους ὑγείας καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κάλυμνον. Διὰ τῆς δωρεᾶς του ἰδρύθη τὸ ἐκεῖ Νικηφόρειον γυμνάσιον / λύκειον. Θάνατος, 12 Μαΐου 1906, εἰς ἡλικίαν 58 ἐτῶν. Ὁ τάφος του εἰς τὸν περίβολον τοῦ Νικηφορείου γυμνασίου. Προσέφερε πολλά.

Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 260. Χαραμαντᾶ Γεωργίου Δρ., *Ἡ Νῆσος Κάλυμνος τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθ., 1989, σελίδες 168-169.

ΦΡΑΓΓΟΥΛΗΣ ΑΡΣΕΝΙΟΣ

Τόπος γεννήσεως: Πάτμος. Ἀπόφοιτος τοῦ 1876. Διατριβή: Ὅτι ἡ Θεοτόκος Μαρία ἐγεννήθη μετὰ τοῦ Προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καὶ ὄχι ἄνευ αὐτοῦ ὡς οἱ Λατίνοι δοξάζουσιν.

Διάκονος ὢν ἀπέθανε τὴν 28ην Σεπτεμβρίου 1878 εἰς τὴν Σμύρνην ἐκ φυματιώσεως εἰς νεαρὰν ἡλικίαν.

Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σελ. 259. Φλωρεντῆ Χρυσοστόμου, *Βραβεῖον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*, Ἀθήναι, 1988, σελίδες 115 - 116 (Βραβεῖον).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (ἢ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ) ΙΕΡΟΘΕΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Νίσυρος, Χρόνος, μετὰ τὸ 1850-1852. Ἀπόφοιτος τοῦ 1876. Διατριβή: Ὅτι τὸ ἐν ἡμῖν ἐπικρατοῦν κακὸν εἶναι ἀπόρροια τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.

Βιζύης καὶ Μηδείας, 12 Αὐγούστου 1889 - 5 Φεβρουαρίου 1900. Ρόδου, 5 Φεβρουαρίου 1900 - 14 Αὐγούστου 1900, θάνατος ἀπὸ ἀποπληξίαν. Ὁ τάφος του εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ Ρόδου.

Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 259. Χαραμαντᾶ Γεωργίου Δρ., *Νισύριοι Μητροπολίτες*, Ἀθ., 1993, σελίδες 256-264.

ΣΚΑΡΟΥΛΗΣ ΣΕΡΑΦΕΙΜ

Γέννησις, Τόπος: Κάλυμνος, Χρόνος: 1848. Ἀπόφοιτος τοῦ 1880. Διατριβή: Περὶ τῆς Θεότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἦγούμενος τοῦ Μετοχίου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου εἰς τὴν Μόσχαν, 1881 - 1893. Δέν ἔχαιρε καλῆς φήμης ἐδῶ ὡς πρὸς τὰ οἰκονομικά. Σισανίου καὶ Σιατίστης, 4 Μαΐου 1900 - 14 Μαΐου 1909. Γάνου καὶ Χώρας, 14 Μαΐου 1909 - 1 Ἰουλίου 1910. Σερβίων καὶ Κοζάνης, 1 Ἰουλίου 1910, μὴ ἀποδεχθεὶς, πάλιν Γάνου καὶ Χώρας, - 13 Αὐγούστου 1913, θάνατος ἀπὸ πνευμονίαν εἰς τὴν ΚΠολιν. Ὁ τάφος του εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς μονῆς τῆς ἀγίας Τριάδος Χάλκης.

Ὡς ιεράρχης ἀφῆκε ἀγαθὴν φήμην. Καλλίφανος.

Καλαϊτζῆ Χρυσοστόμου, *Τὸ Μετόχιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν Μόσχᾳ «ὁ Ἅγιος Σέργιος» καὶ οἱ Ἡγούμενοι Αὐτοῦ* (1881-1936), Γενεύη - Κατερίνη, 1991, σελίδες 141-230. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 261. Χαραμαντᾶ, Γ. Δρ., *Καλύμνιοι Ἐπίσκοποι καὶ Μητροπολίτες*, Κάλυμνος, 1986, σελίδες 91-99. *Ἡ Νῆσος Κάλυμνος τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθήναι, 1989, σελίδες 162-163.

ΛΟΥΚΑΚΗΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Ρόδος, Χρόνος: 1862. Ἀπόφοιτος τοῦ 1897. Διατριβή: Ὅτι ἐνζύμῳ καὶ οὐκ ἀζύμῳ ἄρτῳ δεῖ χρῆσθαι ἐν τῇ Θεῷ Εὐχαριστίᾳ.

Σχολάρχης Χάλκης, Νοέμβριος 1923 - Αὐγουστον 1924. Ἀρχαιοφύλαξ τῶν πατριαρχείων (1924 - 1926). Βιβλιοφύλαξ (1924 - 1925). Καθηγητὴς τῆς μεγάλης τοῦ γένους σχολῆς (1925 - 1926). Χριστουπόλεως, 13 Ἀπριλίου 1926 - 21 Ἰουλίου 1946, θάνατος.

Ὁ τάφος του εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν Βαλουκλῆ. Τυπικὸς ιεράρχης.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σελίδες 272, 294-296.

ΜΗΝΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

Γέννησις: Τόπος: Νίσυρος, Χρόνος: 1879. Ἀπόφοιτος τοῦ 1904. Διατριβή: *Περὶ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου μετὰ τὴν Ἄλωσιν Πατριάρχου ΚΠόλεως, ἥτοι περὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ψευδένωσιν τῆς Φλωρεντίας καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν.*

Ἀδελφὸς μονῆς Πάτμου, 1909. Ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἱερᾶς συνόδου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, 11 Ιουνίου 1913 - 22 Φεβρουαρίου 1922. Βριούλων, 22 Φεβρουαρίου - 25 Ὀκτωβρίου 1922. Μηθύμνης, 25 Ὀκτωβρίου 1922 - 12 Σεπτεμβρίου 1951, θάνατος.

Ὁ τάφος του εἰς τὸ κοιμητήριον ἁγίου Ἰσιδώρου Καλλονῆς. Συγγραφεύς. Συνετὸς Ἱεράρχης.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 275. Φλωρεντῆ Χρ., *Βραβεῖον*, σ. 134. Χαραμαντᾶ Γ., *Νισύριοι Μητροπολίτες*, Ἀθ., 1993, σελίδες 265-280.

ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ

Τόπος γεννήσεως: Σύμη, Ρόδου. Ἀπόφοιτος τοῦ 1904. Διατριβή: Ἡ ἐν τῇ Ε΄ Κατηχῇ Κυρίλλου τοῦ Ἱεροσολύμων Λειτουργία. Καθηγητὴς εἰς τὴν Σύμην.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 280.

ΜΑΚΡΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Τόπος γεννήσεως: Ἀστυπάλαια. Ἀπόφοιτος τοῦ 1908. Διατριβή: **Περὶ τοῦ Ἀποστολικοῦ λεγομένου Συμβόλου.**

Ὁ ἐν Οὐζοῦν Κιοπροῦ τελευτήσας ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος.
Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 280.

ΖΑΓΟΡΙΑΝΟΣ ΙΩΑΚΕΙΜ

Τόπος γεννήσεως: Ρόδος. Ἀπόφοιτος τοῦ 1909. Διατριβή: **Βίος καὶ δράσις τοῦ Ταρασίου ἐπὶ Εἰκονομαχίας.**

Ἀρχιδιάκονος καὶ πρωτοσύγκελλος Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης. Φω-
τικῆς, 20 Νοεμβρίου 1926 - 30 Ἰουλίου 1928, θάνατος εἰς τὴν Πρέβεζαν.
Ἀπέθανε νέος κατὰ τὴν ἡλικίαν.

ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑ

ΚΑΡΠΑΘΙΟΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

Γέννησις, Τόπος: Νίσυρος, Χρόνος: 1888. Ἀπόφοιτος τοῦ 1914. Δια-
τριβή: **Τὰ Προανακρούσματα τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος.**

Ἰερεὺς καὶ καθηγητὴς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κώου, 16 Ἰανουαρίου 1947 - 23
Μαΐου 1967. Πατριαρχικὸς Ἐξαρχος Λέρου καὶ Καλύμνου, 1947 - 1950.
Μεσημβρίας, 23 Μαΐου 1967 - 5 Αὐγούστου 1972, θάνατος.

Διέμενεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ ἀπέθανεν εἰς μεγάλην ἡλικίαν. Συγ-
γραφεύς. Ὁξὺς τὸν χαρακτήρα.

Κωνσταντινίδου Ἑμμανουήλ, *Ἑμμανουήλ Καρπάθιος*, ΘΗΕ 5(1964)
679 - 680. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 284. Χαραμαντᾶ Γ. Δρ., *Νισύριοι*
Μητροπολίτες, Ἀθ., 1993, σελίδες 281 - 295.

ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΣ, ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ, ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ

Γέννησις, Τόπος: Πάτμος, Χρόνος 1912. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1934.
Διατριβή: **Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.**

Ἀδελφὸς τῆς μονῆς Πάτμου. Ἀνώτεραι σπουδαί: Δρ. τῆς Θεολογίας,
ΗΠΑ. Ὡς διάκονος ὑπηρέτησεν εἰς τὴν Πάτμον καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.
Ὡς ἱερεὺς εἰς τὰς ΗΠΑ, εἰς διαφόρους κοινότητες. Ἐπίσκοπος καὶ μη-
τροπολίτης Ἐλαίας, 31 Αὐγούστου 1950 - (τιτουλάριος μητροπολίτης) εἰς
Καναδᾶ, Σεπτέμβριος 1961/10 Δεκεμβρίου 1963. Σχολάρχης εἰς τὴν Θε-
ολογικὴν σχολὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆς Βοστώνης. Θυατείρων καὶ
Μεγάλης Βρεταννίας, 10 Δεκεμβρίου 1963-9 Σεπτεμβρίου 1979, θάνα-
τος.

Ὁ τάφος του εἰς τὸ δημαρχιακὸν νεκροταφεῖον τοῦ Λονδίνου, Λόγιος ἱεράρχης, Συγγραφεύς, Ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης.

Ἀθηναγόρας, Μητροπολίτης Ἑλαίας, ΘΗΕ 1 (1962) 607 - 608. Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 467. Φλωρεντῆ Χρ., *Βραβεῖον*, σελίδες 139 - 141.

ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Ρόδος, Χρόνος: 1915. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1936. Διατριβή: Ἡ ἐκλογή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ τοῦ 325 μέχρι σήμερα.

Ἀρχιδιάκονος (1938 - 1943) καὶ Πρωτοσύγκελλος τῆς μητροπόλεως Ρόδου (1943 - 1949). Καρπάθου καὶ Κάσου, 13 Ἰουλίου 1950 - 13 Φεβρουαρίου 1975. Αἴνου, 13 Φεβρουαρίου 1975 - 28 Νοεμβρίου 1977, θάνατος. Ἡγούμενος τῆς ἱεῤῥας μονῆς Βλατάδων (1975 - Ἀπρίλιον 1976). Συγγραφεύς.

Παπαϊωάννου, Ἀποστόλου, *Τὸ Χρονικὸν τῆς Ἰταλοκρατίας*, τῆς Ρόδου, 1973. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 468. *Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἀνέκδοτος.

ΕΛΛΑΣ

ΧΑΛΚΙΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Τόπος Γέννησις, Κάρπαθος. Χρόνος: 1926. Ἀπόφοιτος τοῦ ἔτους 1955. Διατριβή: Ἡ περὶ Ἀγγέλων διδασκαλία κατὰ Εὐγένιον τὸν Βούλγαρην κατὰ τὸ «Θεολογικὸν» αὐτοῦ.

Πρωτοπρεσβύτερος, ὑπηρετήσας εἰς τὸν Καναδὰ καὶ τὰς ΗΠΑ. Γενικὸς Σύμβουλος Ἑλληνικῆς Παιδείας εἰς Καναδά. Συγγραφεύς. Συνταξιούχος. Ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κάρπαθον.

Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης, *Ἐπετηρὶς Μελῶν*, Ἀθ., 1992, σ. 154 (ΕΘΧ) Ἐπετηρὶς, Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 477. Χαλκιᾶς Κωνσταντῖνος, ΘΗΕ 12 (1968) 59-60.

ΝΙΚΗΤΑΣ, ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Κάρπαθος, Χρόνος: 1931. Ἀπόφοιτος τῆς Χάλκης: 1956. Διατριβή: Ἡ Πατερικὴ καὶ ἄλλη ἀντίληψις τοῦ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ἱερεὺς εἰς τὴν ἱεράν μητρόπολιν Αὐστρίας κατὰ τὴν Ρόδον.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρὶς*, σ. 100. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 478.

ΔΙΜΕΛΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ

Γέννησις, Τόπος, Ρόδος. Χρόνος 1922 (1925). Απόφοιτος τῆς Χάλκης: 1956. Διατριβή: *Ἡ περὶ θεαμάτων διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου*. Ἀνώτεραι σπουδαὶ εἰς τὸ Βουκουρέστιον (1956-1960).

Ἡγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακουλτρίας, Χαλκιδικῆς, 1960 - Ὀκτώβριον 1985. Εὐμενεΐας, 20 Νοεμβρίου 1973 - 15 Νοεμβρίου 1977. Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων, 15 Νοεμβρίου 1977 - 5 Μαΐου 1988. Ρόδου, 5 Μαΐου 1988. - 20 Ἀπρ. 2004, παρ., πρώην Ρόδου.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 44. *Ἡμερολόγιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, 1955, σ. 537 (Ἡμερολόγιον 1995). Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 478.

ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Γέννησις, Χρόνος: 1932, Τόπος: Νίσυρος. Ἔτος εἰσόδου εἰς τὴν σχολήν: 1952, ἀποχωρήσεως: 1956.

Πρωτοπρεσβύτερος, προϊστάμενος ναοῦ ἁγίου Νικολάου Θάσου. Καθηγητῆς δευτεροβαθμίου ἐκπαιδεύσεως, λύκειον Θάσου, Ποιητής.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 172.

ΧΑΛΚΙΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Γέννησις, Τόπος: Κάλυμνος, Χρόνος: 1934. Απόφοιτος τῆς Χάλκης: 1957. Διατριβή: *Ἡ περὶ ἀγγέλων διδασκαλία κατὰ τοὺς Ἑλληνας Πατέρας καὶ Ἐκκλησιαστικοὺς Συγγραφεῖς τῶν ἑξ πρώτων αἰώνων*. Δρ. Θεολογίας.

Πρωτοπρεσβύτερος καὶ συνταξιούχος καθηγητῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ λυκειάρχης Συγγραφεύς. Εἰς Κάλυμνον.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 155. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 480.

ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΣ)

Γέννησις: Τόπος: Κῶς, Χρόνος: 1935.

Απόφοιτος Χάλκης: 1957, Διατριβή: *Ἡ Φιλοσοφικὴ διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ*. Ἀνώτεραι σπουδαὶ εἰς τὰς ΗΠΑ.

Δίπλωμα Δρος. Πρεσβύτερος εἰς τὴν ἱ. ἀρχιεπισκοπὴν Ἀμερικῆς. Νῦν λαϊκός. Καθηγητῆς παν/μίου. Συγγραφεύς.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 146. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 479.

ΑΛΕΥΡΟΦΑΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

Γέννησις, Τόπος: Κάλυμνος, Χρόνος: 1932.

Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1958. Διατριβή: *Ἡ Συμμετοχὴ τοῦ λαϊκοῦ στοὶ-
χείου εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἐπισκόπων.*

Ἰερεὺς εἰς τὴν ἱερὰν ἀρχιεπισκοπὴν Θυατείρων καὶ Μεγάλης Βρε-
ταννίας. Ἰερεὺς καὶ πρωτοσύγκελλος εἰς τὴν ἱερὰν μητρόπολιν Λέρου καὶ
Καλύμνου. Καθηγητὴς τῆς δευτεροβαθμίου ἐκπαιδεύσεως. Πατριαρ-
χικὸς ἐπίτροπος (1983). Ἀλικαρνασσοῦ. Βοηθὸς ἐπίσκοπος τῆς μ/λεας
Λέρου καὶ Καλύμνου, 10 Δεκ. 2005.

ΕΘΧ, Ἐπετηρίς, σ. 20. Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 481. Χαραμαντᾶ Γ.
Δρ., *Οἱ Ἀρχιερατικοὶ Ἐπίτροποι τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας τῆς νήσου
Καλύμνου, ἀπὸ τὸ 1988 μέχρι σήμερα*, Κάλυμνος, 1995, σελίδες 45-48.

ΚΑΛΛΙΓΙΩΡΓΗΣ, ΙΕΡΕΜΙΑΣ (ΠΑΡΑΣΧΟΣ)

Γέννησις, Τόπος: Κάλυμνος, Χρόνος: 1935. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1959.
Διατριβή: *Ἡ περὶ Νηστείας διδασκαλία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς Ἡμῶν
Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου ΚΠόλεως τοῦ Χρυσοστόμου.*

Ἀνώτεραι σπουδαὶ εἰς τὴν Γαλλίαν. Πρωτοσύγκελλος εἰς τὴν ἱερὰν
μητρόπολιν Γαλλίας. Ἐπίσκοπος Σασίμων, 26 Νοεμβρίου 1970-26 Ἰουνίου
1988. Γαλλίας, 26 Ἰουνίου 1988. 20 Ἰανουαρίου 2003, Ἑλβετίας. Συγγρα-
φεύς. Πρόεδρος διορθοδόξου ἐπισκοπικῆς ἐπιτροπῆς Γαλλίας. Ἀντι-
πρόεδρος εἰς τὸ συμβούλιον τῶν εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν (ΚΕΚ) Καὶ
πρόεδρος (1992-2003). Προϊστάμενος Ὁρθ. Κέντρου τοῦ Οἴκουμ.
Π/χείου, Σαμπεζύ, Ἑλβετία. Γραμματεὺς. Γραμματεία Προετοιμασίας τῆς
Ἀγ. καὶ Μ. Συνόδου τῆς Ὁρθ. Ἐκκλησίας. Ἐκπρόσωπος (καὶ πρόεδρος)
τοῦ Οἴκουμ. Π/χείου εἰς τὸν διάλογον Ὁρθοδοξίας καὶ Καθολικῶν.

ΕΘΧ, Ἐπετηρίς, σ. 57. Ἡμερολόγιον, 1995, σελίδες 684 - 685. 2010, σ.
935.

ΧΑΛΚΙΤΗΣ, ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ

Γέννησις, Τόπος: Κάλυμνος, Χρόνος: 1939. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1961.
Διατριβή: *Τὸ ἔγγαμον τοῦ κλήρου ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ
κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας.*

Λυκειαρχῆς, καθηγητὴς μέσης ἐκπαιδεύσεως Α΄ Λύκειον Καλύμνου
(Νικηφόρειον). Καὶ ἄλλων σχολῶν. Δήμαρχος Κάσου (1975). Διδάσκα-
λος τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ΜΧΕ (1971). Συνταξιούχος.

ΕΘΧ, σ. 154. Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 485.

ΖΕΡΒΟΣ, ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ (ΤΣΑΜΠΙΚΟΣ)

Γέννησις, Τόπος: Ρόδος, Χρόνος: 1937. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1961.

Διατριβή: Ἡ Ἐκκλησία Κορίνθου καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς τὸν Α΄ μ.Χ. αἰῶνα.

Ἀνώτεραι σπουδαὶ εἰς τὴν Ἱταλίαν. Δρ. Θ. Ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος μητροπόλεως Αὐστρίας εἰς τὴν Ἱταλίαν. Κρατείας, 1971 (26 Νοεμβρίου 1971, ἡ εἰς ἀρχιερέα χειροτονία του). Συγγραφεύς. Καθηγητῆς. Ἱταλίας καὶ Μελίτης, 26 Αὐγούστου 1996/2005.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 49. Ἡμερολόγιον τοῦ Οἴκουμ. Π/ρχείου / (2010), σ. 938-939. Σταυρίδου Β.Θ., σ. 485.

ΒΑΛΛΑΣ, ΣΩΤΗΡΙΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Πάτμος. Χρόνος: 1936. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1961. Διατριβή: Ἡ Θεολογία τῆς γυναικὸς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τῷ Χρυσόστομῳ.

Διευθυντῆς λυκείου - καθηγητῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. 9ον λύκειον Περιστερίου. Συνταξιούχος.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 28. Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 485.

ΜΑΥΡΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ

Γέννησις, Τόπος: Κάλυμνος, Χρόνος: 1940. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1962. Διατριβή: Ὁ Ἄνθρωπος ἁμαρτάνων, σωζόμενος καὶ δικαιούμενος ἐν τῇ Κρίσει τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Καθηγητῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως - Φιλόλογος. 2ον λύκειον Καλύμνου. Συνταξιούχος.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 89. Σταυρίδου, Β.Θ., σ. 487.

ΜΑΥΡΟΥΔΑΚΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Ρόδος, Χρόνος: 1936. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1962. Διατριβή: Τὸ Θεολογικὸν ἔργον τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ὁ παράγων τῆς Πολιτείας ἐν τῇ Θεολογία τῶν Συνόδων.

Σχολάρχης - διευθυντῆς ἐκκλησιαστικοῦ λυκείου Λαμίας. Συνταξιούχος.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 89. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 487.

ΤΣΟΥΚΟΣ, ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ (ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ)

Γέννησις, Τόπος: Ρόδος, Χρόνος: 1938. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1963. Διατριβή: Ἡ περὶ Θεοῦ, Κόσμου, Ἀνθρώπου καὶ Ἐσχάτων διδασκαλία ὡς ἐκτίθεται αὕτη ἐν τῷ Κορανίῳ.

Ἱερεὺς-καθηγητῆς εἰς τὴν Πατμιάδα σχολήν. Ἱεραπόστολος. Ἀρχιμανδρίτης / ἡγούμενος ἱερὰς μονῆς Ταξιάρχου Μιχαήλ, Θάρρι, Ρόδος.

Έρυθρών, Βοηθός Έπίσκοπος μ/λεως Ρόδου, 15 Ίουνίου 2005 - 13 Οκτωβρίου, Νέας Ζηλανδίας.

ΕΘΧ, *Έπετηρίς*, σ. 148. Ήμερολόγιον τοῦ Οἴκουμ. Πι/χείου (2010), σ. 932. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 489.

ΣΑΡΡΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ

Γέννησις, Τόπος: Κάλυμνος, Χρόνος: 1940. Απόφοιτος Χάλκης: 1965. Διατριβή: *Ὁ Ἄρειος*.

Ίερέυς/προϊστάμενος ἱεροῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Κολωνίας, ἱερᾶς μητροπόλεως Γερμανίας. Ἐγγαμος κληρικός. Καθηγητῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

ΕΘΧ, *Έπετηρίς*, σ. 132. Ήμερολόγιον 1995, σελίδες 698-699. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 492.

ΜΟΥΖΟΥΡΑΚΗΣ, ΘΕΟΦΙΛΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Κῶς. Χρόνος: 1941. Απόφοιτος Χάλκης: 1965. Διατριβή: *Βίος καὶ διδασκαλία Γρηγορίου Ἐπισκόπου Νεοκαισαρείας τοῦ Θαυματουργοῦ*.

Καθηγητῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, 2ον γυμνάσιον Νέας Ἰωνίας Ἀττικῆς. Συνταξιούχος.

ΕΘΧ, *Έπετηρίς*, σ. 93. Σταυρίδου, Β.Θ., σ. 492.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΣΠΥΡΙΔΩΝ (ΓΕΩΡΓΙΟΣ)

Καταγωγή: Ρόδος. Γέννησις Τόπος: Ὁχάϊο, ΗΠΑ, Χρόνος 1940. Απόφοιτος Χάλκης: 1966. Διατριβή: *Αὐτοκράτωρ καὶ Ἐκκλησία ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μέχρι καὶ Ἰουστινιανοῦ Α΄ τοῦ Μεγάλου*. Ἀνώτεραι σπουδαὶ εἰς τὴν Εὐρώπην.

Γραμματεὺς: Μόνιμος ἀντιπροσωπεΐα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου παρὰ τῷ ΠΣΕ, Γενεύη, Ἑλβετίας (1966 - 1967). Ὁρθόδοξον κέντρον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Σαμπεζύ, Γενεύη, Ἑλβετία (1973 - 1975). Ἀρχισυντάκτης τοῦ περιοδικοῦ Ἐπίσκεψις. Προϊστάμενος τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος Ρώμης (1976 - 1985).

Ἀπαμείας, 5 Νοεμβρίου 1985-5 Νοεμβρίου 1991. Ἰταλίας, 5 Νοεμβρίου 1991. - 30 Ἰουλίου 1996, Ἀμερικῆς. Συγγραφεὺς, ἐκδότης περιοδικῶν. Πρόεδρος ἐπιτροπῆς Θεολογικοῦ διαλόγου Λουθηρανῶν καὶ Ὁρθοδόξων. Χαλδίας, 19 Αυγ. 1999 - 4 Σεπτ. 1999. μὴ ἀποδεχθεὶς τὴν ἐκλογὴν. Σχολάζων. Πρώην Χαλδίας.

ΕΘΧ, *Έπετηρίς*, σ. 198. Ήμερολόγιον 1995, σελίδες 727 - 728. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 493.

Β. ΟΙ ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΕΣ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ,
ΑΛΛ' ΕΡΓΑΣΘΕΝΤΕΣ ΕΙΣ ΑΥΤΗΝ

Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΙΓΝΑΤΙΟΣ

Τόπος γεννήσεως: Άδριανούπολις. Απόφοιτος Χάλκης: ἐκ τῆς τάξεως τῶν πρώτων ἀποφοίτων (1844 - 1848).

Ρόδου, 6 Φεβρουαρίου 1856 - 25 Φεβρουαρίου 1861. Κεστεντηλίου, 25 Φεβρουαρίου 1861 - 1875. Ὡς Κεστεντηλίου δὲν συνηνώθη μετὰ τῶν Βουλγάρων ἀρχιερέων, κτίσας δὲ παρεκκλήσιον εἰς ἓν χωρίον μακρὰν τοῦ Κεστεντηλίου, ιδιώτευεν ἐκεῖ μέχρι τοῦ θανάτου του.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 250.

ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ ΙΓΝΑΤΙΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Λέσβος (Μόρια), Χρόνος: 1825. Απόφοιτος Χάλκης: 1851.

Πρωτοσύγκελλος Μυτιλήνης, Λέρνης, 22 Μαΐου 1863 - 1870, θάνατος. Ὁ τάφος του εἰς τὸν ἐνοριακὸν ναὸν τῆς γενετείας του Μόριας (Λέσβου).

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 251. Χαραμαντᾶ, Γ. Δρ., *Ἱστορικὰ Σημειώματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νήσου Λέρου*, Λέρος, 1990, σ. 28 - 31.

ΤΣΑΤΣΟΣ, ΑΝΘΙΜΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Πλησιθίτσα τῶν Φιλιατῶν (Ἡπειρος), Χρόνος: 1832/1828, Απόφοιτος Χάλκης: 1860 (1861).

Ἱεροκῆρυξ καθηγητῆς εἰς τὴν Ζωσιμαίαν σχολὴν Ἰωαννίνων (1861-9).

Παραμυθίας, 14 Ἰουνίου 1869 - 11 Ὀκτωβρίου 1877. Αἴνου, 11 Ὀκτωβρίου 1877 - 15 Ὀκτωβρίου 1888. Ἀγχιάλου, 15 Ὀκτωβρίου 1888 - δὲν ἀπεδέχθη, πρώην. Κορυτσᾶς, 15 Ἰουλίου 1893 - 21 Ἰουλίου 1894. Λέρου καὶ Καλύμνου, 21 Ἰουλίου 1894 - 20 Ἰανουαρίου 1895. Πατριάρχης ΚΠόλεως, 20 Ἰανουαρίου 1895 - 29 Ἰανουαρίου 1897, παραιτηθεὶς Συγγραφεύς. Θάνατος: 5 Δεκεμβρίου 1913. Τάφος: ἱερὰ μονὴ Βαλουκλῆ.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 253. *Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι, 1860-Σήμερον*, 2 τ., Θεσσαλονίκη, 1977 - 1978, 1(1977) 363 - 377. Χαραμαντᾶ, Γ. Δρ., *Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Καλύμνου*, Κάλυμνος, 1983, σελίδες 57 - 88. *Ἡ Νῆσος Κάλυμνος τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθήναι, 1989, σελίδες 88 - 90. *Ἱστορικὰ Σημειώματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νήσου Λέρου*, Λέρος, 1990, σελίδες 57 - 68.

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Τόπος Γεννήσεως: Άνδρος. Απόφοιτος Χάλκης: 1860 (1861).

Άργυρουπόλεως, 14 Ὀκτωβρίου 1867 - Νοέμβριον 1879. Μετρῶν, Νοέμβριος 1879 - 27 Ἰουνίου 1888. Κῶου, 27 Ἰουνίου 1888 - 1 Ἰουνίου 1893. Σισανίου καὶ Σιατίστης, 1 Ἰουνίου 1893 - 1900, θάνατος: Μάρτιος 1900.

Καρπαθίου, Ἐμμανουήλ Ἰ., *Ἐκκλησία Κῶ Δωδεκανήσου*, τ. Α΄, βιβλίον πρῶτον, Ἀθ., 1968, σελίδες 341-356. Σταυρίδου, Β.Θ., Χάλκη, σ. 253.

ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ, ΠΑΥΛΟΣ

Τόπος γεννήσεως: Καστορία. Απόφοιτος Χάλκης: 1860 (1861).

Σκοπέλου, Σεπτέμβριος 1880 - 14 Ὀκτωβρίου 1885. Κῶου, 14 Ὀκτωβρίου 1885 - 23 (21) Ἰουνίου 1888, παυθεὶς.

Καρπαθίου, Ἐμμανουήλ Ἰ., *Ἐκκλησία Κῶ Δωδεκανήσου*, τ. Α΄, βιβλίον πρῶτον, Ἀθ., 1968, σελίδες 332-341. Σταυρίδου, Β.Θ., Χάλκη, σ. 254.

ΠΗΓΑΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ

Τόπος γεννήσεως Κρήτη. Απόφοιτος Χάλκης 1862.

Πρωτοσύγκελλος τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως. Καρπάθου καὶ Κάσου, 6 Μαρτίου 1875 - Νοέμβριον 1885, Πολυανῆς. Σταυρίδου, Β.Θ., Χάλκη, σ. 254.

ΚΑΒΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Γαλατᾶς ΚΠόλεως, Χρόνος: 6 Δεκεμβρίου 1835. Απόφοιτος Χάλκης: 1863.

Μέγας ἀρχidiaκονος τῶν πατριαρχείων.

Κῶου, 10 Μαρτίου 1866 (1867) - 19 Φεβρουαρίου 1876. Ρόδου, 19 Φεβρουαρίου 1876 - 8 Φεβρουαρίου 1888. Ἡρακλείας, 8 Φεβρουαρίου 1888 - 10 Μαΐου 1897. Χαλκηδόνας, 10 Μαΐου 1897 - 28 Ἰανουαρίου 1913. Πατριάρχης ΚΠόλεως, 28 Ἰανουαρίου 1913 - 12 Ὀκτωβρίου 1918, παραιτηθεὶς.

Θάνατος: Δεκέμβριος 1920. Τάφος: περίβολος ἱεροῦ ναοῦ ἁγίας Τριάδος Χαλκηδόνας. Δυναμικὸς καὶ ἐξαίρετος πατριάρχης. Ἡγέτης τῶν ἀντιῳακειμικῶν.

Καρπαθίου, Ἐμμανουήλ Ἰ., *Ἐκκλησία Κῶ Δωδεκανήσου*, τ. Α΄, βιβλίον πρῶτον, Ἀθ., 1968, σελίδες 327-330. Σταυρίδου, Β.Θ., Χάλκη, σ. 254. *Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι (1860-Σήμερον)*, 2 τ., Θεσσαλονίκη, 1977 - 1978, 1(1977) 421-437. *Αἱ Μητροπόλεις Χαλκηδόνας, Δέρκων καὶ Πριγκηποννήσων*, Θεσσαλονίκη, 1991, σελίδες 120-121.

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

Τόπος γεννήσεως: Λέσβος. Απόφοιτος Χάλκης: 1866.

Φιλιππουπόλεως, από πρώην Καμπανίας, 14 Νοεμβρίου 1880 - 29 Δεκεμβρίου 1884, Τραπεζοῦντος, 29 Δεκεμβρίου 1884 - 17 Μαρτίου 1888. Ρόδου, 17 Μαρτίου 1888 - 1^{ου} Ιουνίου 1893. Κορυτσᾶς, 1^{ου} Ιουνίου 1893 - 15^{ου} Ιουλίου 1893, παυθείς (πρώην Κορυτσᾶς). Σερβίων καὶ Κοζάνης, 23^{ου} Οκτωβρίου 1893 - 1894, πρώην. Δρυϊνουπόλεως, 4^{ου} Ιουνίου 1894 - Μάϊον 1899, παυθείς.

Θάνατος, ὡς πρώην Δρυϊνουπόλεως εἰς τὸ Φανάριον τὴν 13ην Νοεμβρίου 1926.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 255.

ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ

Τόπος γεννήσεως: Μαρμαρᾶς. Απόφοιτος Χάλκης: 1869. Διατριβή: *Πραγματεία κατὰ τεσσάρων ἀντιευαγγελικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιώσεων τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης*.

Παμφίλου, ἀπὸ ἀρχιμανδρίτου, 25^{ου} Οκτωβρίου 1877 - 17 Νοεμβρίου 1888. Ἀγχιάλου, 17 Νοεμβρίου 1888 - 5 Αὐγούστου 1889. Καρπάθου καὶ Κάσου, 5 Αὐγούστου 1889 - 31 Μαΐου 1897. Ἐλασσῶνος, 31 Μαΐου 1897 - Ὁκτώβριον 1900.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 257.

ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΑΣ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Ἄνδρος. Χρόνος: 1844. Απόφοιτος Χάλκης: 1873. Διατριβή: *Περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς Θείας Λατρείας*.

Πρωτοσύγκελλος Χαλκηδόνης. Ἀργυρουπόλεως, 8^{ου} Ἀπριλίου 1880 - 27 Νοεμβρίου 1892. Βάρνης, 27 Νοεμβρίου 1882 - 13^{ου} Οκτωβρίου 1887. Στρωμνίτης καὶ Τιβεριουπόλεως, 13^{ου} Οκτωβρίου 1887 - Ἰούλιον 1892, παραιτηθείς (πρώην). Κῶου, 1^{ου} Ιουνίου 1893 - 12 Φεβρουαρίου 1900. Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, 12 Φεβρουαρίου 1900 - 30 Σεπτεμβρίου 1906, θάνατος. Ἐπασχεν ἐξ ἐπιληψίας ἐλαφρᾶς μορφῆς.

Καρπαθίου, Ἐμμανουὴλ Ἰ., *Ἐκκλησία Κῶ Δωδεκανήσου*, τ. Α΄, βιβλίον πρῶτον, Ἀθήναι, 1968, σελίδες 344-356. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 258.

ΑΡΧΥΤΑΣ (ἢ ΝΙΚΟΛΑΟΥ), ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Κυδωνίαι, Χρόνος: 1851. Απόφοιτος Χάλκης: 1876.

Διατριβή: *Ὅτι ἅπανα ἡ Ἁγία Γραφή ἐστὶ κατ' ἔμπνευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γεγραμμένη*.

Ἐρυθρῶν, ἀπὸ ἀρχιμανδρίτου, 17 Ἀπριλίου 1890 - 31 Μαΐου 1897.

Καρπάθου καὶ Κάσου, 31 Μαΐου 1897 - 31 Ἰουλίου 1908. Κώου, 31 Ἰουλίου 1908 - 10 Ἰουλίου 1924, θάνατος. Τάφος: Κοιμητήριον Ἁγ. Ἰωάννου τὰ «Ἑπτὰ Βήματα».

Καρπαθίου, Ἐμμανουὴλ Ἰ., *Ἐκκλησία Κῶ Δωδεκανήσου*, τ. Α΄, βιβλίον πρῶτον, Ἀθῆναι, 1968, σελίδες 395-408. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 259.

(ΧΑΤΖΗ) ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, ΙΩΑΝΝΗΣ

Τόπος γεννήσεως: Ἰμβρος. Απόφοιτος Χάλκης: 1876. Διατριβή: Ὅτι κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον διὰ τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως τῆς δι' ἀγάπης ἐνεργουμένης καθίσταται τις δίκαιος.

Μέγας ἀρχidiaκονος τῶν πατριαρχείων.

Παραμυθίας, 26 Ἰανουαρίου 1885 - 12 Αὐγούστου 1893. Δεσκάτης, 12 Αὐγούστου 1893 - πρώην Δεσκάτης. Λέρου καὶ Καλύμνου, 24 Μαΐου 1897 - 8 Αὐγούστου 1903. Κασσανδρείας, 8 Αὐγούστου 1903 - Ἰούνιον 1907, παραιτηθεὶς.

Εἰς Ἁγίου Ὄρος. Εἰς ΚΠολιν τὸ 1903 πρὸς νοσηλείαν. Θάνατος: 1915. Τάφος: ἱερὰ μονὴ Βαλουκλῆ.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 259. Χαραμαντᾶ, Γ. Δρ., *Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Καλύμνου*, Κάλυμνος, 1983, σελίδες 113-139. *Ἡ Νῆσος Κάλυμνος τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθῆναι, 1989, σελίδες 92-94. *Ἱστορικὰ σημειώματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νήσου Λέρου*, Λέρος, 1990, σελίδες 80-87.

ΣΜΥΡΝΗ(Ι)ΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΕΙΛΟΣ

Τόπος γεννήσεως: Σμύρνη. Απόφοιτος Χάλκης: 1880. Διατριβή: *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*.

Ἐρυθρῶν, ἀπὸ ἀρχιμανδρίτου, 13 Αὐγούστου 1883 - 23 Ἰουνίου 1886. Καρπάθου καὶ Κάσου, 23 Ἰουνίου 1886 - 1889, παραιτηθεὶς. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 261.

ΑΝΔΡΕΟΥ (ΚΟΜΝΗΝΟΣ) ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Τένεδος, Χρόνος: 1857. Απόφοιτος Χάλκης: 1882. Διατριβή: *Περὶ γνησιότητος τῆς Πεντατεύχου*.

Ἀρχidiaκονος Ἡρακλείας Γερμανοῦ. Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως, 28 Φεβρουαρίου 1891 - Ἀπρίλιον 1894 (1895), πρώην. Βοδενῶν, 1 Μαΐου 1899 - 29 Ἰανουαρίου 1904. Βιζύης, 29 Ἰανουαρίου 1904 - 19 Φεβρουαρίου 1908. Κώου, 19 Φεβρουαρίου 1908 - 26 Ἰουλίου 1908, παραιτηθεὶς (πρώην). Βάρνης, 18 Ἰουνίου 1913 - 24 Μαΐου 1924. Προύσης, 24 Μαΐου 1924 - 10 Ἀπριλίου 1935, θάνατος. Τάφος: ἱερὰ μονὴ Βαλουκλῆ.

Θάνατος *Μητροπολίτου Προύσης (Νικοδήμου)*, Ὁρθοδοξία 10(1935)

179-181. Καρπαθίου, Έμμανουήλ Ί., *Έκκλησία Κῶ Δωδεκανήσου*, τ. Α΄, βιβλίον πρῶτον, Ἀθήναι, 1968, σελίδες 390-395. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 262.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Τόπος γεννήσεως: Ἀδριανούπολις (;). Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1885. Διατριβή: *Τρεῖς οἱ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας βαθμοί*.

Ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἱερᾶς συνόδου, 1887 - 1893. Ρόδου, 1 Ἰουνίου 1893 - 18 Ἰανουαρίου 1900. Κυζίκου, 18 Ἰανουαρίου 1900 - Ὁκτώβριος 1903, θάνατος: Τάφος: Κύζικος.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 264.

ΒΑΞΕΒΑΝΙΔΗΣ (ἢ ΒΑΞΕΒΑΝΟΓΛΟΥ) ΙΩΑΚΕΙΜ

Τόπος γεννήσεως: Χίος. Ἐγκατάστασις εἰς Χάλκην τῶν Πριγκηποννήσων. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1887/1888. Διατριβή: *Ὅτι ἡ ψυχὴ ἀθάνατος*.

Διδάσκαλος, ἔπειτα κληρικός. Μιλητουπόλεως, ἀπὸ ἀρχιμανδρίτου, 12 Δεκεμβρίου 1896 - 13 Φεβρουαρίου 1900. Κῶου, 13 Φεβρουαρίου 1900 ἕως 14 Φεβρουαρίου 1908 Καστορίας 14 Φεβρουαρίου 1908. Ἰούλιος 1911, θάνατος. Θάνατος εἰς Ἀντιγόνην Πριγκηποννήσων.

Αἰμιλιανοῦ Κῶου, *Ὁ Μητροπολίτης Κῶου Ἰωακείμ Βαξεβανίδης ἢ Βαξεβάνογλου κατὰ τὸν κώδικα (1900 - 1908) τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως*, Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης 3(1994), 21-34. Καρπαθίου, Έμμανουήλ Ί., *Έκκλησία Κῶ Δωδεκανήσου*, τ. Α΄, βιβλίον πρῶτον, Ἀθήναι, 1968, σελίδες 356-390. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 266.

(ΕΚΤΑΚΤΟΝ) ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ, ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Ἅγιος Γεώργιος, Δέρκοι, Χρόνος: 1870. Ἀπόφοιτος Χάλκης 1882. Διατριβή: *Ὅτι ἀναγκαῖα τὰ ἀγαθὰ ἔργα πρὸς σωτηρίαν*.

Ἀνδριανούπολις: Καθηγητῆς καὶ ἱεροκῆρυξ. Χαλκηδών: πρωτοσύγκελλος (-11 Φεβρουαρίου 1903). Λεύκης, 11 Φεβρουαρίου 1903 - 31 Ἰουλίου 1908. Στρωμνίτης, 31 Ἰουλίου 1908 - 8 Ἰουνίου 1910. Κορυτσᾶς, 8 Ἰουνίου 1910 - 5 Ἰουνίου 1912. Πελαγονίας, 5 Ἰουνίου 1912 - 14 Ἰουνίου 1912, μὴ ἀποδεχθεὶς τὴν μετάρθεσιν (πάλιν) Κορυτσᾶς, 1912-22 Φεβρουαρίου 1922. Σισανίου, 22 Φεβρουαρίου 1922 - 5 Φεβρουαρίου 1924. Κυκλάδων, 5 Φεβρουαρίου - 9 Ὁκτωβρίου 1924. Λαγκαδά, 9 Ὁκτωβρίου 1924 - Ὁκτώβριον 1932, παραιτηθεὶς. Ἀποθανὼν ὡς πρῶην Λαγκαδᾶ, 13 Νοεμβρίου 1941 εἰς Ἀθήνας.

Παπαδοπούλου, Στυλιανοῦ Γ., *Γερμανὸς ὁ Ἀναστασιάδης (1874-1941)*, ΘΗΕ 4(1964) 403. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 268.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ, BENIAMIN

Γέννησις, Τόπος: Ζεϊτινλή (Ελαιών) τοῦ Ἀδραμυτίου, Χρόνος: 1871. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1891. Διατριβή: *Ὅτι ἡ ἐκ τῶν Ἰησουϊτικῶν ἀρχῶνπιθανολογία εἶναι ἀντιχριστιανική*.

Μέγας Πρωτοσύγκελλος (1908 - 1912).

Ρόδου, 26 Ἰανουαρίου 1912 - 11 Ἰουνίου 1913. Ἐσωτερικαὶ διχόνοιαι εἰς τὴν Ρόδον. Ἀρχὴ τῆς ἰταλοκρατίας. Σηλυβρίας, 11 Ἰουνίου 1913 - 10 Σεπτεμβρίου 1913. Φιλιππουπόλεως, 10 Σεπτεμβρίου 1913 - 21 Ἰουλίου 1925. Νικαίας, 21 Ἰουλίου 1925 - Ὀκτωβρίου 1933. Ἡρακλείας, 21 Ὀκτωβρίου 1933 - 18 Ἰανουαρίου 1936 πατριάρχης ΚΠόλεως, 18 Ἰανουαρίου 1936 - 17 Φεβρουαρίου 1946, θάνατος. Ὁ τάφος του εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν Βαλουκλῆ.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 271. *Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι (1860 - Σήμερον)*, 2 τ., Θεσσαλονίκη, 1977 - 1978, 1(1977) 550 - 570.

ΖΩΤΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Καταγωγή: Ἡπειρος. Γέννησις, τόπος: Ἀδριανούπολις, χρόνος: 1871. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1896. Διατριβή: *Ὅτι τὸ θαῦμα φυσικῶς δυνατόν*. Δρ. Φιλ. Μόναχον, Γερμανίας. Διατριβή: *Ἰωάννης ὁ Βέκκος Πατριάρχης ΚΠόλεως, Νέας Ρώμης, ὁ Λατινόφρων, Μόναχον*, 1920.

Ἐγγαμος κληρικός. Καθηγητὴς καὶ ἱεροκῆρυξ. Σχολάρχης τῆς μεγάλης τοῦ γένους σχολῆς (1920 - 1926), ἀποθνήσκει ἡ σύζυγός του πρεσβυτέρα.

Ἀρχιεοφύλαξ τῶν Πατριαρχείων (1926 - 1927).

Τραχείας, 17 Δεκεμβρίου 1927 - 6 Ἰουλίου 1933, θάνατος. Βοηθὸς ἐπίσκοπος μητροπόλεως Ρόδου. Δὲν ἐπετράπη ἡ κάθοδός του εἰς τὴν νῆσον ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς.

Ἀποκρισάριος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Πολωνίας καὶ καθηγητὴς τοῦ πᾶν/μίου τῆς Βαρσοβίας.

Σχολάρχης τῆς Χάλκης, Δεκέμβριος 1931, ἐπὶ ἓνα μῆνα. Ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἱερᾶς συνόδου, Μάρτιος 1932 - 6 Ἰουλίου 1933, θάνατος.

Ὁ τάφος του εἰς τὸ κοινοτικὸν νεκροταφεῖον τῆς Χάλκης. Ἀριστοκράτης καὶ εὐγενὴς τὸν χαρακτήρα.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σελίδες 270, 302 - 305.

ΤΡΥΦΩΝΟΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ

Γέννησις, Τόπος: Κριθία Καλλιουπόλεως. Χρόνος: 1878. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1901. Διατριβή: *Τίς ἡ σχέσις τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου πρὸς τὴν Ἰουδαίου Φίλωνος*

Ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἱερᾶς συνόδου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, 12 Μαΐου 1909 - 11 Ἰουνίου 1913.

Ρόδου, α) 11 Ἰουνίου 1913 - 5 Φεβρουαρίου 1924. Περίοδος ἰταλοκρατίας. Βερροίας καὶ Ναούσης, 5 Φεβρουαρίου - 30 Ἀπριλίου 1924.

Ρόδου, β) 30 Ἀπριλίου 1924 - 8 Ἰουνίου 1946, παραιτηθεὶς (πρώην) Ἀμασείας, 25 Ὀκτωβρίου 1951 - 29 Νοεμβρίου 1957, θάνατος.

Συγγραφεὺς. Λόγιος, συνετὸς καὶ ἱκανὸς ἱεράρχης.

Ἀποστόλου Καρπάθου καὶ Κάσου, *Τὸ χρονικὸν τῆς Ἰταλοκρατίας τῆς Ρόδου*, 1973. Ἀποστόλου Ρόδου, *Ἀπομνημονεύματα*, 2 τ., Ἀθήναι, 1947. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 273. *Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, ἀνέκδοτον. Τσερνόγλου, Ἀθανασίου Ν., *Ἀπόστολος Μητροπολίτης Ρόδου*, ΘΗΕ 2 (: 1963) 1190 - 1192.

ΧΑΤΖΗ ΣΤΑΥΡΟΥ, ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Γέννησις, τόπος: Αἰδίνιον, χρόνος: 1880. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1902. Διατριβή: Αἱ Ἑσυχαστικαὶ ἔριδες τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος. Ἀνώτεραι σπουδαὶ εἰς τὴν Λωζάννην.

Πρωτοσύγκελλος εἰς τὴν μητρόπολιν Σμύρνης. Τράλλεων, 4 Δεκεμβρίου 1910 - 16 Μαρτίου 1913. Φιλαδελφείας, 16 Μαρτίου 1913 - 19 Φεβρουαρίου 1922. Ἐφέσου, 19 Φεβρουαρίου 1922 - 5 Φεβρουαρίου 1924. Ρόδου, 5 Φεβρουαρίου - 30 Ἀπριλίου 1924, μὴ ἀποδεχθεὶς. Βερροίας καὶ Ναούσης, 30 Αὐγούστου 1924 - 27 Ὀκτωβρίου 1924. Καβάλας (Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου), 7 Ὀκτωβρίου 1924 - 14 Φεβρουαρίου 1962. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, 14 Φεβρουαρίου 1962 - 11 Μαΐου 1967, παραιτηθεὶς.

Θάνατος: 9 Ἰουνίου 1968. Τάφος: Ἀθήναι. Συγγραφεὺς. Ἱεράρχης ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου.

Ἀτέση, Βασιλείου (πρώην Λήμνου), *Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον*, 3 τ., Ἀθήναι, 1948 - 1969, ΙΙΙ (1969) 99-107. Κωνσταντινίδου, Ἰωάννου Χρ., *Χρυσόστομος ὁ Β΄ ὁ Χατζῆ Σταύρου (Ἀθηνῶν)*, ΘΗΕ 12 (1968) 420-422. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 274. *Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, ἀνέκδοτος.

ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑ

ΚΑΒΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ

Γέννησις, τόπος: Μέτραι, χρόνος: 1877. Απόφοιτος Χάλκης: 1912. Διατριβή: *Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς λόγων διαζυγίου*.

Ἀρχιδιάκονος Χαλκηδόνος.

Ὀλύμπου, 1 Μαΐου 1912 - 6 Σεπτεμβρίου 1918 - Λέρου καὶ Καλύμνου, 6 Σεπτεμβρίου 1918, Ἰούνιος 1946, παραιτηθείς. Θάνατος: Νοέμβριος 1947. Τάφος: Α΄ Νεκροταφεῖον Ἀθηνῶν. Λάτρης του Κυνηγίου.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 283. Χαραμαντᾶ, Γ. Δρ., *Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Καλύμνου*, Κάλυμνος, 1983, σελίδες 167-186. *Ἡ Νῆσος Κάλυμνος τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθῆναι, 1989, σελίδες 96-97. *Ἱστορικὰ Σημειώματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νήσου Λέρου*, Λέρος, 1990, σελίδες 96-101.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΙΔΗΣ, ΤΙΜΟΘΕΟΣ

Γέννησις, τόπος: Μυτιλήνη, Χρόνος: 1880. Απόφοιτος Χάλκης: 1914. Διατριβή: *Περὶ τῶν Ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου*.

Προϊστάμενος καὶ καθηγητὴς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον κοινότητα Βουκουρεστίου, Ἀποκρισάριος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρουμανίας.

Αὐστραλίας, 19 Νοεμβρίου 1931 - 16 Ἰανουαρίου 1947. Ρόδου α) 16 Ἰανουαρίου 1947 - 7 Ἰουνίου 1949. Ἀμερικῆς, 7 Ἰουνίου 1949 - 9 Σεπτεμβρίου 1949, παραιτηθείς. Ρόδου, β) ἀποκατάστασις, 20 Σεπτεμβρίου 1949 - 5 Ὀκτωβρίου 1949, θάνατος.

Ὁ τάφος τους εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν Βαλουκλῆ. Θάνατος εἰς τὴν ΚΠΟ-λιν. Ἀνακομιδὴ τῶν ὁστῶν εἰς τὴν Μυτιλήνην. Συνετὸς ἱεράρχης.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 284-285. *Ἡ Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Αὐστραλίας, Θεσσαλονίκη*, 1995.

ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ, ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ (ΞΕΝΟΦΩΝ)

Γέννησις, τόπος: Παλαιὰ Φωκαία, Σμύρνης, χρόνος: 1894. Απόφοιτος Χάλκης: 1922. Διατριβή: *Ἡ περὶ Λόγου διδασκαλία κατὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην*. Ἀνώτεραι σπουδαὶ εἰς τὴν Γαλλίαν.

Καθηγητὴς καὶ σχολάρχης Χάλκης.

Νεοκαισαρείας, α) 25 Ἀπριλίου 1944 - 22 Ἰουλίου 1950.

Λέρου καὶ Καλύμνου, 22 Ἰουλίου 1950 - μὴ ἀποδεχθεὶς (Αὔγουστος 1950), πρῶην Νεοκαισαρείας, β) 25 Αὐγούστου 1951 - 26/27 Νοεμβρίου 1976, θάνατος.

Ὁ τάφος του εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν Βαλουκλῆ. Συγγραφεὺς.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σελίδες 288, 312-318. Χαραμαντᾶ, Γ. Δρ., *Ἱστορικὰ Σημειώματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νήσου Λέρου*, Λέρος, 1990, σελίδες 102-106.

ΑΗΔΟΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΙΣΙΔΩΡΟΣ

Γέννησις, τόπος: Φανάριον ΚΠόλεως, χρόνος: 1911. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1933. Διατριβή: *Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης*.

Δευτερεύων τῶν πατριαρχείων (-ικῶν διακόνων), 1940-1950.

Λέρου καὶ Καλύμνου, 23 Νοεμβρίου 1950 - 19 Μαΐου 1983, θάνατος. Ἀφῆκεν ἔργα καὶ μνήμην ἀγαθὴν.

Τάφος Ἱερὸν Βῆμα νεκροταφειακοῦ ναοῦ ἁγίου Μάμμαντος.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 466. Χαραμαντᾶ, Γ. Δρ., *Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Καλύμνου*, Κάλυμνος, 1983, σελίδες 187-214. *Ἡ Νῆσος Κάλυμνος τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθῆναι, 1989, σελίδες 97-101. *Ἱστορικὰ Σημειώματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νήσου Λέρου*, Λέρος 1990, σελίδες, 108-112.

ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΣ (ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ)

Γέννησις, τόπος: Χάλκη, χρόνος: 1915. Ἀπόφοιτος τῆς Χάλκης: 1936. Διατριβή: *Ἡ Συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἐπισκόπων*. Μέγας Πρωτοσύγκελλος.

Σελευκείας, 4 Ἰουνίου 1959 - 1969. Ἀρχιερατικὸς Προϊστάμενος Πέραν. Συνοδικός. Βελγίου, 1969 - 14 Δεκεμβρίου 1982. Κώου, 14 Δεκεμβρίου 1982. Καὶ Νισύρου (2004) - 2009, παρ. πρώην Κώου καὶ Νισύρου. Συγγραφεὺς.

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 47. Ἡμερολόγιον 1995, σελίδες 547-548. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 468.

ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Τόπος γεννήσεως: ΚΠολις. Ἀπόφοιτος Χάλκης: 1939. Διατριβή: *Ἡ Θεότης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποδεικνυομένη ἐκ τῆς ταχείας αὐτοῦ ἐξαπλώσεως*.

Μέγας ἀρχιδιάκονος τῶν πατριαρχείων. Ἡγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας εἰς τὴν Χαλκιδικήν.

Καρπάθου καὶ Κάσου, 1975 - 1980, παραιτηθεὶς, πρώην.

Θάνατος εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ 1991. Τὰ ὁστά του εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου.

Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 470.

ΕΛΛΑΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ (ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ) ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ (ΓΕΩΡΓΙΟΣ)

Γέννησις, τόπος: Ξάνθη, χρόνος: 1939. Απόφοιτος Χάλκης: 1962. Διατριβή: *Ιστορική εξέλιξις τῆς ὀργανώσεως τοῦ Μοναστικοῦ Πολιτεύματος ἐν Ἀγίῳ Ὄρει*.

Ἀρχιγραμματεὺς Ἱερὰς κοινότητος Ἀγίου Ὄρους. Πρωτοσύγκελλος τῆς Μητροπόλεως Κώου. Καρπάθου καὶ Κάσου (24.5) 1983-

ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς*, σ. 106. Ἡμερολόγιον 1995, σ. 556. Σταυρίδου Β.Θ., *Χάλκη*, σ. 487.

ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ (ΙΩΑΝΝΗΣ)

Γέννησις, τόπος: Ἀργίδια Ἴμβρου. Χρόνος, 26 Ὀκτ. 1944. Φοίτησις εἰς τὸ λυκειακὸν τμήμα τῆς σχολῆς τῆς Χάλκης (1966). Απόφοιτος ΘΣ ΑΠΘ. Ἀδελφὸς τῆς ἱ. μονῆς Ἀγίας Ἀναστασίας Χαλκιδικῆς.

Χειροτονία: εἰς διάκονον, 13 Ἰουνίου 1968. εἰς πρεσβύτερον 6 Αὐγούστου 1968.

Ὑπηρεσία: Ἱ. Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμερικῆς. Ἱ. Μητρόπολις Γερμανίας. Ἐφημέριος ἐνορίας Ἀγ. Βασιλείου Ἀννοβέρου.

Παμφίλου, Βοηθὸς ἐπίσκοπος μ. Γερμανίας, 7 Ὀκτ. 1980.

Χειροτονία: 8 Νοεμβρίου 1980. Ἀρχιερ. Προϊστάμενος ἐνορίας Ἀνοβέρου. Ἀρχιερ. Ἐπίτροπος Βορείου Γερμανίας. Πρωτοσύγκελλος ι. μ. Γερμανίας, 1995-2000.

Σύμης, 20 Ἀπριλίου 2004.

Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἡμερολόγιον Ἔτους 2010, σ. 765. ΕΘΧ, *Ἐπετηρίς Μελᾶν*, β' ἔκδ., Ἀθήναι, 2009, σ. 174.

(ΕΚΤΑΚΤΟΝ) ΚΑΛΛΙΓΑΣ, ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Γέννησις, τόπος: Κεφαλληνία, χρόνος: 1844. Ἀδελφὸς τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Πάτμου, 1865. Απόφοιτος Χάλκης: 1874. Διατριβή: *Αἱ μεταξὺ τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸ Μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας*.

Ἀρχιδιάκονος καὶ πρωτοσύγκελλος τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. Προϊστάμενος τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος Μασσαλίας (1880-1884).

Κεφαλληνίας, 17 Μαρτίου 1884 - 5 Ἰουλίου 1889.

Ἀθηνῶν, 5 Ἰουλίου 1889 - 18 Ἰανουαρίου 1896, θάνατος.

Αἰφνίδιος θάνατος, εἰς ἡλικίαν 52 ἐτῶν, Τάφος εἰς Ἀθήνας. Πρω-
θιεράρχης ἄριστος, ἐκλεκτός, μὲ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα.

Ἀτέση, Βασιλείου (πρώην Λήμνου), *Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον*, 3 τ., Ἀθῆναι, 1948 - 1969, 1 (1948) 16-19. Σταυρίδου, Β.Θ., *Χάλκη*, σελίδες 258-259. Φοροπούλου, Ν.Α., *Γερμανὸς ὁ Καλλιγᾶς*, ΘΗΕ 4 (1964) 397-399. Φλωρεντῆ, Χρυσοστόμου, *Βραβεῖον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*, Ἀθῆναι, 1988, σελίδες 120-121.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ / ΣΥΝΟΨΙΣ

Εἰς τὸ μέρος Ι παρατέθησαν οἱ ἀπόφοιτοι τῆς Χάλκης, ὅσοι εἶχον (ἢ ἔχουν) σχέσιν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δωδεκανήσου. Τμῆμα Α΄ ὅσοι κατάγονται ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα, καὶ τμῆμα Β΄ ὅσοι ἐγεννήθησαν ἐκτὸς τῆς Δωδεκανήσου, ἀλλ' ὑπηρέτησαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δωδεκανήσου.

Ἀκολουθεῖται ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῆς ἀποφοιτήσεως αὐτῶν ἀπὸ τὴν σχολήν. Ὁ πρῶτος ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν πρώτων ἀποφοίτων ἐκ τῆς σχολῆς (1844-1848), ὁ Ἰγνάτιος Ἰωαννίδης καὶ ὁ τελευταῖος εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀποφοίτων τοῦ 1966, Γεώργιος / Σπυρίδων Παπαγεωργίου.

Οἱ ἀπόφοιτοι τοποθετοῦνται μέσα σὲ τρεῖς ὑποδιαιρέσεις:

1. Περίοδος τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας (1844 - 1912).
2. Ἰταλοκρατία (1912 - 1947).
3. Ἑλλάς (1947 καὶ ἐξῆς).

Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀποφοίτων, ποὺ ἐξετάζονται φθάνει τοὺς 61. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ γεννηθέντες εἰς τὰ Δωδεκάνησα εἶναι 32. Οἱ γεννηθέντες ἐκτὸς τῆς Δωδεκανήσου ἀλλ' ὑπηρέτησαντες εἰς αὐτὴν 28 καὶ ἓνας ἐκτάκτως (σύνολον: 61).

Ἡ ἔμφασις βεβαίως δίδεται εἰς τὴν περίοδον τῆς ἰταλοκρατίας (1912-1947), ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ἀπόφοιτοι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, λαμβάνουν μίαν γεῦσιν τῆς περιόδου ταύτης. Ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ἀποφοίτους τῶν χρόνων τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ὑπηρέτουں καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἰταλοκρατίας. Οἱ δὲ ζῶντες κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ἔχουν γεννηθῆ καὶ ζήσει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἰταλοκρατίας.

Αὐστηρῶς οἱ ἀπόφοιτοι τῶν χρόνων τῆς ἰταλοκρατίας, οἱ γεννηθέντες εἰς τὰ Δωδεκάνησα, εἶναι τρεῖς, οἱ

Ἐμμανουὴλ Καρπάθιος

Ἀθηναγόρας Κοκκινάκης

Ἀπόστολος Παπαϊωάννου

Οἱ γεννηθέντες ἄλλοῦ, ἀλλ' ἐργασθέντες εἰς τὰ Δωδεκάνησα εἶναι ἐπτά, οἱ

Ἀπόστολος Καβακόπουλος

Τιμόθεος Εὐαγγελινίδης

Χρυσόστομος Κορωναῖος

Ἰσίδωρος Ἀηδονόπουλος

Αἰμιλιανὸς Ζαχαρόπουλος

Γεώργιος Ὁρφανίδης

Ἀμβρόσιος Παναγιωτίδης (Λαυριώτης)

Ὁ μικρὸς αὐτὸς ἀριθμὸς τῶν ἀποφοίτων τῆς ἱερᾶς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἰταλοκρατίας ἐξηγεῖται ἀπὸ τοὺς περιορισμούς, πὺν ἐπέβαλλον οἱ Ἴταλοι εἰς τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἄλλας πολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις τῶν κατοίκων τῆς Δωδεκανήσου.

Οἱ ἐκ τῆς Χάλκης προελθόντες κατατάσσονται, ὡς ἐλέχθη ἤδη, κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῆς ἐκ τῆς σχολῆς ἀποφοιτήσεώς των.

Διὰ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτοὺς δίδεται μία σύντομος βιογραφικὴ ἐνημέρωσις. Καταγωγὴ, τόπος καὶ χρόνος γεννήσεως.

Ἔτος ἀποφοιτήσεως καὶ ὁ τίτλος τῆς ἐναισίμου ἐπὶ πτυχίῳ διατριβῆς των. Εἶναι παράδοξον τὸ φαινόμενον ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς 61 σπουδάσαντας εἰς τὴν σχολὴν δὲν ἡσχολήθη μὲ θέμα σχετιζόμενον πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δωδεκανήσου, ὅπως συμβαίνει μὲ ἀποφοίτους ἀπὸ ἄλλας γεωγραφικὰς περιοχὰς καὶ σὲ συνάρτησιν πρὸς τὸν τόπον τῆς προελεύσεώς των.

Ἀρκετὸς ἀριθμὸς ἀπὸ αὐτοὺς εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἱερωσύνην.

Ἐκ τῶν ἱεραρχῶν τρεῖς ἀνῆλθον εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, οἱ:

Ἀνθιμος Ζ' Τσάτσος, 1895-1897, ἀπόφοιτος τοῦ 1860 (1861).

Γερμανὸς Ε' Καβακόπουλος, 1913-1918, ἀπόφοιτος τοῦ 1863.

Βενιαμὶν Κυριακός, 1936-1946, ἀπόφοιτος τοῦ 1896.

Δύο ἐγένοντο ἀρχιεπίσκοποι (μητροπολίται) Ἀθηνῶν, οἱ Γερμανὸς Β' Καλλιγᾶς, 1889-1896, ἀπόφοιτος τοῦ 1874.

Χρυσόστομος Β' Χατζῆ Σταύρου, 1962-1967, ἀπόφοιτος τοῦ 1902.

Ἄπαντες ἀπόφοιτοι τοῦ β? ἡμίσεως τοῦ ΙΘ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Κ' αἰῶνος.

Ἄλλοι, ἀρκετοί, ἤχθησαν εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμόν. Ὀλίγοι δὲ παρέμειναν ὡς πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι.

Οἱ δὲ ἐκ τῶν ἀποφοίτων λαϊκοὶ ἐργάζονται εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, γενικῶς τὴν δευτεροβάθμιον καὶ ὀλίγοι εἰς τὴν τριτοβάθμιον.

Οἱ ἐκ τῆς Δωδεκανήσου προερχόμενοι ἀπόφοιτοι τῆς σχολῆς συνδέονται πρὸς τὸν τόπον των καὶ κατὰ προτίμησιν ἢ ἐκλογὴν ὑπηρετοῦν εἰς τὸν τόπον τῆς προελεύσεώς των, ὡς συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ἐκ Κρήτης προερχομένους συσπουδαστὰς αὐτῶν. Ἡ διοικοῦσα Ἐκκλησία στέλλει ἀρκετοὺς Δωδεκανησίους εἰς ἄλλας περιοχὰς καὶ μὴ Δωδεκανησίους εἰς τὰ Δωδεκάνησα.

Αἱ ἀνώτεραι σπουδαί. Ἡ συγγραφικὴ δράσις. Ὁ χαρακτηρισμός. Ὁ θάνατος καὶ ὁ τάφος αὐτῶν.

Ὁ ὁμιλῶν, εἰς μίαν ἐργασίαν του διὰ τὰ 150 χρόνια ἀπὸ τὴν ἵδρυσιν τῆς ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, (1844-) τὸ 1994, σχετικῶς μὲ τὸ κλείσιμον τῆς σχολῆς αὐτῆς, ἔγραφεν, «Πρὸς τὸ παρόν, οἱ χρηματίσαντες καθηγηταὶ καὶ αἱ ἀπόφοιτοι αὐτῆς, ἐπὶ 2-3 δεκαετίας ἀκόμη, θὰ ὑπηρετοῦν τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον θεολογικῶς εἰς τὴν ἔδραν του καὶ τὸ ἐξωτερικόν.

Ἡ ἀπὸ τοῦ 1971 μὴ λειτουργία τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ ἡ ἀφάνταστος μείωσις τῶν πιστῶν τοῦ πατριαρχείου εἰς τὴν Τουρκίαν (ἀπὸ τοῦ 1955 καὶ ἐξῆς) ἐπέφερεν ἤδη μίαν αἰσθητὴν ἐλάττωσιν τῶν ἐκ τῆς Χάλκης θεολογικῶν στελεχῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἐκ τῶν μελῶν τοῦ καθηγητικοῦ σώματος τῆς Χάλκης, τοῦ θεολογικοῦ τούτου ἐπιτελείου τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας, παραμένουν οἱ ἐξ αὐτῶν εἰς ἀρχιερεῖς προαχθέντες, ἐκ δὲ τῶν λαϊκῶν ἕνας ἢ δύο μόνον. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι κυρίως ἡ πατριαρχικὴ αὐλὴ ἀπὸ πλευρὰς θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλὰ καὶ αἱ μητροπόλεις, οἱ ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ αἱ ἐπισκοπαί, καθὼς καὶ αἱ μοναὶ τοῦ θρόνου, ὅπως καὶ αἱ πρὸς αὐτὸν συνδεόμεναι ἄλλαι θεολογικαὶ σχολαὶ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἰδρύματα διακρατοῦν, συνεχίζουν νὰ μεταλαμπαδεύουν τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην, τὴν πνευματικὴν κληρονομίαν καὶ τὴν πατριαρχικὴν παράδοσιν πρὸς τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Ἐν κατακλείδι, τὸ τί ἐπιφυλάσσεται διὰ τὴν Χάλκην μελλοντικῶς καὶ τί θὰ συμβῇ ἀπὸ πλευρὰς θεολογικῆς εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ἄνευ τῆς Χάλκης, τὸ γνωρίζει μόνον ὁ Θεός».

Β. Θ. Σταυρίδου, *Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, Μία Συνοπτικὴ Θεώρησις*, Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, 1994, σελίδες 40-41.

Ἐδῶ, ὅπου γίνεται λόγος διὰ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ἐξυπονεῖται καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Δωδεκανήσου.

Ἡ βιβλιογραφία, συνοπτικῇ, συνδέεται καὶ μὲ τοὺς δύο πόλους τοῦ

θέματος: Ἡ Ἐκκλησία Δωδεκανήσου καὶ ἡ Χάλκη. Ἡ γενικὴ βιβλιογραφία καλύπτει καὶ τὰ ἐπὶ μέρους. Δίδονται ὅμως καὶ σύντομα βιβλιογραφικὰ νύξεις, ὅπουδῆποτε ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη.

Ὁ ὁμιλῶν θὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτόν του εὐτυχῆ ἐὰν ἡ παροῦσα ὁμιλία του, εἰσηγητικὴ εἰς τὸ θέμα, δώσῃ τὴν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Δωδεκανησίους καὶ ἐτέρους ἀποφοίτους τῆς σχολῆς εἴτε καὶ ἄλλους συγγραφεῖς ὅπως ἀσχοληθοῦν εὐρύτερον ἢ εἰδικώτερον μὲ τὸ γενικὸν θέμα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ ἐπὶ μέρους εἰς αὐτὴν θιγόμενα σημεία.

Εὐχαριστῶ!

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, ΓΡΑΠΤΑ ΠΕΡΙ ΧΑΛΚΗΣ

Ἀποστόλου Ρόδου, *Ἀπομνημονεύματα*, 2 τ., Ἀθῆναι, 1947, 1(1947) 16-26.

Ἀποστόλου Καρπάθου καὶ Κάσου, *Τὸ Χρονικὸν τῆς Ἰταλοκρατίας τῆς Ρόδου*, Ἀθῆναι, 1973, σελίδες 41, 52-53, 107, 115-117, 147-149.

Χαλκιᾶ, Κωνσταντίνου Ἰω., *Ἀναμνήσεις, Νῆσος Ἑραστεινὴ, Ἑστίας Ἀποφοίτων Χάλκης «Ὁ Ἱερὸς Φώτιος»*, Νέα Ὑόρκη, 1986, σελίδες 49-53.

Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Τροφὸν μου κατὰ Χάλκην Ἱερὰν Θεολογικὴν Σχολήν, 1951 - 1955, Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης 3(1994) 783-787.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ♦ Αἰμιλιανοῦ Κῶου (Ζαχαροπούλου), *Δύο Ἐπικήδειοι Λόγοι εἰς τὸν Ἀείμνηστον Μητροπολίτην Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπαλαίας Ἰσίδωρον (19 Μαΐου 1983) καὶ Ρόδου Σπυρίδωνα (25 Ἀπριλίου 1988)*, Ἀθῆναι, 1988.
- ♦ Αἰμιλιανοῦ Μιλήτου (Τσακοπούλου), *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι... τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ὁρθοδοξία 31(1956) 417*, βασικὸν βοήθημα.
- ♦ Ἀποστόλου Καρπάθου καὶ Κάσου (Παπαϊωάννου), *Τὸ Χρονικὸν τῆς Ἰταλοκρατίας τῆς Ρόδου*, Ἀθῆναι, 1973.
- ♦ Ἀποστόλου Ρόδου (Ἀμασείας, Τρύφωνος), *Ἀπομνημονεύματα*, 2 τ., Ἀθῆναι, 1947.
- ♦ Ἀτέση, Βασιλείου (πρώην Λήμνου), *Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς*

- Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι Σήμερον*, 3 τ., Ἀθῆναι, 1948-1969.
- ♦ *Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἐν Πάτμῳ Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ἀρχιερεῖς Ἀδελφοὶ Αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1550 καὶ ἐντεῦθεν*, Ἀθῆναι, 1977. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 39(1977) 162-226.
 - ♦ **Γεδεών, Μανουὴλ Ἰ.**, *Περὶ τοῦ τελευταίου τῶν ἐκ Λέρου καταγομένων Μητροπολιτῶν Ἡρακλείας Ἰγνατίου*, Τύπος 2 (11 Νοεμβρίου 1871), ἀριθμὸς 249.
 - ♦ *Αἱ Σποράδες Νῆσοι*, Ἀνατολή (1877) ἀριθμὸς 2-4.
 - ♦ *Μνημεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς Καλύνδαῖς Νήσοις*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 4(1883-1884) 1-9, 434-438, 449-453.
 - ♦ *Ἑγγραφοὶ Λίθοι καὶ Κεράμια*, ΚΠολις, 1892. *Μητροπολίται Λέρου καὶ Καλύμνου*, σελίδες 140-155. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 9(1889), 106-107, 118-120. *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 10(1890) 52-54, 59-62.
 - ♦ *Μητροπόλεις Αἰγαίου Πελάγους (Καρπάθου καὶ Κάσου)*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 32(1912) 349-352.
 - ♦ *Παλαιὰ Ἀκμὴ Νισύρου*, Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου 1(1922) ἀριθμὸς 1, σελίδες 10-11.
 - ♦ *Σχολὴ Λέρου*, Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου 1(15 Δεκεμβρίου 1922) ἀριθμὸς 2, σελίδες 10-12 (1 Ἰουνίου 1923) ἀριθμὸς 1, σελίδες 9-10.
 - ♦ *Κρυπτοχριστιανοὶ ἐν... Δωδεκανήσῳ*. Μεσαιωνικὰ Γράμματα 1(1920) 79-95.
 - ♦ *Πέντε Συγγενεῖς ἐκ Λέρου Ἀρχιερεῖς Ἡρακλείας (1714-1830)*, Θρακικὰ 5(1934) 3-40, ἀν. Ἀθῆναι, 1934.
 - ♦ *Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ, 1800-1863*, Ἀθῆναι, 1936.
 - ♦ **Γερμανοῦ Σάρδεων**, *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δωδεκανήσου*, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 36, ἀν. Ἀλεξάνδρεια, 1937.
 - ♦ **Γριτσοπούλου, Τάσου Ἀθ.** *Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπαλαίας Μητρόπολις* ΘΗΕ (8(1966) 241-245.
 - ♦ **Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης**, *Ἐπετηρὶς Μελῶν*, Ἀθῆναι, 1992. β' ἔκδ. 2009.

- ♦ Εὐαγγελίδου, Τρύφωνος Ε., *Ἐκκλησία Ρόδου*, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 6(1929) 145-179, ἄν.
- ♦ Ζερλέντη, Περικλέους Γ., *Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου Θαλάσσης*, τ. Α' (τεῦχος Β'), Ἑρμούπολις, 1922.
- ♦ *Ἡμερολόγιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, ἔτους 1995, Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, 1995. ἔτους 2010.
- ♦ Καρπαθίου, Ἐμμανουὴλ Ἰ. (Κώου, Μεσημβρίας), *Δωδεκανήσου Ἐκκλησία*, Ὁρθοσκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία 2(1937) 1410-1442.
- ♦ *Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κῶ*, εἰς τ. 4, Ἀθῆναι, 1958-1962.
- ♦ *Πνευματικὴ Κυψελίς*, β' ἔκδ., Ἀθῆναι, 1962.
- ♦ *Ἐκκλησία Κῶ Δωδεκανήσου*, τ. Α' βιβλίον πρῶτον, Ἀθῆναι, 1968, τ. Β', βιβλίον δεύτερον, Ἀθῆναι, 1970.
- ♦ Κρητικοῦ, Παναγιώτου Γ., *Πατμιακαὶ καὶ Νισυριακαὶ Ἐκκλησιαστικαὶ Σελίδες*, Ἀθῆναι, 1956.
- ♦ Κωνσταντινίδου, Ἐμμανουὴλ Ἰ., *Δωδεκανήσου Ἐκκλησία*, ΘΗΕ 5(1964) 248-261.
- ♦ Ἐμμανουὴλ Καρπάθιος, ΘΗΕ 5(1964) 679-680.
- ♦ Κώου Μητρόπολις, ΘΗΕ 7(1965) 1224-1225.
- ♦ Ρόδου Μητρόπολις, ΘΗΕ 10(1967) 817-820.
- ♦ *Συμβολὴ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθῆναι, 1968, Βιβλιογραφία.
- ♦ *Ἡ ἐν Δωδεκανήσῳ Ἐκκλησία*, Ἀθῆναι, 1970.
- ♦ Μαυρῆ, Νικολάου, *Δωδεκανησιακὴ Βιβλιογραφία*, τ. Α, Ἀθῆναι, 1965.
- ♦ Μαυρουδῆ, Μιχαὴλ Θ., *Πάτμος τὸ νησὶ μὲ τὴν Ἱερὴ Ἱστορίαν καὶ τοὺς χριστιανικοὺς Ὁθσαυρούς*, Ρόδος, 1952.
- ♦ Μιχαηλίδου, Κίμωνος, *Ὁ Μητροπολίτης Μηθύμνης Διονύσιος (1879-1951)*, Μυτιλήνη 1952.
- ♦ Μουτζούρη Ἰωάννου, *Διονύσιος Μηνᾶς Μητροπολίτης Μηθύμνης*, 1922-1951, ΘΗΕ 5(1964) 48.
- ♦ Παπαχριστοδούλου, Χ.Ι., *Ἱστορία τῆς Ρόδου...*, Ἀθῆναι, 1972.

- ♦ Πατρινέλη, Χρήστου Γ., *Δημοσιεύματα Μανουήλ Γεδεών*, Αθήναι 1974, β' έκδ., 1997.
- ♦ Σταυρίδου, Βασιλείου Θ., *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1453-Σήμερα)*, β' έκδ., Θεσσαλονίκη, 1987, Βιβλιογραφία. τ. Β', 2004.
- ♦ *Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*, β' έκδ., Θεσσαλονίκη 1988. τ. β'), 2001.
- ♦ *Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι, (1860 - σήμερον)* 2. τ. Θεσσαλονίκη 1977-1978. β' έκδ., 2 τ., 2004-2010. Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.
- ♦ *Αἱ Μητροπόλεις Χαλκηδόνος, Δέρκων καὶ Πριγκηποννήσων*. Θεσσαλονίκη 1991. Δέρκων, 1991 Πριγκηποννήσων, 2 τ., 2003-2007. Χαλκηδόνος, τ. Β., 2009.
- ♦ *Συνοπτικὴ Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Θεσσαλονίκη, 1996.
- ♦ *Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, Μία Συνοπτικὴ Θεώρησις*, Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, 1994.
- ♦ *Ἡ Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Αὐστραλίας*, Θεσσαλονίκη, 1995.
- ♦ *Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*. Θεσσαλονίκη, 1996.
- ♦ Τσερνόγλου, Ἀθανασίου Γ., *Ἀπόστολος Καβακόπουλος, Μητροπολίτης Λέρου καὶ Καλύμνου*, ΘΗΕ 2(1963) 1189-1190.
- ♦ *Ἀπόστολος Μητροπολίτης Ρόδου*, ΘΗΕ 2(1963) 1190-1192.
- ♦ Φιλιππαίου, Θεοκλήτου (Μαντινείας καὶ Κυνουρίας), *Ἐκκλησίας ΚΠόλεως Ἐπισκοπαὶ καὶ Ἐπίσκοποι*, Ἀθ., 1961, ἀν. Θεολογία.
- ♦ Φλωρεντῆ, Χρυσοστόμου, *Βραβεῖον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*, Αθήναι, 1988.
- ♦ Χαλκιᾶ, Κωνσταντίνου Ἰω., *Ἀναμνήσεις, Νῆσος Ἑρατινὴ, Ἑστίας Ἀποφοίτων Χάλκης «Ἱερὸς Φώτιος»*, Νέα Ὑόρκη, 1986, σελίδες 49-53.
- ♦ *Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Τροφὸν μου, κατὰ Χάλκην Ἱερὰν Θεολογικὴν Σχολήν*, 1951-1955, Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης 3(1994) 783-787.
- ♦ Χαραμαντᾶ, Γεωργίου Δρ., *Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Καλύμνου*, Κάλυμνος, 1983. Βιβλιογραφία.
- ♦ *Καλύμνιοι Ἐπίσκοποι καὶ Μητροπολίτες*, Κάλυμνος, 1986. Βιβλιογραφία.

- ♦ *Ἡ Νῆσος Κάλυμνος τῆς Δωδεκανήσου, Συμβολή στήν Ἐκκλησιαστικο-Ἱστορικὴ ἔκφρασή της*, Ἀθῆναι, 1989, Βιβλιογραφία.
- ♦ *Ἱστορικὰ Σημειώματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νήσου Λέρου. Συμβολή στήν Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Νήσου Λέρου*, Λέρος, 1990, Βιβλιογραφία.
- ♦ *Καλυμνιακὴ Βιβλιοπαρουσίαση καὶ Ἐργογραφία ἀπὸ τὸ 1861 μέχρι σήμερα*, Ἀθῆναι, 1992.
- ♦ *Νισύριοι Μητροπολίτες*, Ἀθῆναι, 1993, Βιβλιογραφία.
- ♦ *Οἱ Ἀρχιερατικοὶ Ἐπίτροποι τῆς Τοπικῆς Ἐκκλησίας τῆς Νήσου Καλύμνου, ἀπὸ τὸ 1888 μέχρι σήμερα*, Κάλυμνος, 1995.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἡ ἐργασία μου αὐτή, ἡ ἀναγνωσθεῖσα εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν συμπόσιον, ποὺ συνῆλθεν εἰς τὴν Νίσυρον, 6-8 Ἰουνίου 1995, μὲ θέμα τὰ Δωδεκάνησα, ἐνεφανίσθη τὸ 1996 εἰς τὸ περιοδικὸν Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 79 (1996) 7-40, ἀνάτυπον Θεσσαλονίκη, 1996 καὶ εἰς τὸν τόμον τοῦ συμποσίου τὸ 2001.

Τὰ Δωδεκάνησα στὴ Φραγκοκρατία καὶ Ἰταλοκρατία, Ἱστορία, Θρησκεία, Παιδεία, Τέχνη, Πολιτισμός, Ἀθῆναι: Ἐκδ. Ἑταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν, 2001, σελίδες 351. Εἰκόνες, Φωτογραφαίαι, Ἐκτενὴς Βιβλιογραφία. Ἐπιστημονικὸν Συμπόσιον στὴ Νίσυρον, 6-8 Ἰουνίου 1995, σελίδες 181-209.

Ὁ τόμος τοῦ συμποσίου, κομψὸς κατὰ τὴν ἐμφάνισιν, εἰς σελίδας 351 καὶ μὲ τὸ ἀνάλογον φωτογραφικὸν ὕλικόν, περιλαμβάνει, ἐκτὸς τῶν μηνυμάτων καὶ χαιρετισμῶν, μ.τ. καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Βαρθολομαίου, 19 εἰσηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ἄπτονται τῶν εἰς τὸν τίτλον τοῦ τόμου ἀναφερομένων ἐνοτήτων καὶ ἀποτελοῦν μίαν ἐπιστημονικὴν προσφορὰν εἰς τὴν καθόλου μελέτην τοῦ θέματος τῆς Δωδεκανήσου.

Ἦδη, παρήλθε μία 15ετία ἀπὸ τὴν σύγκλησιν τοῦ συμποσίου, μὲ τὰς ἐν τῷ μεταξύ λαβούσας χώραν ἀναλόγους ἱστορικὰς ἐξελίξεις. Ἐξ οὗ καὶ ἐκρίθη σκόπιμον ὅπως μετὰ τὰς σχετικὰς συμπληρώσεις καὶ προσθήκας δημοσιευθῇ αὕτη εἰς β' ἔκδοσιν.

Πρὸς τοῦτο ἐνισχυτικὴ ὑπῆρξεν ἡ εὐγενὴς ἐκδήλωσις τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ρόδου, κ. Κυρίλλου, ὅπως συμπεριληφθῇ αὕτη εἰς τὸ ἐσχάτως τακτικῶς ἐκδιδόμενον ἐκκλησιαστικὸν θεολογικὸν περιοδικὸν τῆς Ἐκκλησίας Δωδεκανήσου, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ τὸν εὐχαριστῶ.

Ἐπίσης εὐχαριστῶ καὶ τὸν ἀγαπητὸν μου Καλύμνιον μαθητὴν εἰς τὴν Χάλκην (1961) κ. Ἀριστείδην Χαλκίτην, διὰ τὴν συνεργασίαν του κατὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς β' ταύτης ἐκδόσεως.

Μὲ τὰς καλυτέρας τῶν ἀναμνήσεων, συνιστᾷ μίαν ταπεινὴν προσφορὰν ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δωδεκανήσου.

Χάλκη, Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος
24 Μαΐου 2010.

ΕΛΕΝΗ Κ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Ἀρχαιολόγος 4ης ΕΒΑ

ΡΟΔΟΣ: ΜΕΣΑΝΑΓΡΟΣ, Ι.Ν. ΚΟΙΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ: ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ¹

*Στή μνήμη τοῦ Ἡλίας Κόλλια
καὶ τοῦ Λεωνίδα Μπάρκα*

Τὸ χωριὸ Μέσαναγρὸς παραμένει ἄγνωστο στοὺς περισσότερους ἐπισκέπτες τοῦ νησιοῦ, λόγω τῆς ἀπόστασής του ἀπὸ τὸ κέντρο πού εἶναι ἡ μεσαιωνικὴ πόλη τῆς Ρόδου, ἂν καὶ εἶναι μέγας ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ². Ἦδη ἡ πρώτη δημοσίευση τῶν παλαιοχριστιανικῶν λειψάνων στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας, στὴν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ, ἔγινε τὸ 1948 ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Ὁρλάνδο³ καὶ μετὰ ἀπὸ 32 χρόνια, τὸ 1980, ἀκολούθησε ἡ δημοσίευση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸν ἴδιο χώρο ἀπὸ τὸν

1. Στοιχεῖα ἀπὸ τὸ κείμενο πὺ ἀκολουθεῖ, δόθηκαν στὴν τοπικὴ ἐφημερίδα «Γειτονιές τοῦ Νότου», Νοέμβ. 2004, ἀρ. φύλ. 13, σ. 4 μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας τοῦ Μεσαναγροῦ μετὰ τὴν ἀνασκαφή». Ἀφορμὴ γιὰ τὸ γράψιμο αὐτοῦ τοῦ κειμένου ἀποτέλεσε ἡ παρέμβασή μου, ἐκτὸς προγράμματος, στὴν ἡμερίδα πὺ διοργανώθηκε στὸ Μέσαναγρὸ ἀπὸ τὸν Δῆμο τῆς Νότιας Ρόδου στὴ θέση τοῦ ἀπόντος συναδέλφου-ἀρχαιολόγου κ. Ἰω. Βολανάκη. Θεωρῶ ὑποχρέωσή μου τὴν δημοσίευσή του ὡς μνεῖα ὀρισμένων ἀνθρώπων πὺ ἐργάστηκαν καὶ κοπίασαν γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ χώρου αὐτοῦ καὶ ὡς μνημόσυνο γιὰ ὅσους ἀπὸ αὐτοὺς ἔχουν ἀποθάνει... Τέλος, εὐχαριστίες ὀφείλω στὴ συνάδελφο κ. Ἰωάννα Μπίθα γιὰ τίς διορθώσεις τοῦ κειμένου καὶ τίς σχετικὲς παρατηρήσεις της, καθὼς καὶ στὸν φωτογράφο κ. Martin Mitton.

2. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἡμερίδα αὐτὴ γνωστοποιήθηκε σὲ μεγάλο ἀριθμὸ ὁ ἀρχαιολογικὸς πλοῦτος τῆς περιοχῆς.

3. Α. Ὁρλάνδος, Παλαιοχριστιανικὰ λείψανα τῆς Ρόδου, *ΑΒΜΕ ΣΤ'* (1948), σ. 36-40. Ἀργότερα, ἀπλή ἀναφορὰ γιὰ ὑπαρξὴ βασιλικῆς στὴν Παναγία Μεσαναγροῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν Π. Λαζαρίδη, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων

τότε επιμελητή της 4ης Έφορείας Βυζαντινῶν Αρχαιοτήτων Ἰωάννη Βολανάκη⁴. Ἐκτοτε ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου τοῦ Μεσαναγροῦ ἀναφέρεται ὡς ἀρχαιολογικὸς χώρος στοὺς τουριστικοὺς ὁδηγούς.

Ὅτι γνωρίζαμε γιὰ τὸ μνημεῖο αὐτὸ πρὶν τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἦταν: οἱ πέντε μαρμάρινοι κίονες σὲ δεύτερη χρῆσις, τὰ ἑπτὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα μὲ συμφυῆ ἐπιθήματα καὶ μιὰ μονολιθικὴ κολυμβήθρα μὲ ἐγγάρακτη ἐπιγραφή στὸ χεῖλος τῆς⁵, ποὺ ἀποτελοῦσαν καὶ τὰ κατάλοιπα τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου. Ἐπίσης, τὰ εὐδιάκριτα θεμέλια μιᾶς μεγαλύτερης ἀψίδας ἐξωτερικὰ τοῦ Ἱεροῦ, καθὼς καὶ ἡ εὕρεσις μεγάλων κοίλων κεραμίδων ποὺ εἶχαν μῆκος 0,735 μ., πλάτος 0,42 μ. καὶ πάχος 0,03 μ. συνηγοροῦσαν στὴν ὑπαρξὴ προγενέστερου κτίσματος στὴν ἴδια θέσι. Ἀπὸ τὸ 1978, μὲ προτροπὴ τοῦ μακαριστοῦ ἱερέα Παντελῆ Αὐγουστάκη ποὺ πηγαινοερχόταν στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία οὕτως ὥστε νὰ ληφθοῦν μέτρα γιὰ τὴν προστασία τῆς ἐκκλησίας, ποὺ παρουσίαζε σοβαρὰ στατικά προβλήματα καὶ ὑγρασία (εἰκ. 1α-δ), καὶ μὲ ἐντολὴ τοῦ ἀείμνηστου Ἐφόρου Αρχαιοτήτων Ἠλία Κόλλια ἄρχισαν οἱ ἐργασίες συντήρησης τοῦ μνημείου⁶, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ ἡ διεξαγωγὴ ἀνασκαφῆς στὸν ἐξωτερικὸν χώρον τῆς ἐκκλησίας. Γιὰ τὴν κτιριακὴ ἀποκατάστασις τοῦ μνημείου (εἰκ. 2α-δ) ὑπεύθυνος ἦταν ὁ ἐπιστάτης Λεωνίδας Μπάρκας, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ συνεργεῖο τῆς Ὑπηρεσίας⁷ ἄρχισε τὴν στερέωσις τοῦ κτίσματος, ἐνῶ τὴν ἀνασκαφὴν ἐπέβλεπε ὁ κ. Βολανάκης ποὺ τὴν διεξήγαγαν ἀνὰ ομάδες οἱ φοιτήτριες τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: α) οἱ κ.κ. Διαμάντω Ρηγάκου καὶ Βασιλικὴ Βυθοπούλου καὶ β) ἡ Μελπομένη Πετρίδου μαζὶ μὲ τὴν ὑπογράφουσα. Τὸ ἀνασκαφικὸν συνεργεῖο τὸ ἀποτέλεσαν ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ

τῆς Δωδεκανήσου, *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου* (Θεσσαλονίκη 1953), Ἀθήνα 1955, σ. 244.

4. Ἰω. Βολανάκης, *Παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς Μεσαναγροῦ-Ρόδου*, AAA τόμ. XI-II (1980), τχ. 2, σ. 210-225. Ὁ ἴδιος, *Παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς Μεσαναγροῦ Ρόδου, Δωδεκανησιακὰ Χρονικὰ Ι'* (1984), σ. 197-205. Ὁ ἴδιος, *Τὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Δωδεκανήσου, Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Ρόδου κ.κ. Σπυρίδωνα*, Ἀθήναι 1988, σ. 338. J. Volanakis, *Rhodos-Mesanagros: Kultzentrum und Pilgerort in frühchristlicher Zeit, Akten des XII Internationalen Kongresses für Archäologie* (Bonn 1991) στὸ περιοδικὸν *Jahrbuch für Antike und Christentum* 20 (1995), σ. 1263, πίν. 170 a-d.

5. Ὁρλάνδος, ὁ.π., σ. 39. Ἰω. Βολανάκης, *Τὰ παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήναι 1976, σ. 129-130, εἰκ. IXζ.

6. Βολανάκης, *ΑΔ* 33 (1978), *Β2 Χρονικά*, σ. 408. Ὁ ἴδιος, *ΑΔ* 34 (1979), *Β2 Χρονικά*, σ. 466. Ὁ ἴδιος, *ΑΔ* 35 (1980), *Β2 Χρονικά*, σ. 571-574.

7. Τὸ συνεργεῖο ἀποτέλεσαν οἱ Γεώργιος καὶ Σταῦρος Καστρουνῆς, Ἐλευθέριος Κατσουλιέρης, Ἀντώνης Γιαννιάς, Μιχάλης Ροῦσος, Χρυσόστομος Μαγουλάς.

χωριό, χωρίς ιδιαίτερη προηγούμενη έμπειρία, οί όποιοι όμως με την έργα-
 τικότητά τους, τή φιλοτιμία τους καί τήν αγάπη πρὸς τὸν τόπο τους
 κατάφεραν νὰ φέρουν εἰς πέρας τήν έρευνα. Πρόκειται γιὰ τοὺς: Ἰωάννη
 Ματθαίου, Μανώλη Εὐπά, Τριαντάφυλλο Γεωργιάδη, Κώστα Καψάλη,
 Ἀντώνη Γεωργαλλή καί Κώστα Γεωργατζή.

Συγκεκριμένα κατὰ τή διάρκεια τῶν έργασιῶν ἀποκατάστασης⁸
 ἀφαιρέθηκαν οἱ πλάκες ἀπὸ ἐγχώριο ἀσβεστόλιθο πού κάλυπταν τή
 στέγη τοῦ μνημείου. Στὴ συνέχεια καλύφθηκε ἡ στέγη με τσιμεντένιο
 μανδύα καί μετὰ ἐγινε ἡ ἐπικεράμωση καί ἀρμολογήθηκαν ὅλοι οἱ τοῖχοι
 τῆς ἐκκλησίας⁹.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς έρευνας στὸ χῶρο αὐτὸ ἔχουν δημοσιευθεῖ,
 ὅπως προαναφέρθηκε, καί ἀναφέρονται κυρίως στὰ οἰκοδομικὰ λείψα-
 να με συνοπτικὲς μνεῖες στὰ εὐρήματα¹⁰, τὰ όποία θὰ παρουσιάσουμε
 ἀναλυτικὰ στὴ συνέχεια. Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἔστω ἀπλή ἀναφορά αὐτῶν
 των λιτῶν εὐρημάτων καί ἡ συνολικὴ εἰκόνα πού παρουσιάζουν, θὰ
 συμβάλουν στὴ σύνταξη τῆς μουσειολογικῆς μελέτης γιὰ τὸ ὑπὸ ἴδρυ-
 ση μουσεῖο στὸ Μεσαναγρὸ μελλοντικά.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ έρευνα διαπιστώθηκαν τὰ ἐξῆς¹¹: στὴ θέση
 αὐτῇ, ἡ όποία ἀπὸ τὸν 5ο μ.Χ. αἰ. μέχρι τὸ 1950 χρησιμοποιοῦντο ὡς κοι-
 μητήριο, κτίστηκαν τρεῖς ἐκκλησίες πού ὀνομάστηκαν: βασιλικὴ Α, βα-
 σιλικὴ Β καί ἡ σημερινὴ ἐκκλησία ἀφιερωμένη στὴν Κοίμηση τῆς Θε-
 οτόκου με λείψανα τοιχογραφιῶν τοῦ 13ου αἰῶνα¹². Ἀπὸ τὸ κτίσμα τοῦ
 5ου αἰ. πού ἦταν τρίκλιτη βασιλική, ξυλόστεγη καί κεραμοσκέπαστη, με
 νάρθηκα, σώζεται ἡ τετράπλευρη ἐξωτερικὰ ἀψίδα με βαθμίδες ἀπὸ τὸ
 σύνθρονο, καθὼς καί τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Αὐτὴ ἡ βασιλικὴ
 πιθανότατα νὰ καταστράφηκε στὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. με τὸ σεισμὸ τοῦ
 515 μ.Χ., στὴν ἴδια θέση κτίστηκε μιὰ δεύτερη, μικρότερων διαστάσεων,
 ἀπὸ τὴν όποία διατηρεῖται τμῆμα τῆς μικρότερης ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ. Σὲ
 αὐτὴ τὴν οἰκοδομικὴ φάση πιθανότατα ἀνήκουν τὰ ἐνσωματωμένα στὴν

8. Τὴν στατικὴ μελέτη ἐκπόνησε ὁ τότε πολιτικὸς μηχανικὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς
 Ὑπηρεσίας κ. Β. Παπαδημητρίου.

9. Βλ. σημ. 6.

10. Ἡ πρώτη ἀναλυτικὴ δημοσίευση τῶν κυριωτέρων εὐρημάτων κατὰ ὁμάδες
 (μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κεραμικὴ, μέταλλα) ἐγινε ἀπὸ τὸν Βολανάκη, ΑΔ 34
 (1979), Β2 Χρονικά, σ. 475-477.

11. Βλ. σημ. 4. Ἐπίσης, ΑΔ 34 (1979), Β2 Χρονικά, σ. 475. Ἐπίσης, ΑΔ 35 (1980), Β2
 Χρονικά, σ. 571-574.

12. Σχετικὰ με τὸν τοιχογραφικὸ διάκοσμο βλ. ΑΔ 33 (1978), Β2 Χρονικά, σ. 409.

τοιχοποιία της ύφιστάμενης ἐκκλησίας κιονόκρανα πού χρονολογικά ἐντάσσονται στὸν 6ο αἰῶνα καὶ μάλιστα στὸ β' μισό του¹³. Μιὰ μικρὴ πέτρινη σκάλα ὁδηγοῦσε ἀπὸ τὸ νάρθηκα στὴν αὐλή, ἐνῶ δρόμος περνοῦσε στὰ δυτικά τῆς ἐκκλησίας μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα βρέθηκαν πολλὰ θεμέλια οἰκιῶν τοῦ παλαιότερου οἰκισμοῦ, ἐνῶ τὸ βόρειο κλίτος τῆς βασιλικῆς δὲν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ πλήρως ἀκόμη, διότι βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ σημερινὸ δρόμο.

Ἡ ἔρευνα χωρίστηκε σὲ δύο ἀνασκαφικὲς περιόδους, ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς 20 Ἰουνίου ἕως τὶς 9 Νοεμβρίου 1979 καὶ ἡ δευτέρα ἀπὸ τὶς 12 Μαΐου ἕως τὶς 30 Ὀκτωβρίου 1980.

Α' ἀνασκαφικὴ περίοδος (20 Ἰουνίου - 9 Νοεμβρίου 1979)

Ξεκίνησε μὲ τὸν καθαρισμὸ ἀπὸ τὰ χόρτα καὶ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἀνατολικά, δυτικά καὶ νότια τῆς ἐκκλησίας, χώροι πού ὀνομάστηκαν ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς: τομέας Α, Β καὶ Γ ἀντίστοιχα. Στὸν τομέα Α, σὲ ἐλάχιστο βάθος, μόλις 0,40 ἐκ. κάτω ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ ἱεροῦ βήματος βρέθηκε χύτρα μὲ ὅσα ἀπὸ ἀνακομιδῇ. Ἡ εὕρεση τῶν πρώτων τεσσάρων τάφων ἄρχισε ἀπὸ τὸν τομέα Β καὶ πρόκειται γιὰ ὀρθογώνιους λακκοειδεῖς, κτισμένους μὲ ἀργοὺς λίθους. Τὰ πιὸ ἀξιόλογα εὐρήματα ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καρφιά τῶν φερέτρων, συνίστανται στὰ ἑξῆς:

Τάφος 1: χάλκινο νόμισμα τουρκοκρατίας.

Τάφος 2: παιδικὸ μετάλλينو δακτυλίδι μὲ ἡμιπολύτιμη πέτρα, μπλὲ χρώματος, περιβαλλόμενη ἀπὸ κοκκιδωτὸ πλαίσιο καὶ στὴ σφενδόνη φέρει κοκκιδωτοὺς συνεχόμενους κύκλους¹⁴.

Τάφος 3: σιδερένια πόρπη ἀπὸ δερμάτινη ζώνη πού θὰ φοροῦσε ὁ νεκρός.

Τάφος 4: κόσμημα λαιμοῦ (περίαπτο) ἀπὸ ἡμιπολύτιμο λίθο, τὸν σάρδιο, μὲ ἀργυρὸ δέσιμο καὶ σὲ ὀκτάπλευρο σχῆμα¹⁵. Βρέθηκαν ἐπίσης δύο ὅμοια ἀργυρὰ περίαπτα (μενταγιόν) μὲ τμῆμα ἀπὸ τὸ σχοινὶ πού κρεμόντουσαν στὸ λαιμὸ τοῦ νεκροῦ¹⁶.

Δίπλα στὸν τάφο 4 βρέθηκε μικρὸς μετάλλινος ἀνισοσκελῆς σταυρός,

13. V. Vemi, Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque paléochrétienne, *BCH Suppl.* XVII, Ἀθήνα 1989, σ. 199-200, πιν. 90 (ἀρ. κατ. 312-314).

14. Ἐχει καταγραφεῖ ἀπὸ τὴν τότε ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων καὶ νῦν Προϊσταμένη τῆς 4ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Μαρία Μιχαηλίδου μὲ ἀρ. κατ. MB 4. Σχετικά βλ. Βολανάκης, *ΑΔ* 34 (1979), B2 Χρονικά, σ. 476.

15. Σχετικά βλ. Βολανάκης, ὁ.π., σ. 225, εἰκ. 13. Ὁ ἴδιος, *ΑΔ* 34 (1979), B2 Χρονικά, σ. 476.

16. Ἀρ. κατ. 1. Σχετικά βλ. Βολανάκης, *ΑΔ* 34 (1979), B2 Χρονικά, σ. 476, εἰκ. 254γ, ὅπου περιγράφονται λεπτομερειακά.

καθώς και ένας δεύτερος που σώζει την μεγαλογράμματη επιγραφή ΓΕΝΝΗΣΙΣ στην οριζόντια κεραία και στην κάθετη τὰ σύμβολα τοῦ πάθους (σκάλα, λόγχη, σπόγγος, ἀκάνθινο στεφάνι).

Τάφος 5 (τομέας Α): χειροποίητο βραχιόλι ἀπὸ ὑαλόμαζα χρώματος βαθὺ γαλάζιο μὲ ἱριδισμούς¹⁷, μαζί μὲ ἄλλα δύο βραχιόλια ἀπὸ ἀδιάγνωστη ὕλη σὲ σχέδιο φιδιοῦ.

Ἀπὸ ἐλεύθερη ταφή στὸν ἴδιο χῶρο συλλέχθηκαν ἀνάμεσα στὰ διάφορα ὅσα τρεῖς χάνδρες ἀπὸ γαλάζια ὑαλόμαζα προφανῶς ἀπὸ γυναικεῖο περιδέραιο¹⁸, μετάλλινο κυκλικὸ μενταγιὸν μὲ τὴν Παναγία Βρεφοκρατοῦσα ἀνάμεσα σὲ δύο πρόσωπα καὶ νὰ περιβάλλεται ἀπὸ μεγαλογράμματη ἐπιγραφή, καθὼς καὶ ἀκόμη ἓνα βραχιόλι ἀπὸ ὑαλόμαζα.

Τάφος 6: παιδική ταφή καὶ μέγας ἀριθμὸς κτερισμάτων: τρία γυάλινα περιβραχιόνια μὲ στρεπτή διακόσμηση, 40 χάνδρες γαλάζιες διάτρητες, δύο σφραγίσματα ἀπὸ ὑαλόμαζα, σταυρὸς ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικὸ καὶ χρῶμα, τουρκικὸ νόμισμα, χάλκινο περίαπτο τουρκοκρατίας μὲ ἴχνη ὑφάσματος στὴ μία πλευρά¹⁹, μετάλλινο περίαπτο μὲ μεγαλογράμματη λατινικὴ ἐπιγραφή στὴν μία ὄψη, καθὼς καὶ περίαπτο ἀπὸ μάργαρο σὲ ὀρθογώνιο σχῆμα. Ἐπίσης, βρέθηκαν τρία κομμάτια ἀπὸ σταυροὺς ἀπὸ ξύλο, ὑαλόμαζα καὶ χαλκὸ ἀντίστοιχα.

Τάφοι 7, 8 καὶ 9 (τομέας Γ): χωρὶς κάποιο ἀξιόλογο εὔρημα.

Τάφος 10 (τομέας Α): ἓνα χάλκινο δακτυλίδι μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση στὴ σφενδόνη καὶ καρδιάσχημο σχέδιο στὴν μία ὄψη²⁰, ἀκέραιο βραχιόλι ἀπὸ ἀκαθόριστο ὑλικό, ἓνα δεύτερο κομμάτι ἀπὸ ὁμοιο βραχιόλι καὶ ἓνα ἀπὸ ὑαλόμαζα γαλάζιου χρώματος.

Τάφος 11: ἓνα χάλκινο δακτυλίδι μὲ ἀδιάγνωστη ἐπιγραφή σὲ δύο στίχους καὶ τὴν χρονολογία 1840²¹ καὶ δύο γαλάζιες γυάλινες διάτρητες χάνδρες.

Ἄλλα εὑρήματα προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση στὸν τομέα Β, εἶναι μία πήλινη καντήλα μὲ τρεῖς ὀπές ἀνάρτησης καὶ ἴχνη καύσης στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἓνα ἀδιάγνωστο χάλκινο ἀντικείμενο σπασμένο σὲ τέσσερα κομμάτια²².

Τάφος 12 (τομέας Α): ἓνα κομμάτι ἀπὸ βραχιόλι ἀπὸ ὑαλόμαζα γαλάζιου χρώματος.

17. Καταγράφηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαιολόγο κ. Μ. Σιγάλα μὲ ἀρ. κατ. ΜΥ 531.

18. Ἀρ. κατ. ΜΥ 533.

19. Ἀρ. κατ. ΜΒ6. Σχετικὰ βλ. Βολανάκης, ΑΔ 34 (1979), Β2 Χρονικά σ. 476.

20. Ἀρ. κατ. ΜΒ2. Σχετικὰ βλ. Βολανάκης, ὅ.π., σ. 476, εἰκ. 254δ.

21. Σχετικὰ βλ. Βολανάκης, ὅ.π., σ. 476.

22. Ἀρ. κατ. ΜΒ7.

Τάφος 13 (ίδιος τομέας): ακτέριστος.

Τάφος 14 (τομέας Γ): ακτέριστος.

Τάφοι 15 και 16 (ίδιος τομέας): ακτέριστος.

Τάφος 17 (τομέας Α): ακτέριστος.

Τάφος 18 (τομέας Γ): τμήμα πήλινου σκεπάσματος αγγείου με τη λαβή, τμήμα λαιμού πήλινου αγγείου και ένα ὄστρακο με διαδοχικές παράλληλες χρωματιστές ταινίες.

Τάφος 19: λαβή από αμφορέα.

Τάφος 20: δύο τμήματα αγγείου με τις λαβές με γραπτή διακόσμηση λευκού χρώματος, καθώς και άλλα δύο ὄστρακα από παρόμοια αγγεία, τὸ ἓνα διακοσμημένο με σχηματοποιημένα φύλλα και τὸ ἄλλο με γεωμετρικά σχήματα (κύκλους και ρόμβους). Στὸν τομέα Γ βρέθηκαν ανάμεσα στὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τρία ταφικά ὀρύγματα χωρίς κανένα εὔρημα.

Τάφοι 21 και 22: ακτέριστοι.

Τάφος 23: βάση πήλινου θυμιατοῦ με γραπτή διακόσμηση στὴν ἐξωτερική ἐπιφάνεια και με ἴχνη καύσης ἐσωτερικά και κυκλικὸ ἀντικείμενο ἀπὸ ὑαλόμαζα ἀνοικτοῦ πράσινου χρώματος.

Στὸν ἴδιο χώρο, ἐκτὸς τάφων, βρέθηκαν τὰ πώματα δύο χάλκινων θυμιατηρίων.

Τάφοι 24 και 25 (καλυβίτες)²³: ὁ πρῶτος περιεῖχε παιδικὸ σκελετό.

Τάφος 26: ἓνα δακτύλιο ἀπὸ κόκκαλο και με σιδερένιο κρίκο γιὰ προσαρμογὴ σὲ κάποια ἐπιφάνεια.

Τάφοι 27, 28: ακτέριστοι.

Τάφος 29 (καλυβίτης): παιδικὰ ὀστά.

Τάφος 30: ακτέριστος.

Τάφος 31: ἓνα βραχιόλι με ἀρκετὰ κατεστραμένη τὴν διακόσμηση.

Τάφος 32: ακτέριστος.

Τάφοι 33, 34 και 35 (τομέας Β): περιεῖχαν πολλὰ κομμάτια τοιχογραφιῶν, πὺν προφανῶς θὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ.

Τάφοι 36 και 37: χωρίς εὔρηματα ἐκτὸς ἀπὸ κομμάτια τοιχογραφιῶν.

Ἀκολουθοῦν ἀρκετὲς διαταραγμένες ταφές, ἀπ' ὅπου συλλέχθηκε ἓνα χάλκινο δακτυλίδι πὺν στὴν σφενδόνη του εἶναι χαραγμένα τὰ γράμματα ΓΕΡ²⁴.

23. Τὴν ἔρευνα συνέχισε σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ δεύτερη ὁμάδα φοιτητριῶν.

24. Στὸ ἡμερολόγιο καταγράφηκε ὡς τυχαῖο εὔρημα, ἐνῶ στὸ ΑΔ 34 (1979), Β2 Χρονικά, σ. 476-477, εἰκ. 254ε ἀναφέρεται ὡς εὔρημα τοῦ τάφου ἀρ. 39.

Τάφοι 38, 39 και 40: άκτέριστοι.

Στὸν τομέα Δ, στὰ βόρεια του ναοῦ ἀπὸ τὴν ἐπίχωση συγκεντρώθηκαν καρφιά, βραχιόλι κατασκευασμένο μὲ πολλοὺς κρίκους συνδεδεμένους μεταξύ τους, κομμάτι ἀπὸ ἄλλο βραχιόλι ποὺ φέρει φυτική διακόσμηση στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, χάλκινο φλουράκι, κομμάτια ἀπὸ βραχιόλι πράσινου χρώματος καὶ ἀπὸ καφετί.

Οἱ τάφοι ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸν τομέα Γ (ἀρ. 26, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 36) (εἰκ. 3α-δ) ἀφαιρέθηκαν, οὕτως ὥστε νὰ φανεῖ ἐνιαῖο τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο, γιὰ νὰ ἀποκολληθεῖ. Σποραδικὸ εὕρημα ἀποτελοῦν τέσσερα κομμάτια προερχόμενα ἀπὸ κορινθιακὸ κιονόκρανο. Ταυτόχρονα ἄρχισε ἡ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τῆς Ἐφορείας ἀποτελούμενο ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς: Πιάννη, Εὐθύμιο καὶ Ἀντώνη Βασιλῶττο²⁵.

Ἐσωτερικὰ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἔγινε τομὴ, ὅπου βρέθηκε ἓνα χάλκινο δισκοπότηρο μὲ κάθετες καὶ ὀριζόντιες ραβδώσεις καὶ μία χάλκινη καντηλήθρα.

Τάφος 41 (τομέας Β): χωρὶς κάποιο ἀξιόλογο εὕρημα.

Στὴν ἐπίχωση τῶν τομέων Β καὶ Γ βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα ἐφυαλωμένα μὲ γραπτὴ διακόσμηση, θραύσματα ἀβαφῶν χρηστικῶν ἀγγείων (βάσεις, στόμια, λαβές, καπάκια), κομμάτια ἀπὸ κεραμίδες μὲ ἐγχάракτες λοξές ἢ κυματιστές γραμμές καὶ μαρμάρινα θραύσματα ἀδιάγνωστα, χάλκινη πόρπη μὲ φυτικὴ διακόσμηση, κομμάτια σιδήρου καὶ μολυβιοῦ, καρφιά διαφόρων μεγεθῶν.

Στὰ μέσα Σεπτεμβρίου 1979 ἀποχώρησε καὶ ἡ δεύτερη ὁμάδα τῶν φοιτητριῶν, ἐνῶ τὴν ἔρευνα συνέχισε ὁ ἀρχαιολόγος κ. Βολανάκης μὲ τὴν βοήθεια τῆς κ. Μιχαηλίδου. Μετὰ τὴν ἀποκόλληση τοῦ ψηφιδωτοῦ στὸν τομέα Γ ἦρθαν στὸ φῶς ἄλλοι δύο τάφοι, σὲ ἐπαφὴ ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο.

Τάφοι 42, 43: άκτέριστοι.

Κάτω ἀπὸ τὸν μεσότοιχο ποὺ τοὺς χώριζε, βρέθηκε ὁ πολὺ σημαντικὸς χάλκινος σταυρὸς εὐλογίας μὲ τὴν παράσταση τῆς ὀλόσωμης Βρεφοκρατούσας Παναγίας καὶ τὴν ἐπιγραφὴ ΜΡ ΧΡ²⁶, εὕρημα πιθανότατα ταφικὸ λόγω τῆς εὕρεσης ὀστέων, ἐνὸς τμήματος χάλκινου κρίκου, ἴσως βραχιολιοῦ, καὶ βάση μικροῦ γυάλινου ποτηρίου.

25. Ἡ πρώτη προσπάθεια συντήρησης ἔγινε ἀπὸ τὸν συντηρητὴ-ζωγράφο Φ. Ζαχαρίου. Σχετικὰ βλ. Βολανάκης, ΑΔ 35 (1980), Β2 Χρονικά, σ. 564, 571-572.

26. Βολανάκης, ὅ.π., σ. 218, εἰκ. 10. Ἐπίσης, ὁ ἴδιος, ΑΔ 34 (1979), Β2 Χρονικά, σ. 476. Γ. Δεληγιαννάκης, Ὁ σταυρὸς εὐλογίας ἀπὸ τὸ Μεσαναγρό: Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς λατρείας τῆς Θεοτόκου κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους, Δωδεκανησιακὰ Χρονικά ΚΒ' (2008), σ. 722-732.

Τάφος 44 (τομέας Γ)-καλυβίτης: ἀκτέριστος. Τομή ἔγινε στὴ νοτιο-δυτικὴ ἐσωτερικὴ γωνία τοῦ ναοῦ, σὲ μικρὸ βάθος ἀπὸ τὸ ὑφιστάμενο δάπεδο, ὅπου φάνηκε πεζούλι καὶ ἓνας καλυβίτης τάφος. Ἡ τομή ξανα-σκεπάστηκε μὲ χῶμα.

Τάφος 45: ἀκτέριστος. Ἡ τομή στὸ ἱερὸ βῆμα συνεχίστηκε χωρὶς νὰ βρεθεῖ κάτι ἀξιόλογο. Στὴν ΝΑ γωνία τοῦ ἱεροῦ ἐντοπίστηκε ἀποθέτης ἀπ' ὅπου προῆλθαν ἓνας χάλκινος δίσκος μὲ περιχέλωμα, χάλκινο δι-σκοπότηρο, καρφιά, γυάλινα θραύσματα, τμήματα χάλκινων ἀγγείων καὶ ἐλασμάτων, ἄφθονα ἀβαφῇ ὄστρακα καὶ μερικὰ μονόχρωμα γραπτά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκολλήθηκαν τρεῖς λοπάδες καὶ ἓνα πινάκιο²⁷. Στὴν ΒΑ γωνία ὅπου ὑπάρχει ἓνας χώρος ποὺ ἀποκαλεῖται *βόθρος* ἢ *θάλασσα*, μετὰ τὴν ἐρευνήσῃ του βρέθηκαν τὰ ἑξῆς: τὸ κατώτερο τμῆμα ὁμοίου ἀγγείου, καθὼς καὶ ἀκέραιο πῆλινο ἀγγεῖο μὲ τέσσερις λαβές, εὐρὺ στόμιο καὶ διάτρητο πυθμένα γιὰ τὴν ἐκροή τῶν ὑγρῶν ποὺ χύνονταν ἐκεῖ μετὰ τὴν τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας. Ἐσωτερικὰ ἦταν γεμάτο μὲ χῶμα, γυάλινα θραύσματα ἀπὸ ποτήρια καὶ καντήλες, κομμάτια ἀπὸ χάλκινο θυμιατό.

Τάφοι 46, 47 (τομέας Δ): ἀκτέριστοι. Ἄλλα εὐρήματα σποραδικὰ εἶναι ἓνα ἀκόμη βραχιόλι ἀπὸ ὑαλόμαζα ἀνοικτοῦ γαλανοῦ χρώματος καὶ τμῆμα ἐνεπίγραφης ἀρχαίας ὀστεοθήκης ἀπὸ λάρτιο λίθο, ὅπου σώζεται σὲ τρεῖς σειρὲς ἡ ἐπιγραφή: ΙΟΒΟΥΛΟ/ ΚΑΙ/ ΚΛΕΙΑΣ²⁸.

Β' ἀνασκαφικὴ περίοδος (12 Μαΐου-30 Ὀκτωβρίου 1980)

Τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξήγαγε ἡ ὑπογράφουσα ποὺ προσλήφθη-κε ὡς ἑκτακτὴ ἀρχαιολόγος, ἡ ὁποία διέμενε μόνιμα στὸ χωριὸν²⁹ σὲ ἓνα τυπικὸ παραδοσιακὸ σπίτι, ὅπως περιγράφεται ἀπὸ τὸν Α. Ὀρλάνδο³⁰, κατὰ παραχώρηση τοῦ ἱερέα π. Π. Αὐγουστάκη. Κατὰ τὸν προηγούμε-νο χρόνον εἶχαν γίνεи οἱ περισσότερες ἐργασίες συντήρησης, ἐνῶ τὸν ἐπόμενο χρόνο ἔγινε τὸ τσιμεντένιο ὑπόστρωμα γιὰ τὴν ἐπανατο-ποθέτηση τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὸν τομέα Δ. Ἀρκετὲς διαταραγμένες ταφὲς διαπιστώθηκαν καὶ ἐδῶ μὲ εὐρήματα,

27. Βολανάκης, ὅ.π., σ. 223, εἰκ. 11. Ἐπίσης, ὁ ἴδιος, ὅ.π., σ. 476, εἰκ. 254β.

28. Ἀρ. κατ. 1576.

29. Σημειωτέον ὅτι ὁ πρῶτος τόπος διαμονῆς τῶν ἀνασκαφῶν ὑπῆρξε τὸ δωμάτιο τοῦ δασκάλου στὸ σχολεῖο ποὺ παραχωρήθηκε ἀπὸ τὴν κοινότητα.

30. Α. Orlandos, *La maison paysanne dans l' ile de Rhodes, L' Hellénisme Contemporain*, 2eme serie τχ. 3, Ἀθήνα 1947, σ. 225-226, σχέδ. 2. Ἐπίσης, βλ. Βολανάκης (1984), σημ. 4, σ. 191, σημ. 2.

ὄστρακα, καρφιά, δύο χάλκινα δακτυλίδια, μέγας ἀριθμὸς σπα-
ραγμάτων τοιχογραφιῶν, θραύσματα ἐφυσωμένου πινακίου, ἀρκετὲς
ψηφίδες, σχεδὸν ἀκέραιο πινάκιο ἐφυσωμένο μὲ ὀπὴ ἀνάρτησης,
χάλκινο γυναικεῖο κόσμημα μὲ μιὰ γαλάζια χάνδρα στὸ κέντρο περι-
βαλλόμενη ἀπὸ φυτική διακόσμηση.

Τάφοι 48, 49, 50, 51 (τομέας Δ), οἱ ὅποιοι στὸ τέλος ἀφαιρέθηκαν. Δὲν
εἶχαν εὐρήματα, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ θραῦσμα βραχιολοῦ λευκοῦ
χρώματος καὶ μικρὴ σιδερένια πόρπη ποὺ βρέθηκαν στὸν τάφο 49.

Ἀπὸ διαταραγμένη ταφή στὰ βόρεια τοῦ ναοῦ συγκεντρώσαμε δύο
χάλκινα βραχιόλια μὲ διακοσμημένη τὴν ἐξωτερικὴ πλευρά, βραχιόλι ἀπὸ
ὕαλόμαζα χρώματος μπλέ³¹, ἄλυσίδα κοσμήματος, μετάλλιο περιδέριο,
δύο κομμάτια ἀπὸ φίλντισι, τὸ ἓνα μὲ παράσταση καβαλλάρη ἀγίου καὶ τὸ
ἄλλο μὲ τοὺς ἁγίους Κωνσταντῖνο καὶ Ἑλένη μὲ τὸν σταυρὸ στή μέση.

Τάφος 52, 53: ἀκτέριστοι.

Ἄξιο λόγου εἶναι ἡ εὕρεση στὴν ἀποχωμάτωση τοῦ βόρειου χώρου
ἐνὸς χάλκινου σκυφωτοῦ νομίσματος. Πρόκειται γιὰ λατινικὴ ἀπομίμη-
ση βυζαντινοῦ τραχέος³². Στὸν ἴδιο χῶρο ἀπὸ διαταραγμένη ταφή βρέθη-
κε χάλκινο δακτυλίδι μὲ ἐλλειψοειδῆ σφενδόνη μαζὶ μὲ χάλκινο βραχιόλι.

Τάφοι 54 καὶ 55 (τομέας Δ): ἀκτέριστοι.

Συνεχίστηκε ἡ διεύρυνση τῆς ἀνασκαφῆς στὸν τομέα Β, πρὸς τὰ δυ-
τικά, χωρὶς ἰδιαίτερα κινητὰ εὐρήματα ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα, κομμάτια ἀπὸ
πιθάρια καὶ ἀρκετὰ οἰκοδομικὰ λείψανα. Στὸν τομέα Γ, κατὰ τὸν καθα-
ρισμὸ ἐνὸς αὐλακιοῦ, σημαντικὸ εὐρημα ἀποτελεῖ ἓνα χάλκινο νόμισμα,
τεσσαρακοντανούμιο τοῦ τρίτου ἔτους βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (613),
ξανακτυπημένο³³. (εἰκ. 4α-β). Ἐπίσης ἀκόμη ἓνα χάλκινο νόμισμα βρέθη-
κε στὸν ἴδιο χῶρο. Πρόκειται γιὰ τεσσαρακοντανούμιο τοῦ Κωνσταντος
Β' (641-645)³⁴ (εἰκ. 4α-β). Ἄλλα τρία χάλκινα νομίσματα³⁵ βρέθηκαν στὸν
τομέα Β, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ πρῶτο εἶναι τεσσαρακοντανούμιο τοῦ Κών-

31. Σχετικὰ μὲ τέσσερα παρόμοια βραχιόλια ποὺ ἀναφέρονται ὡς κτερίσματα τάφων
(ἀρ. κατ. ΜΥ 543, 536, 537, 538α,β) βλ. Γ. Ψαρρή, *Γυάλινα βραχιόλια ἀπὸ ἀνασκαφὲς
στὴ Ρόδο: σκέψεις καὶ προβληματισμοὶ γύρω ἀπὸ τὴν προέλευση καὶ τὴ χρονολόγησή
τους*, Τιμητικὸς τόμος Β' στὴ μνήμη Χ. Κάντζια, *ΧΑΡΙΣ ΧΑΙΡΕ*, Ἀθήνα 2004, σ. 218,
220, εἰκ. 1-4.

32. Ἀρ. κατ. 1838. Τὴν καταγραφή καὶ ταύτιση τῶν νομισμάτων μετὰ τὸν καθαρισμὸ
τοὺς ἔκανε ἡ συνάδελφος-ἀρχαιολόγος κ. Ἄννα-Μαρία Κάσδαγλη.

33. Ἀρ. κατ. 1839.

34. Ἀρ. κατ. 1840.

35. Ἀρ. κατ. 1841, 1842, 1843.

σταντος Β' (643-644), (εἰκ. 4α-β) τὸ δεύτερο τοῦ Ἰουστίνου Α' (518-527), κοπῆς νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως (εἰκ. 5α-β) καὶ τὸ τρίτο εἰκοσανούμιο τοῦ Φωκά (602-610) προερχόμενο ἀπὸ τὸ ἴδιο νομισματοκοπεῖο μὲ τὸ προηγούμενο (εἰκ. 4α-β). Ἐπίσης, συλλέχθηκαν ἀπὸ τὴν ἀποχωμάτωση ἄλλα δύο τούρκικα νομίσματα, τὸ ἓνα χάλκινο καὶ τὸ ἄλλο ἀσημένιο.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα τόσο ἀπὸ τοὺς πενήντα πέντε (55) τάφους³⁶ ποὺ ἐρευνήθηκαν ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ποὺ περιλάμβανε ἀρκετές διαταραγμένες ταφές, καταλήγουμε στατιστικά στὶς παρακάτω κατηγορίες:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΜΕΣΑΝΑΓΡΟΥ (εἰκ. 5α-δ)

Νομίσματα	Δακτυλίδια	Βραχιόλια	Πόρπες	Περίαιπα	Σταυροί	Κεραμική
11	6	20	4	6	3	4

Συμπερασματικά διαπιστώνει κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ ἀνασκαφὴ μὲ εὐρήματα ποὺ εἶναι διαχρονικά καὶ δὲν βοηθοῦν ἀρκετὰ στὴ χρονολόγηση τῶν τάφων, ἂν καὶ δὲν ἔχουν μελετηθεῖ πλήρως ἀκόμη.

Σημασία ἔχει τὸ γεγονός ὅτι ὅποιος φτάσει ὡς τὸν Μεσαναγρό, θὰ ἀνακαλύψει τὴν ἐνδοχώρα τοῦ νησιοῦ ποὺ παραμένει πιὸ αὐθεντική καὶ ἀναλλοίωτη... Ἄν περιπλανηθεῖ δὲ στὴν γύρω περιοχὴ θὰ ἀνακαλύψει καὶ ἄλλα κτιριακὰ λείψανα, παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ὅπως στὴν Παληοκκλησιά-Ἁγία Βαρβάρα³⁷, στὰ Πεντάθυρα³⁸, στὸν Τίμιο Σταυρό³⁹, στὸν Ἅγιο Θωμᾶ⁴⁰, στὴν Ἁγία Σωτήρα, Παληόκαστρο, Ζοπές⁴¹ καὶ ἀλλοῦ, θέσεις σημαντικὲς γιὰ τὴν τοπογραφία καὶ τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀντιπροσωπεύουν⁴².

36. Σχετικὴ ἀναφορὰ στοὺς τάφους καὶ τὰ ἤδη δημοσιευμένα εὐρήματα βλ. Ν. Laskaris, *Monuments funéraires paléochrétiens (et byzantins) de Grèce*, Ἀθήνα 2000, σ. 95.

37. Βολανάκης, ὅ.π., σ. 225-232. Ἐπίσης, ὁ ἴδιος, ΑΔ 35 (1980), Β2 Χρονικά, σ. 569-570 καὶ ΑΔ 36 (1981), Β2 Χρονικά, σ. 415-419. Ὁ ἴδιος, (1984), σημ. 4, σ. 205-217. Ὁ ἴδιος, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς Δωδεκανήσου, *Δωδεκανησιακὰ Χρονικά*, IB' (1987), σ. 101-104.

38. Βολανάκης (1988), σημ. 4, σ. 338.

39. Βολανάκης, ὅ.π.

40. Βολανάκης, (1984), σημ. 4, σ. 193-194. Ἐπίσης, ὁ ἴδιος, (1988), σημ. 4, σ. 337.

41. Βολανάκης, ΑΔ 49 (1994), Β2 Χρονικά, σ. 811-812.

42. Ἀναφορὲς γιὰ τὶς παλαιοχριστιανικὲς θέσεις τῆς περιοχῆς βλ. σημ. 36. Ὁ ἀριθμὸς

Στὸ τέλος Ὀκτωβρίου 1980 σταμάτησε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, καθὼς καὶ οἱ λοιπὲς ἐργασίες⁴³. Ὁ χώρος περιφράχθηκε καὶ διαμορφώθηκε κατάλληλα, ὥστε νὰ ἀποβεῖ ἐπισκέψιμος μὲ τὴν κατασκευὴ τσιμεντένι-
ου διαδρόμου ποὺ ἐνώνει τὸ δρόμο μὲ τὴν εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ψη-
φιδωτὸ δάπεδο τοῦ νοτίου κλίτους ἀποκολλήθηκε ἀπὸ τὸ συνεργεῖο συν-
τήρησης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας μὲ ὑπεύθυνο τὸν Ἀθανάσιο
Κανέλλη, βοηθούμενο ἀπὸ τὸν Χρῆστο Κυπριώτη, μεταφέρθηκε στὸ
ἐργαστήριό γιὰ συντήρηση καὶ τοποθετήθηκε στὴν ἀρχικὴ θέση του.
Μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν ἀκολούθησε σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση ἀπὸ
τὸν σχεδιαστὴ Μιχ. Σάνδαλο⁴⁴.

Προσπάθησα νὰ ἀποδώσω τὸ χρονικὸ τῆς ἀνασκαφῆς ὅσο τὸ δυνατόν
πιὸ ἀναλυτικὰ μὲ βάση τὸ ἀνασκαφικὸ ἡμερολόγιο, φέρνοντας τὴ μνήμη
μου τριάντα χρόνια πίσω, τότε ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἐπισκέφθηκα τὸ νησί
τῆς Ρόδου καὶ ἦρθα σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ σκάψιμο τῆς γῆς καὶ μὲ ὅλα ὅσα ἔκρυ-
βε ἡ γῆ τοῦ Μεσαναγροῦ...⁴⁵

Ἐκεῖ γνώρισα καὶ τὰ μνημεῖα τῶν γύρω χωριῶν μὲ τὴ συμμετοχὴ μου
στὰ τοπικὰ πανηγύρια συνοδευόμενη ἀπὸ τοὺς Μεσαναγρινούς, ποὺ μὲ
ἔπαιρναν μαζί τους στὴν καρότσα τῶν ἀγροτικῶν φορτηγῶν (Ἀπολλα-
κιά, Ἰστριο, Ἀρνίθα, Κατταβιά)... Εὐχομαι νὰ ἔρθει τὸ πλήρωμα τοῦ
χρόνου ποὺ θὰ ἀποκτήσουν τὸ δικό τους μουσεῖο, ὅπου θὰ ἀναδειχθεῖ
ὁ ἀρχαιολογικὸς πλοῦτος μιᾶς περιοχῆς φτωχικῆς καὶ ἀπομονωμένης, μα-
κρυνὰ ἀπὸ τὴν θάλασσα.

τῶν παλαιοχριστιανικῶν λειψάνων ἔχει αὐξηθεῖ σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία ἀνα-
κοίνωση τοῦ ἀρχαιολόγου Ἰω. Βολανάκη. Σχετικὰ βλ. Βολανάκης, Συμβολὴ στὴν
ἔρευνα τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων στὴ Ρόδο, *Θεολογία* 75 (2004), σ. 159-227.

43. Τὸ 1987 ἔγινε ξανὰ συντήρηση τοῦ κτιρίου, σχετικὰ βλ. ΑΔ 42 (1987), Β2 Χρο-
νικά, σ. 661. Συντήρηση τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου γίνεται κατὰ καιροὺς ἀπὸ τὸ συνερ-
γεῖο τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

44. Βολανάκης, ὁ.π., σ. 211, σχέδ. 1.

45. Θὰ ἦταν παράλειψή μου νὰ μὴν ἀναφερθῶ στὸν ἀείμνηστο Ἐφορο Ἀρχαιοτήτων
Ἡλία Κόλλια, ποὺ μὲ τὴν παλιά, βαρειά, μαύρη μηχανή του πολλὰς φορές, ἐρχόμενος
στὸν χώρο τῆς ἀνασκαφῆς, μὲ ἔπαιρνε μαζί του στὴν ἐπιστροφή στὴ Ρόδο, στὸν ἀείμνη-
στο Λεωνίδα Μπάρκα ποὺ καὶ ἐκεῖνος μὲ τὴν σειρά του μὲ πηγαινοέφερε κατὰ τὴν
δεύτερη ἀνασκαφικὴ περίοδο Ρόδο-Μεσαναγρό-Ρόδο μὲ τὴ βέσπα του καὶ σὲ ὅλους
τοὺς κατοίκους τοῦ Μεσαναγροῦ, οἱ ὁποῖοι μοῦ συμπεριφέρθηκαν μὲ τὸν καλύτερο
τρόπο, προσφέροντας τὴν φιλοξενία τους.

*Είκ. 1. Ρόδος - Μεσαναγρός - Κοίμηση Θεοτόκου
πρὶν τὶς κτιριακὲς ἐπεμβάσεις*

*α. Βόρεια πλευρὰ
τοῦ ναοῦ.*

*β. Νότια πλευρὰ
τοῦ ναοῦ.*

γ. Εἴσοδος τοῦ ναοῦ.

*δ. Ἐσωτερικὴ ἄποψη τοῦ δυτικοῦ
τοίχου τοῦ ναοῦ.*

**Είκ. 2. Ρόδος - Μεσαναγρός - Κοίμηση Θεοτόκου
κατά τη διάρκεια και μετά τις κτιριακές επεμβάσεις**

α. Έξωτερική άποψη
τοῦ ναοῦ μετὰ
τὴν ἀποκατάσταση

β. Άποψη τῆς εἰσόδου
μετὰ τὴν ἀποκατάσταση

γ. Έξωτερική άποψη τῆς ἀψίδας
κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν.

δ. Έξωτερική άποψη τῆς εἰσόδου
κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν.

*Είκ. 3. Τάφοι κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας
στὸν προαύλειο χῶρο τοῦ ναοῦ*

α.

β.

γ.

δ.

Εικ. 4. Νομίσματα παλαιοχριστιανικής περιόδου (6ος-7ος αί.)

α. Έμπροσθότυπος νομισμάτων.

β. Όπισθότυπος νομισμάτων.

Είκ. 5. Εύρήματα-κτερίσματα από τὸν ἀνασκαφικὸ χῶρο

α. Μεταλλικὸς σταυρὸς λιτανείας.

β. Δύο λοπάδες.

γ. Κρίκοι καὶ βραχιόλια

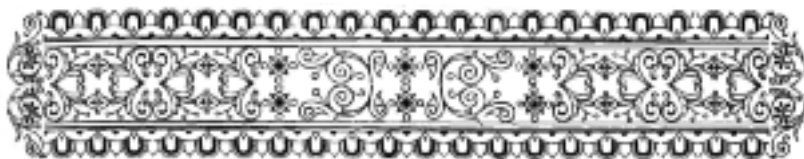
*δ. Ἐλάσματα μεταλλικὰ
γιὰ τὴν ἀνάρτηση τῶν κανδηλιῶν.*

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ
ΓΕΓΟΝΟΤΑ-ΧΡΟΝΙΚΑ

Ἀρχιμ. Μελίτων ΜΠΕΛΛΟΣ
Ἱερὰ Μητρόπολις Ρόδου

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΤΟΥ Α΄ ΤΕΥΧΟΥΣ (2009)
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ
(17 Ἰανουαρίου 2010)

Πραγματοποιήθηκε στήν πρωτεύουσα τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος, τή Ρόδο, στίς 17 Ἰανουαρίου 2010, ἡ παρουσίαση τοῦ πρώτου τεύχους «Δωδεκάνησος», ἐπισήμου Δελτίου τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου στά Δωδεκάνησα. Ἡ προγραμματισμένη ἐκδήλωση ἔγινε στήν αἴθουσα τοῦ ἱστορικοῦ «Ἀκταίου», παρουσία τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ρόδου κ. Κυρίλλου, τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ἀλικαρνασσοῦ κ. Ἐμμανουήλ καί ἐκπροσώπων τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων τῆς Δωδεκανήσου, οἱ ὅποιοι τυγχάνουν νά εἶναι καί μέλη τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Δελτίου. Τήν ἐκδήλωση παρακολούθησαν, ὡς προσκεκλημένοι τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρόδου, ἐκπρόσωποι τῶν τοπικῶν ἀρχῶν τοῦ νησιοῦ, πρόεδροι διαφόρων φορέων καί πλῆθος φιλόμουσου καί ἐκκλησιαστικοῦ κοινοῦ. Παρόντες καί οἱ διακεκριμένοι πανεπιστημιακοὶ Δωδεκανήσιοι ἐλλογιμότατοι καθηγητὲς τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ.κ. Ἐμμανουήλ Π. Περσελῆς καί Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης, τοῦ Τμήματος Θεολογίας καί τῆς Φιλοσοφικῆς ἀντίστοιχα, οἱ ὅποιοι ἔκαναν καί τήν παρουσίαση. Ὁ συντονισμός καί τὸ προλόγισμα τῆς ἐκδήλωσης ἔγιναν, σεπτῇ ἐντολῇ τῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ τὸν γράφοντα. Τὸ Δελτίο, ὅπως εἰπώθηκε στήν ἐκδήλωση, ἔρχεται νά καλύψει ἓνα μεγάλο κενὸ στήν Δωδεκανησιακὴ Ἐκκλησία. Τὴν ἐνιαία φωνή. Λόγο κοινό, καινό, οὐσιαστικό, ἀληθινό. Ἕνα λόγο ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Λόγο, ὁμιλεῖ γιὰ Αὐτὸν καί ἀπευθύνεται στὸ σῶμα Του. Τὸ περιοδικὸ «Δωδεκάνησος» δὲν ἔρχεται καί δὲν ἐπιθυμεῖ νά προσθέσει ἕναν

ἀκόμη λόγο στους πολλούς. Ἦδη ζοῦμε τὴν κατεξοχὴν ὥρα τῶν πρόχειρων λόγων, θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῶν. Πολὺ περισσότερο νὰ παραθέσει μετέωρες ιδεολογίες, αὐτοπεριορισμένες στὴ στενωπό τους. Ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι ἓνα παράθυρο. Ὁ εὐπρόσδεκτος καιρὸς ἔφθασε. Τὸ ὄραμα ἐγίνε πραγματικότητα. Ἀρχιτέκτονας καὶ ὑλοποιὸς του εἶναι ὁ Ἀρχιποιμένος καὶ Πρωτόβαθρος τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος. Ἡ ποιμαντικὴ του μέριμνα καὶ ἀγάπη, τὸ ὄραμα τὸ κάνει γεγονός. Νὰ διαλαλήσει ἡ Δωδεκανησιακὴ Ἐκκλησία καὶ νὰ πληροφορήσει τὸ σῶμα τῆς περὶ τῶν ἀλάλητων ἐκφάνσεων τῆς Μητέρας Ἐκκλησίας. Μὲ ἐνιαία στεντόρεια φωνή, μέσα ἀπὸ τὸ ἔντυπο «Δωδεκάνησος», νὰ ἀποπνέει τὸ ξεχωριστὸ ἄρωμα, ποὺ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὸ καθαγιασμένο μυροφυλάκιο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἄρωμα ξεχωριστὸ φτιαγμένο ἀπὸ μακραίωνα ἱστορία καθαγιασμένη ἀπὸ ἁγίους, οἰκουμενικὲς συνόδους, ἀλλὰ κυρίως μὲ ἐλπίδα καὶ προσδοκία, ποὺ γεννᾷ ἦθος καὶ ἀρχοντιὰ Οἰκουμενικῆς Ὁρθοδοξίας, ποὺ δὲν εἶναι μυσειακὸς θησαυρός, ἀλλὰ πνοὴ ζωῆς, ἡ ὁποία ζωογονεῖ τὸν ἄνθρωπο. Τὰ παραπάνω ἔκδηλα ἀπηχοῦν καὶ στὰ πρόσωπα τῶν Ἱεραρχῶν τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος, οἱ ὁποῖοι ζυμωμένοι μὲ τὸ φύραμα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἀρωματισμένοι μὲ τὸ μύρο τῆς Φαναριώτικης συνείδησης τὸ μεταδίδουν λόγο καὶ πράξη στὸ ἐμπιστευμένο σ' αὐτοὺς ποίμνιο. Δίχως καμιὰ ἐπιφύλαξη, ἀλλὰ μὲ περισσὴ ἐγκαύχηση τονίστηκε ἀπὸ ὅλους τοὺς ὁμιλοῦντας τὸ γεγονὸς αὐτό, τιμώντας καὶ εὐχαριστώντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν Κωνσταντινουπολίτιδα Ἐκκλησία καὶ τὸν Σεπτὸν προκαθήμενό της. Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ρόδου, διευθυντὴς συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ «Δωδεκάνησος», ὁμιλώντας στὴν ἐκδήλωση μὲ τὴν σεμνότητα καὶ τὴν πηγαία εὐγένεια ποὺ τὸν χαρακτηρίζει, ἀναφερόμενος στὸν σκοπὸ τῆς κυκλοφορίας τοῦ Δελτίου, τόνισε ὅτι ὁ γραπτὸς λόγος τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας εἶναι εἰσπνοὴ καθαροῦ ἀέρα, ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὴν Θεομητοροσκέπαστη Πόλη, διαχέοντας τὴν εὐλογία τοῦ Πατριάρχου τοῦ Γένους καί, ταυτόχρονα, ἡ διασφάλιση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου ὡς πρόταση ζωῆς ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν σύγχρονων ἀπαιτήσεων. Τὰ Δωδεκάνησα εἶναι μία περιοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ποὺ ἀποτελεῖ σταυροδρόμι λαῶν καὶ πολιτισμικῶν προσεγγίσεων, δίνοντας ἔτσι στὴν Ἐκκλησία τὴν δυνατότητα νὰ ἐκφράσει καὶ νὰ δείξει τὸν λόγο τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς αὐθεντικὸ βίωμα ζωῆς, στὸν τόσο συγχυσμένο ἄνθρωπο. Εὐχήθηκε ὁ τόμος «Δωδεκάνησος» νὰ καταξιωθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορία. Περαινώντας τὸν λόγο τοῦ Ὁ Σεβασμιώτατος

εὐχαρίστησε τοὺς ἐλλογιμοτάτους καθηγητὲς γιὰ τὸν κόπο στὸν ὁποῖο ὑπεβλήθησαν νὰ εἶναι παρόντες καὶ ὁμιλητὲς στὴν παρουσίαση, καθὼς καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν ἱερῶν Μητροπόλεων καὶ τῆς Πατριαρχικῆς ἐξαρχίας τῆς Πάτμου, ὡς καὶ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ἀνταπόκριση καὶ τὴν παρουσία του στὴν ἱστορικὴ αὐτὴ στιγμὴ τῆς Δωδεκανησιακῆς Ἐκκλησίας. Μὲ ἀναφορὰ στὰ πρόσωπα τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Καρπάθου καὶ Κάσου Ἀποστόλου Παπαϊωάννου καὶ τοῦ νῦν Σεβασμιωτάτου κ. Ἀμβροσίου, καθὼς καὶ τοῦ ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν διακονήσαντος ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ πρωτοσυγκέλλου τὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Καρπάθου, Μητροπολίτη Κῶου κ. Ναθαναήλ, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε σπουδαῖο ἔργο, πραγματοποίησε τὴν εἰσήγησή του ὁ κ. Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης, καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, στὸ Τμῆμα Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ λόγος τοῦ ὁμιλοῦντος στράφηκε στὸ προτασσόμενο στὸ Δελτίο Σεπτὸ Πατριαρχικὸ Γράμμα, στὸ ὁποῖο ἔκδηλος εἶναι ὁ λόγος τῆς ἐκδόσεώς του, καὶ στὴ συνέχεια, στὸ περιεχόμενο τοῦ τόμου ἐπιγραμματικά. Ὁ διακεκριμένος Καρπάθιος καθηγητὴς, τόσο στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικόν, μὲ γλαφυρότητα καὶ μὲ ροὴ λόγου καθήλωσε τὸ ἀκροατήριον, ποὺ τὸ μύησε στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ παραδοσιακὴ ζωὴ τοῦ νησιοῦ του. Ἡ σύζευξη Ἐκκλησίας καὶ τοπικῆς λαογραφίας στὸ ζωντανὸ ἀπὸ ἦθη καὶ ἔθιμα νησι τῆς ξακουστῆς Καρπάθου μὲ τὸν λαόν της, ξαναθύμισε παλαιὰς ἀξίες στὸ ἀκροατήριον. Ταυτόχρονα ἡ ἀναφορὰ στὶς προσωπικότητες τῶν ἱεραρχῶν κατέδειξε, γιὰ ἄλλη μία φορὰ, τὴν ἀνυπολόγιστη ἀξία τῆς προσφορᾶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, κάθε ἐποχῆς, καὶ τὸ σοβαρὸ ρόλο, ποὺ διαδραματίζουν στοὺς ἀτραπούς τῆς ἱστορίας.

Ὁ ἕτερος, ἐξίσου ἀναγνωρισμένος καὶ ἐμβριθὴς στὸ τῆς Θεολογίας ἀδιάλυτο νέφος καὶ νοήματα, κ. Ἑμμανουὴλ Π. Περσελῆς, ποὺ τυγχάνει καθηγητὴς ἐπίσης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὸ Τμῆμα Θεολογίας, μὲ πολλὰς διακρίσεις ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς ἡμεδαπῆς, γνωστὸς γιὰ τὰ σὲ βάθος θεολογικά του συγγράμματα, γόνος τῆς Κάσου, ἀναφέρθηκε στὴν ἀξία τοῦ περιοδικοῦ καὶ στὴν σημασία, τὴν ὁποία ἔχει γιὰ σύνολη τὴν Δωδεκάνησο. Εἶναι ἓνα περιοδικόν, τόνισε χαρακτηριστικά, ποὺ θὰ τέρψει τὸ ἀναγνωστικόν κοινόν. Ἡ πηγαία ἀγάπη τοῦ καθηγητῆ γιὰ τὸ ἱερὸ κέντρο τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς καὶ τὸν Σεπτὸν αὐτῆς Ἠγούμενον καὶ Πατριάρχην, φάνηκε μὲ τίς ἐκτεταμένους ἀναφορὰς του καὶ τοὺς σχολιασμοὺς τῶν κειμένων τοῦ περιοδικοῦ, ἰδίως τῶν χειροτονητηρίων καὶ ἐνθρονιστηρίων λόγων τῶν νεωτέρων ἱεραρχῶν τῆς Δωδεκανήσου. Μεταξὺ

τῶν ἄλλων σημαντικῶν, ποὺ εἰπώθηκαν ἐκ μέρους του, ἦταν ὅτι ὁ παρουσιαζόμενος τόμος, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει πόλο ἑλξεως γιὰ συγγραφὴ ἀπὸ ἐρευνητὲς καὶ ἐπιστήμονες ὅλων τῶν εἰδικότητων, καθιστώντας τον ἔτσι ὡς ἔγκυρο ἐπιστημονικὸ ἐγχειρίδιο.

Ἡ σαφήνεια τῆς σκέψης καὶ ὁ καλλιειπὴς λόγος τῶν πανεπιστημιακῶν δασκάλων μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἦθος, ποὺ τοὺς διέπει, τὴν ἀγάπη τους πρὸς τὴν μαρτυρικὴ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Πατριάρχην καὶ τὰ Δωδεκάνησα, τὰ ὁποῖα τιμοῦν μὲ τὶς διαπρεπεῖς ὑψηλὲς πανεπιστημιακὲς θέσεις, ποὺ κατέχουν ἀναμφισβήτητα, κέρδισαν τὶς καλλίτερες τῶν ἐντυπώσεων ἐκ μέρους τῶν παρενρισκομένων.

Τῆς ἴδιας ἀποδοχῆς ἔτυχε καὶ τὸ περιοδικό. Καλαίσθητο στὴν ἐξωτερικὴ του ἐμφάνιση καὶ μὲ κείμενα, ποὺ δὲν κουράζουν τὸν ἀναγνώστη. Ἄρτια δομημένο καὶ προσεγμένο ἀπὸ τὸν μεριμνήσαντα ἐκδοτικὸ οἶκο τῆς «Ἐπταλόφου», μὲ ἐπιστασία τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ρόδου. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι τὸ «Δωδεκάνησος» προσετέθη καὶ ὁλοκλήρωσε τὸν πνευματικὸ κορμὸ τῆς Δωδεκανήσου. Προσετέθη στὰ σπουδαῖα καὶ μεγάλα ἔργα τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου, καταξιώνοντας ἀκόμη περισσότερο τὸ Σεπτὸ Αὐτοῦ πρόσωπο στὴν σύγχρονη ἱστορία τῆς Δωδεκανήσου. Ἀκόμη σφυρηλατοῦνται περισσότερο οἱ δεσμοί, ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ κοινὴ μαρτυρία τῶν Ἱεραρχῶν καὶ τοῦ ἱεροῦ κλήρου μὲ τὸν εὐσεβῆ Δωδεκανησιακὸ λαό. Εὐστοχα παρατηρήθηκε ὅτι τὸ Δελτίο ἐπιθυμεῖ νὰ μεταδώσει στὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας τὸ ἀνεκτίμητο τιμαλφές της, ποὺ εἶναι ὁ Λόγος καὶ ἡ ὑγίης σχέση μὲ Αὐτὸν καὶ τὴν Ἐκκλησία Του. Ἡ ἱερὴ καὶ πολὺτιμη κληρονομιά τοῦ ἑνδοξοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ καθημερινοῦ γεμάτου ἀγώνα παρελθόντος, τὸ ὁποῖο ἔχουν ὑφάνει καὶ δημιουργήσει τὰ μεγάλα ἀναστήματα θεοφρόνων Ἱεραρχῶν, λογίων ρασοφόρων καὶ τοῦ Γένους προσωπικότητες διαπρεπεῖς, ὑπερασπιστὲς τῶν προνομίων καὶ τῶν δικαίων του, κατατίθενται ὡς μαρτυρία γιὰ τοὺς νεώτερους. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἔκφραση ἀξιόπιστης κοινῆς μαρτυρίας τῆς Ἐκκλησίας θεραπεύει τὴν ἀγωνιοῦσα καρδιά καὶ συνείδηση τοῦ χριστιανικοῦ ποιμνίου. Ὅπως ἐλέχθη ἀπὸ μέλος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος, τὸ περιοδικὸ «Δωδεκάνησος», μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἀντίλογος πρὸς ὅλους ἐκείνους, ποὺ δὲν πιστεύουν στὴν ἐσωτερικὴ ἐνότητα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ποὺ ὁ λόγος της εἶναι ἀντιφατικὸς ἀπὸ τὰ παραδεδομένα ἀπὸ τοὺς Πατέρες της καὶ ἀλλοιωμένη ἡ διδασκαλία της, στοὺς κρίσιμους καιροὺς, ποὺ διανύουμε. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Δωδεκανήσου ἔχει ἀποδείξει ἱστορικὰ ὅτι

κράτησε ἄσβεστη τὴν φλόγα τῆς πίστεως, μὲ τὴν πλήρη αὐτοσυνειδησία ὡς Σώματος, ποὺ ποτὲ δὲν ἔπεσε σὲ κῶμα, κάτω ἀπὸ τὴν σκέπη τῆς φιλόστοργου Ἀγίας Τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ἡ ἐκδήλωση περατώθηκε μὲ τὴν ἐγνωσμένη βεβαιότητα ὅτι τὸ περιοδικὸ εἰσέρχεται δυναμικὰ στὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτισμικὰ δρώμενα τῆς Δωδεκανήσου, μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς διακονίας καὶ τοῦ διαλόγου μὲ τὸν ἄνθρωπο. Καὶ ἀκόμη ὡς καταγραφὴ σκέψεων, σημειώσεων καὶ θεωρήσεων γιὰ πλεῖστα ζητήματα τοῦ κόσμου, τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνίας ποὺ ἄπτονται τῆς χριστιανικῆς πνευματικῆς παράδοσης καὶ ἀλήθειας, ὅπως αὐτὴ διασώζεται ἀναλλοίωτη ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ: ΚΙΒΩΤΟΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Εὐχαριστῶ θερμὰ τὰ μέλη τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἰδιαίτερα τὸν διευθυντὴ Συντάξεως, ρέκτη Ἱεράρχη, Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ρόδου κ. Κύριλλο γιὰ τὴν πρόσκλησή τους νὰ συμπαραουσιάσω –μὲ τὸν ἀγαπητὸ συνάδελφο Μανόλη Περσελή– τὸ πρῶτο τεύχος τοῦ νέου περιοδικοῦ συγγράμματος «Δωδεκάνησος», τὸ ὁποῖο εἶναι τὸ «Ἐπίσημον Δελτίον τῶν ἐν Δωδεκανήσῳ Ἐπαρχιῶν τοῦ Οἴκουμενικοῦ Θρόνου»¹. Καὶ μπορῶ νὰ πῶ ἀμέσως ὅτι ἡ ἔκδοσις αὐτὴ ἔγινε “ἀσμένως” δεκτὴ ἀπὸ συμπατριῶτες ἐπιστήμονες καί, ὅσο μαθαίνω, ἀπλοὺς πολίτες τοῦ «μακρόκοσμου τῶν μικροκόσμων»² τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος ὡς μιὰ πολιτισμικὴ προσφορὰ τῶν Μητροπόλεων καὶ ἓνα ἔγκυρο βῆμα παρουσίας ἐκκλησιαστικῶν θέσεων, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐρευνητικοῦ-ἐπιστημονικοῦ λόγου.

Στὸ τεύχος προτάσσεται Συγχαρητήριο Πατριαρχικὸ Γράμμα τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου, ὅπου ἀναφέρονται καὶ τὰ ἑξῆς: «Μέχρι σήμερον τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Θέμα τῆς Δωδεκανήσου, παρὰ τὴν πλημμυρίδα τῆς θρησκευτικῆς δημοσιογραφίας, ἔστερεῖτο ἐνιαίον δημοσιογραφικὸ ὄργανον. Τοῦτο ἐπισημαίνοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἀπουσίαζεν ἀπὸ τὴν κυκλοφορίαν ἐν ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν ἀπὸ τὰ πολλὰ, ἀλλ’ ἐκεῖνο, ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ ὁποίου θὰ ἐδίδετο μίᾳ κοινῇ καὶ ἀπερίτμητος μαρτυρία περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος, καὶ θὰ ἐξεφράζετο ἐπισήμως τὸ ὑγιὲς ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα, τὸ ἥθος καὶ ἡ μητρικὴ στοργὴ τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ εὐγενὴς Δωδεκανησιακὸς λαὸς ἔχει τὸ ἀκριβὸν προνόμιον νὰ ἀνήκη. Τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, χάριν τῆς ὁποίας ὁ λαὸς αὐτὸς πολλοὺς σκληροὺς χειμῶνας κατὰ τὸ παρελθὸν μετὰ πολλῶν θυσιῶν ὑπέμεινεν!...»³.

1. Βλ. σχετικὰ «Δωδεκάνησος», περίοδος Α΄, τεύχος Α΄, Ἰανουάριος -Ἰούνιος 2009, σσ. 294.

2. Γεώργ. Β. Καββαδίας, «Τὸ Αἰγαῖο: Μερικὲς κοινωνικὲς διαστάσεις», στὸ βιβλίον Λάμπρος Λιάβας (ἐπιμέλεια), Μουσικὲς στὸ Αἰγαῖο, Ἐκδοσις Ὑπουργείων Πολιτισμοῦ καὶ Αἰγαίου, Ἀθήνα 1987, σ. 17.

3. Δωδεκάνησος, ὅ.π., σ. 9.

Τὸ τεῦχος συγκροτεῖται ἀπὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο, ὅπου δημοσιεύονται Προλογικὸ Σημεῖωμα τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τέσσερα βαρυσήμαντα κείμενα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου. Τὸ πρῶτο εἶναι «Κατηχητήριος Λόγος ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς» (2009), μὲ παραινέσεις καὶ συμβουλές πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους⁴. Τὸ δεύτερο εἶναι Μήνυμα γιὰ τὴν 61. Ἐπέτειο (2009) τῆς Ἑνσωμάτωσης τῆς Δωδεκανήσου στὴν Ἑλλάδα, μὲ ἀναδρομὲς στὴν τοπικὴ Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία⁵, τὸ τρίτο «Πατριαρχικὴ Ἀπόδειξις ἐπὶ τῷ Ἀγίῳ Πάσχα» (2009)⁶ καὶ τὸ τέταρτο Μήνυμα ἐπίσης γιὰ τὴν Παγκόσμιο Ἡμέρα Περιβάλλοντος (5 Ἰουνίου 2009)⁷. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, ὅπως εἶναι εὐρέως γνωστό, ἔχει ἀναπτύξει σημαντικὴ δραστηριότητα γιὰ τὸ Περιβάλλον, ὀργανώνοντας Διεθνῆ Συνέδρια, Ἡμερίδες, Διαλέξεις κ.ἄ., γι' αὐτὸ ἀποκαλεῖται καὶ Πράσινος Πατριάρχης. Στὸ δημοσιευόμενο Μήνυμα ὁ κ. Βαρθολομαῖος ὑπογραμμίζει: «Μὲ τὴν ἑναρξιν τῆς τρίτης χιλιετίας, τὰ περιβαλλοντικὰ προβλήματα –ὄρατὰ ἤδη ἀπὸ τὸν 20. αἰῶνα– ἀπέκτησαν μίαν νέαν ὀξύτητα καὶ ἤλθαν εἰς τὸ κέντρον τῆς ἐπικαιρότητος. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῆς Χριστιανικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸ φυσικὸν περιβάλλον ἀποτελεῖ μέρος τῆς Δημιουργίας, ἄρα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἱερότητα. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ἡ ὑποβάθμισις καὶ καταστροφή αὐτοῦ ἀποτελεῖ πρᾶξιν ἱερόσυλον καὶ ἀμάρτημα, ὡς περιφρόνησις πρὸς τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ Δημιουργοῦ. Ἡ ἔλλογός του φύσις καὶ ἡ δυνατότης ἐπιλογῆς μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ παρέχουν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἰδιαίτερα προνόμια, ἀλλὰ καὶ σαφεῖς ὑποχρεώσεις. Δυστυχῶς ὁμως, ἡ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ παρέχει πλεῖστα ὅσα παραδείγματα καταχρήσεως τῶν προνομίων τούτων, ὅπου ἡ χρήσις καὶ διαφύλαξις τῶν φυσικῶν πόρων μετετράπη εἰς ἄφρονα ἐκμετάλλευσιν καὶ συχνάκις εἰς τὴν ὀλοσχερῇ καταστροφὴν των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὠδήγησε κατὰ καιροὺς εἰς τὴν πτῶσιν μεγάλων πολιτισμῶν (...)»⁸.

Στὸ πρῶτο μέρος (σσ. 23-122) παρατίθενται Χειροτονητήριοι - Ἐνθρονιστήριοι Λόγοι τῶν ἐν ἐνεργείᾳ Μητροπολιτῶν τῆς Δωδεκανήσου, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆ χειροτονίας τοῦ Σεβ. Μητροπολίτη Καρπάθου

4. Δωδεκάνησος, ὁ.π., σ. 13-15.

5. ὁ.π., σ. 16-17.

6. ὁ.π., σ. 18-20.

7. ὁ.π., σ. 21-22.

8. ὁ.π.

καὶ Κάσου κ. Ἀμβροσίου τὸ 1983⁹. Στὸ Δεύτερο (σσ. 123-279) δημοσιεύονται μελετήματα με Δωδεκανησιακὰ θέματα Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας, Ἱστορίας καὶ Λαογραφίας, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκολουθία τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας καὶ ἓνα ἄρθρο γιὰ τὴν ἀρχαία καὶ τὴν βυζαντινὴ μουσικὴ. Στὸ τρίτο μέρος (σσ. 281-294) καταχωροῦνται δύο Κανονισμοὶ γιὰ τὰ Ἐπισκοπικὰ Δικαστήρια στὶς Ἐπαρχίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐκτὸς ἀπὸ τὶς Η.Π.Α. καὶ τὴν Κρήτη (τὸ πρῶτο) καὶ γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρόδου (τὸ δεύτερο).

Ἀπὸ τὸ πρῶτο μέρος θὰ ἀναφερθῶ στὰ σχετικὰ κείμενα, ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐκλογή καὶ ἐνθρόνιση τῶν Σεβ. Μητροπολιτῶν Ρόδου κ. Κυρίλλου, Κῶου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναήλ, ἀφοῦ γιὰ τὰ ἄλλα θὰ γίνει λόγος ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Περσελῆ.

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ρόδου κ. Κύριλλος, ὁ ὁποῖος αὔριο (18 Ἰανουαρίου 2010) ἔχει τὰ Ὄνομαστήριά του, συνιστᾷ μεγάλη ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότητα, ὅπως καταδεικνύεται ἀπὸ τὸ πλούσιο βιογραφικὸ του. Γεννήθηκε στὴν Κουμάσα Μονοφατίου Ἡρακλείου Κρήτης τὸν Ἰούλιο τοῦ 1964. Παρακολούθησε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα στὸ Ἡράκλειο καὶ κατόπιν σπούδασε Θεολογία στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐκανε συμπληρωματικὲς σπουδὲς Καθολικῆς Θεολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Γκράτς τῆς Αὐστρίας, με ὑποτροφία τοῦ Ἰδρύματος Pro Oriente, καὶ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸν κλάδο τῆς Λειτουργικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ἐκάρη Μοναχὸς στὴ Μονὴ Ἀγκαράθου τοῦ Ἡρακλείου, χειροτονήθηκε Διάκονος τὸ 1991 καὶ πρεσβύτερος τὸ 1995 ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κρήτης Τιμόθεο.

Διετέλεσε Ἀρχidiaκονος τοῦ Μητροπολίτη Αὐστρίας Μιχαήλ, Ἱεροκῆρυξ καὶ Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης ἀπὸ τὸ 2000 ὡς τὸ 2004. Ὑπῆρξε ἰδρυτὴς καὶ διευθυντὴς τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης καὶ χρημάτισε Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τὸ 2000.

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, με πρόταση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου, τὸν ἐξέλεξε, παμψηφεί, στὶς 20 Ἀπριλίου 2004, Μητροπολίτη τῆς γεραρᾶς Μητροπόλεως Ρόδου. Ἡ χειροτονία του ἐγίνε στὶς 25 Ἀπριλίου, στὴν ἱστορικὴ Ἱερὰ Μονὴ Ζωοδόχου

9. Ὁ.π., σ. 25-28. – Γιὰ τὸν Μητροπολίτη Ἀμβρόσιο καὶ τὸ πολὺπλευρα σημαντικὸ ἔργο του βλ. Μηνᾶς Ἀλ. Ἀ λ ε ξ ι ᾶ δ η ς, Ἑπαινος Μητροπολίτου Καρπάθου καὶ Κάσου Ἀμβροσίου, Ἀθήνα 2000.

Πηγῆς Βαλουκλῆ, ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Βαρθολομαῖο καὶ ἡ ἐνθρόνισή του στὴ Ρόδο, στὶς 5 Ἰουνίου 2004, μὲ τὴν παρουσία πολλῶν Μητροπολιτῶν ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, τὶς Ἐκκλησίες Δωδεκανήσου καὶ Κρήτης, πολλῶν κληρικῶν καὶ ἐκπροσώπων τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, τῆς Νομαρχιακῆς καὶ Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης Δωδεκανήσου.

Ὁ Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, προσφωνώντας τὸν νέο Μητροπολίτη Ρόδου, ὑπογράμμισε καὶ τὰ ἑξῆς:

«Εγὼ δὲν ἐτοίμασα σήμερα γραπτὴν ἐπίσημον ὁμιλίαν-ἀντιφώνησιν.

(...) Ἡθέλησα νὰ ὁμιλήσω ἀπλᾶ, σύντομα, ἀπὸ τὴν καρδιά μου, κατ' αὐτὴν τὴν μεγάλην ἡμέραν, μεγάλην διὰ τὴν ὁμογένειαν τῆς Πόλεως, διὰ τὴν μονὴν τοῦ Μπαλουκλῆ, τὴν ἱστορικὴν, ἐδῶ κοντὰ εἰς τὰ τεῖχη τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων, μεγάλην ἡμέραν καὶ διὰ τὴν Κρήτην ἐφέτος ἐδῶ, διότι ἡ Κρήτη μᾶς ἔδωσε σήμερα στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ εὐρύτερα στὴν Ὁρθοδοξία ἕναν ἄξιο κατὰ πάντα Ἱεράρχη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀγίου Ρόδου κ. Κυρίλλου.

Ἅγιε Ρόδου, ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία ἀπέβλεπεν εἰς τὸ πρόσωπόν σας καὶ ὅ,τι ἔγινεν περὶ ὑμᾶς τὰς ἡμέρας αὐτάς, ἔγινεν “ὡς ἐν συσσεισμῷ”. “Οὕτως ἔδοξε τῷ Ἀγίῳ Πνεύματι”. Ἐπαναλαμβάνω καὶ λέγω ὅτι ἀπέβλεψεν εἰς ὑμᾶς τὸ Οἰκουμενικόν μας Πατριαρχεῖον, διότι ἐγνώριζεν ἀπὸ μακροῦ τὴν βιοτὴν σας, τὴν μόρφωσίν σας τὴν λιπαράν, τὴν πιστότητα καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς τὸν Γέροντά σας, εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, καὶ τὴν ἀγάπην, πὺν σᾶς ἔχει ὅλη ἡ Κρήτη» (...) ¹⁰.

Καὶ ὁ Ἱεράρχης Κύριλλος, στὸν ἐνθρονιστήριό Λόγο του, ἀναγνωρίζοντας τὸ ἐκκλησιαστικὸ μέγεθος τῆς Μητροπόλεως Ρόδου, εἶπε, μεταξὺ ἄλλων, γιὰ τὴ μεγαλὸνυμη πρωτεύουσα τῆς Δωδεκανήσου:

«Τόπος καὶ χῶρος εἶναι ἡ Ρόδος. Τὸ μαργαριτάρει τῆς Μεσογείου, “τὸ σμαραγδένιο νησί”, ὅπως προσφυῶς ἔχει χαρακτηρισθῇ. Τὸ νησί τῶν Δωδεκανήσων, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία χάνεται εἰς τὰ βάθη τῆς ἱστορίας καὶ τὸ ὅποιο ἐγράψε λαμπρὰς ἱστορικὰς σελίδας ἀπὸ τῆς πρωΐμου ἀρχαιότητος μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Μὲ τὴν διαχρονικὴν παρουσίαν εἰς τὸ γίνεσθαι τοῦ εὐρύτερου Ἑλληνισμοῦ καὶ τὰς ἐξαιρέτους ἐπιδόσεις εἰς τὰ γράμματα, τὰς τέχνας καὶ τὴν οἰκονομίαν. Μὲ τὰς ἀνεπαναλήπτους φυσικὰς καλλονάς, τοὺς ἀρχαιολογικοὺς θησαυροὺς, τὰ χριστιανικὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα. Μὲ τὰς ἐκκλησίας, τὰ μοναστήρια καὶ τὰ προσκυνή-

10. Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, ὁ.π., σ. 43.

ματα, τὰ ὅποια ἀποτυπώνουν τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν εὐλάβειαν αἰώνων. Τὸ νησί τοῦ Ἡλίου, κατὰ τὴν μυθολογίαν καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαιότητος, τὸ ὅποion, ἀφότου ἐγνώρισε τὸν ἀληθινόν Ἥλιον τῆς δικαιοσύνης διὰ στόματος τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου τοῦ Πρωτοκορυφαίου, δὲν ἔπαυσε διαχρονικῶς νὰ ἐκπέμπῃ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, εἴτε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δόξης, ὅτε ἀπετέλει τὴν Μητρόπολιν ὅλου τοῦ Αἰγαίου πελάγους, εἴτε κατὰ τοὺς δυσχειμέρους χρόνους τῆς δουλείας ἀλλοδόξων καὶ ἀλλοθρήσκων κατακτητῶν» (...) ¹¹.

Ἀκολουθεῖ ὁ Λόγος τοῦ Σεβ. Μητροπολίτη Ἰκονίου κ. Θεολήπτου, ἐκπροσώπου τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχῃ, μεστὸς σὲ νοθεσίες, φιλοσοφικὲς σκέψεις καὶ προτροπὲς γιὰ τὸ μεγάλο ἔργο τῆς διαποίμανσης, ποὺ ἐπεφύλαξε ἡ Μητέρα Ἐκκλησία στὸν Σεβ. Μητροπολίτην Ρόδου κ. Κύριλλον. Ἐπιλέγω ἓνα χαρακτηριστικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερης σημασίας Λόγον τοῦ κ. Θεολήπτου:

«Μάνθανε, ἀγαπητὲ ἀδελφέ, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀτάραχος καὶ ἀδιαμφισβήτητος σχέσις τῶν Δωδεκανησιακῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀποτελεῖ ἴσως καὶ τὸ μοναδικὸν ἐκκλησιολογικὸν “ὄπλον” εἰς τὴν παρεξηγημένην “φαρέτραν” τοῦ Πατριαρχικοῦ “ὄπλοστασίου”, διὰ νὰ ἐρανισθῶ τὰς ἐπ’ ἐσχάτων πολυσυζητημένας αὐτὰς φράσεις.

» Αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἀταλάντευτος πορεία ἐπ’ αἰῶνας τῆς ἀείποτε Βασιλευούσης “Πόλεως” καὶ τῶν “Νήσων” τῆς Ἑλλάδος, τὰς ὁποίας προφητικῶς ἐξήγγειλε ὁ μεγαλοφωνότατος Ἡσαΐας, εἶναι καὶ ἡ πρώτη βαρεῖα παρακαταθήκη, τὴν ὁποίαν δεσμεύεται νὰ παραδώσῃς ἀνόθευτον καὶ ἄμωμον συνωδὰ τῇ Ἀρχιερατικῇ Σου ὁμολογία» (...) ¹².

Ὁ Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος εἶναι ἐπίσης λαμπρὸς ὕμνογράφος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μὲ πλούσιο σχετικὸ ἔργο. Συνέθεσε πάμπολλα ὕμνολογικὰ κείμενα, ποὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ στὰ βιβλία: α) Ἀσματικὴ Ἀκολουθία: Ἡτοι βίβλος περιέχουσα τριάκοντα καὶ δύο Ἀκολουθίας τῶν ἐν χρήσει Μηναιῶν, συμπληρωθείσας καὶ ἐπαυξηθείσας (Ἡράκλειον 2001, σσ. 330). β) Τὸ Πατριμακὸν Λειμωνάριον (Πάτμος 2007, σσ. 360). γ) Σειρὰ 10 βιβλίων μὲ ἐκκλησιαστικὸς ὕμνους, ποὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας, Μονὲς καὶ Ναοὺς. Συνέγραψε ἐπίσης τὸ βιβλίον, Ἅγιος Ἀπόστολος Τίτος: Ἀκολουθίαι καὶ Ἀγιολογικὰ Κείμενα (Ἡράκλειον 2004, σσ. 383) καὶ δημοσίευσε 20 περίπου ἄλλα ὕμνολογικὰ

11. Μητροπολίτης Κύριλλος, ὁ.π., σ. 48-49.

12. Μητροπολίτης Θεολήπτος, ὁ.π., σ. 57.

κείμενα σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ συλλογικὰ ἔργα. Δημοσίευσε ἐπίσης πολλὰ ἄρθρα σὲ ἐφημερίδες τῆς Κρήτης καὶ ἐκκλησιαστικὰ περιοδικὰ, ἐνῶ τὸ σύνολο τοῦ ἀνέκδοτου ὑμνολογικοῦ ἔργου του, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω, ἀνέρχεται περίπου σὲ 400 τίτλους. Πλουσιότατος ἀμητός!

Ἀπὸ τὴν ὑμνογραφία τοῦ κ. Κυρίλλου, δίνω ἓνα δεῖγμα, τὸν ὕμνο ποὺ συνέθεσε γιὰ τὸν Ἅγιον Φανούριον, προστάτην τῆς Ρόδου:

«Τὸν τῆς Ρόδου προστάτην, καὶ μέγαν πρόμαχον, τὸν παραδόξως γνωσθέντα τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ, τῶν μαρτύρων τῶν λαμπρῶν, κλέος Φανούριον ἀνευφημήσωμεν πιστοί, ὅτι χάριν τοῦ Θεοῦ, δεξάμενος ἱαμάτων, φερωνύμως ὡς φῶς ἐκλάμπει, ἄδυτον πᾶσι τοῖς τιμῶσιν αὐτόν».

Ὅλα αὐτά, ἐνῶ ὁ Σεβασμιώτατος Ρόδου εἶναι μόλις 46 ἐτῶν!

Θὰ ἀναφερθῶ τώρα στὰ κείμενα τῶν Λόγων τῆς Χειροτονίας καὶ ἐνθρόνισης τοῦ νέου Μητροπολίτη Κώου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναήλ, ἀφοῦ πρῶτα δώσω μιὰ σύντομη σκιαγραφία του.

Ὁ Μητροπολίτης Ναθαναήλ, κατὰ κόσμον Φίλιππος Διακοπαναγιώτης, γεννήθηκε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1960 στὴν Ἀντιμάχεια τῆς Κῼ, ὅπου παρακολούθησε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα. Σπούδασε στὴν Ἀνωτέρα Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν καὶ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Χειροτονήθηκε Διάκονος τὸ 1985 καὶ πρεσβύτερος τὸ 1986 ἀπὸ τὸν Σεβ. Μητροπολίτη Καρπάθου καὶ Κάσου κ. Ἀμβρόσιο. Διετέλεσε Ἱεροκῆρυξ καὶ Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Καρπάθου καὶ Κάσου. Τὸ 2003 ἐξελέγη Καθηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγίου Γεωργίου Βασσῶν Καρπάθου.

Ὡς Ἀρχιμανδρίτης ὁ Ναθαναήλ ἀνέπτυξε σημαντικὴ ἐκκλησιαστικὴ, θρησκευτικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ δραστηριότητα στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Καρπάθου καὶ Κάσου. Ὁργάνωσε ἐπίσης τὴ Βιβλιοθήκη καὶ τὸ Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τιμήθηκε μὲ τὸν Χρυσὸ Σταυρὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δωδεκανήσου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου (1994), ἀνακηρύχθηκε ἐπίτιμος δημότης τῆς πρώην Κοινότητος Ἀπερίου (1998), ἐπίτιμος δημότης τοῦ διευρυμένου Δήμου Καρπάθου (1999) καὶ ἐπίτιμο μέλος τοπικῶν πολιτιστικῶν Σωματείων.

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, μὲ πρόταση τοῦ Παναγιώτατου κ. Βαρθολομαίου, τὸν ἐξέλεξε, παμψηφεί, Μητροπολίτη Κώου καὶ Νισύρου, στὶς 23 Φεβρουαρίου 2009. Ἡ χειροτονία του ἔγινε

στις 8 Μαρτίου, στὸν Πατριαρχικὸ Ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Βαρθολομαῖο καὶ ἡ ἐνθρόνισή του στὴν Κῶ, στὶς 28 Μαρτίου 2009, μὲ τὴν παρουσία Μητροπολιτῶν ἀπὸ τὶς Ἐκκλησίες τῆς Ἑλλάδας, τῆς Κρήτης, τῆς Δωδεκανήσου, πολλῶν κληρικῶν καὶ ἐκπροσώπων τῆς Πολιτικῆς ἡγεσίας, τῆς Νομαρχιακῆς καὶ Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης Δωδεκανήσου.

Ὁ Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, στὴ βαθιὰ συγκινημένη καὶ συγκινητικὴ προσφώνησή του στὸν νεοχειροτονηθέντα Μητροπολίτη Ναθαναήλ, ἐπισήμανε καὶ τὰ ἑξῆς:

«Καὶ τὸν ἐξαποστέλλομεν εἰς τὴν ἡγαπημένην Δωδεκάνησον, δῶρον ἅγιον ἐπὶ τῇ 61ῃ ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς ἐνσωματώσεώς της μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ δεῖγμα τῆς πρὸς τὸν ἄξιον Δωδεκανησιακὸν λαὸν πολλῆς στοργῆς καὶ ἀγάπης τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν μακρὸν χειμῶνα τῆς δοκιμασίας ἡ Δωδεκάνησος ἔμεινε πιστὴ καὶ ἀφοσιωμένη εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὴν ἐσταυρωμένην Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκώφευσεν εἰς πάσας τὰς σειρήνας, ἡρνήθη νὰ ἀρνηθῇ οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον τὴν ἐλληνορθόδοξον ταυτότητά της, περιεφρόνησε τὰς δελεαστικὰς δυτικὰς προσφορὰς καὶ ἐγένετο πιστὴ ἕως θανάτου ἀξία, διὰ νὰ λάβῃ παρὰ Κυρίου τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Ὁ Ἱερώτατος, λοιπόν, Μητροπολίτης Κώου καὶ Νισύρου κύριος Ναθαναήλ ὁ Β' πέμπεται εἰς τὴν Δωδεκάνησον, διὰ νὰ συνεχίσῃ καὶ αὐξήσῃ τὸ ἔργον τῶν προκατόχων του, μὲ τὸν γνωστὸν του ἐνθουσιασμόν, τὴν αὐταπάρνησιν, τὴν θυσιαστικὴν ἀγάπην, τὰ σπλάγχνα τῶν οἰκτιρμῶν καὶ τὸν φόβον Θεοῦ ποὺ τὸν διακρίνουν, περικρατῶν εὐλαβῶς τὸ ἔσχατον γῆρας τοῦ ἀμέσου προκατόχου του σεβασμίου καὶ πολιοῦ Μητροπολίτου κυρίου Αἰμιλιανοῦ, στηρίζων καὶ καθοδηγῶν ἐπὶ τὰ λυσιτελέστερα τὸν κατ' αὐτὸν εὐαγὴ κλῆρον, τείνων χεῖρα ἀγάπης πρὸς τὴν νεότητα, συνεργαζόμενος ἐν σοφίᾳ καὶ εἰλικρινείᾳ μετὰ τῶν ἀρχῶν τῶν νήσων, ἐπικουρῶν εἰς πᾶν ἔργον κοινωφελές, φιλογενές καὶ θεάρεστον, δίδων δεξιὰν φιλίας πρὸς τὸ σύνοικον μουσουλμανικὸν στοιχεῖον τῆς Κῶ καὶ τοὺς πολυπληθεῖς περιηγητάς-ἐπισκέπτας τῶν νήσων, καὶ συστρατευόμενος ἐν μιᾷ καρδίᾳ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν τῆς Δωδεκανήσου καὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου Πάτμου εἰς τὴν κοινὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἱερουργίαν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴν στερέωσιν τῆς Ὁρθόδοξου πίστεως εἰς τὰ ὅρια τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου μέλους τοῦ ἱεροῦ σώματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου» (...) ¹³.

13. Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, Δωδεκάνησος, ὁ.π., σ. 109.

Ὁ Σεβ. Κώου καὶ Νισύρου, γνωρίζοντας ὅτι θὰ ὑπηρετήσῃ πλέον στὸν γενέθλιο τόπο του, ἐτόνισε, συγκινημένος ὁμοίως καὶ αὐτός, στὸν Ἐν-θρονιστήριό Λόγο του:

«Ὡς ἀπεσταλμένος πλέον καὶ Ἐπίσκοπος τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἀγίας Ἐκκλησίας ἐπιστρέφω σήμερα εἰς τὴν γενέτειράν μου, ἔπειτα ἀπὸ εἴκοσι τέσσερα ἔτη, χάριτι Θεοῦ, ταπεινῆς διακονίας εἰς τὴν ἀνεμόεσαν ὁμηρικὴν Κάρπαθον, διὰ νὰ ὑπηρετήσω τὴν τοπικὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τὴν ἐπισκοπικὴν πλέον ἑπαλξιν, πτωχότερος ἀπὸ πρὶν καὶ πλουσιώτερος μόνον εἰς τὴν ἀγάπην. Θέλω νὰ γνωρίζετε ὅτι ἡ θύρα τῆς καρδιάς μου, ὅπως καὶ αὕτῃ τοῦ Ἐπισκοπείου μου, θὰ παραμένουν πάντοτε ἀνοικταί, πᾶσαν ὥραν καὶ πᾶσαν στιγμὴν δι' ὅλους καὶ δι' ὅλες. Ὅτι διὰ τὸν καθένα καὶ τὴν καθεμίαν χωριστά, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλους ἀπὸ κοινοῦ, θέλω νὰ εἶμαι ὁ πατέρας, ὁ ἀδελφός, ὁ φίλος, ὁ συμπαραστάτης, ὁ Σίμων ὁ Κυρηναῖος, δι' ὅποιον καὶ ὅποιαν σηκώνει τὸν σταυρὸν ὅποιασδήποτε δοκιμασίας. Ὅτι “θὰ χαίρω μετὰ χαιρόντων καὶ θὰ κλαίω μετὰ κλαιόντων” (Ρωμ. ιβ', 15). “Τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ; Τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;” (Β' Κορ. ια', 29) καὶ “τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντας τινὰς σώσω” (Α' Κορ. θ', 22)» (...) ¹⁴.

Στὶς σχετικὲς σελίδες τοῦ πρώτου τεύχους, ὅπου δημοσιεύεται ἡ προσφώνησή του, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχῃ, Μητροπολίτης Καρπάθου καὶ Κάσου κ. Ἀμβρόσιος, πνευματικὸς πατέρας καὶ διδάσκαλος τοῦ νεοεθρονισθέντος Ἱεράρχῃ, ὑπογράμμισε:

«Λοιπόν, Ἄγιε Ἀδελφέ, ἀνερχόμενος τὰς βαθμίδας τοῦ θρόνου σου, ἀναδέχεσαι καὶ τὴν ἀντοχὴν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ποιμαίνειν ἀξίως. Ἀναδειχθῆτε ἄξιος καὶ πανάξιος συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τῶν προκατόχων Σας καὶ ἐπιδείξατε καὶ σεῖς ἐπιτεύγματα καὶ κατορθώματα νέα. Δοξάσατε καὶ τιμήσατε τὴν κλῆσιν, ὅτι ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἐκλήθητε νὰ διακονήσετε, ἅγιος καὶ μαρτυρικὸς εἶναι καὶ ἀναμένει πολλὰ.

Ἡ ὑμετέρα φίλη Σεβασμιότης προστιθεμένη εἰς τὴν λαμπρὰν χορείαν τῶν διαδόχων τῆς κληρουχίας ταύτης τοῦ Πανσέπτου Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, θὰ ποιμάνῃ θεαρέστως τὸ ποίμνιόν Σας, καθότι εἴσθε γνωστὸς καὶ οἰκεῖος εἰς αὐτό, λόγω καὶ τῆς καταγωγῆς, εἴσθε ὁστοῦν ἐκ τῶν ὁστέων καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ τοῦ τόπου.

Ἐχετε πρὸς τοῦτο μακρὰν καὶ δεδοκιμασμένην ἐμπειρίαν ἀπὸ τὴν λαμπρὰν καὶ ἐπαινετὴν διακονίαν Σας εἰς τὴν Ἱερὰν καὶ ἀκριτικὴν

14. Μητροπολίτης Ναθαναήλ, ὁ.π., σ. 114.

*Μητροπόλιν Καρπάθου καὶ Κάσου καὶ ἡ ἀγάπη καὶ αἱ εὐχαὶ ὅλων τῶν Καρπαθίων Σὰς συνοδεύουν καὶ προσεύχονται διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀποστολῆς Σας. Αὐτὰ ἀποτελοῦν ἐγγύησιν δημιουργικῆς συνεργασίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ διακονίαν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας» (...)*¹⁵.

Ὁ Μητροπολίτης Ναθαναήλ, ἐξ ἄλλου, ἀσχολεῖται ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, μὲ τὴ μελέτη τοῦ Καρπαθιακοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ συνέγραψε ὁρισμένες σχετικὲς ἐργασίες¹⁶. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, συνεργάζεται μαζί μου στὸ Τμῆμα Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν γιὰ τὴν ἐκπόνηση διδακτορικῆς διατριβῆς. Παράλληλα ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ποίηση. Ἔχει ἤδη ἐκδώσει τρεῖς ποιητικὲς συλλογές¹⁷, ποὺ ἀναδεικνύουν τὴν εὐαισθησίαν τῶν ἐσωτερικῶν σκέψεων του καὶ ἀναφέρονται στὶς λησμονημένες ἀξίες τῶν ἀνθρώπινων συναισθημάτων. Σημειῶνω ἐδῶ ὅτι ἡ τρίτη ποιητικὴ συλλογὴ του εἶναι ἀφιερωμένη στὸ νησί ποὺ τὸν ἀνέδειξε, τὴν Κάρπαθο, ἡ ὁποία τὸν τίμησε καὶ πάλι, μετὰ τὴν ἐκλογὴν του ὡς Μητροπολίτη, μὲ τὸ χρυσὸ κλειδί τοῦ Δήμου.

Στὸ δεύτερο μέρος, ὅπως ἤδη ἀνέφερα στὴν ἀρχή, δημοσιεύονται τὰ μελετήματα τοῦ τόμου. Ἀπὸ αὐτὰ ἐπιλέχθηκε, ἐν πρώτοις, ὁ λαογραφικὸς σχολιασμὸς μελετήματος τοῦ ὁμιλοῦντος, ποὺ ἔχει ὡς θέμα του μιὰ χαρακτηριστικὴ μορφή ἐκκλησιαστικῶν πλειστηριασμῶν¹⁸. Τὸ συγκεκριμένο μελετήμα εἶχε δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια, σὲ ἄλλο ἐπιστημονικὸ περιοδικό¹⁹. Ἐδῶ δημοσιεύεται ἀναθεωρημένο καὶ συμπληρωμένο μὲ νεώτερα στοιχεῖα, ποὺ προέκυψαν στὸ μεταξυ. Συγκεκριμένα ἐξετάζεται, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς γλωσσικῆς-φιλολο-

15. Μητροπολίτης Ἀμβρόσιος, ὁ.π., σ. 119-120.

16. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὴν πρόσφατη ἀνακοίνωσή του «Ἀπὸ τίς πρώτες χριστιανικὲς "Ἀγάπες" στὰ Καρπαθιακὰ πανηγύρια», στὸν τόμο: Κάρπαθος καὶ Λαογραφία, Γ' Διεθνὲς Συνέδριο Καρπαθιακῆς Λαογραφίας (Κάρπαθος, 21-26 Μαρτίου 2006), Πρακτικά, ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης, Πνευματικὸ Κέντρο Δήμου Καρπάθου - Νομαρχιακὴ Αὐτοδιοίκηση Δωδεκανήσου - Ἐπαρχεῖο Καρπάθου, Ἀθήνα 2008, σ. 433-438.

17. Βλ. σχετικὰ Ἀρχιμανδρίτης Ναθαναήλ - Δημήτρης Γκαλημανάς, Στοὺς καιροὺς τῆς ἀπόκλισης μὲ φυλᾶς μ' ἀναμνήσεις, Ἀθήνα 1990. - Οἱ ἴδιοι, Ποιοῦμεν μετаноίας ἐπτὰ, Ἀθήνα 1998. - Ἀρχιμανδρίτης Ναθαναήλ Διακοπαναγιώτης, Τῆς Καρπάθου, Κάρπαθος 2004.

18. Βλ. Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης, «Ἐκκλησιαστικοὶ πλειστηριασμοὶ στὴν Κάρπαθο», Δωδεκάνησος, ὁ.π., σ. 159-174.

γικής και έθιμικής Λαογραφίας, ένα αξιοπαρατήρητο θρησκευτικό έθιμο δημόσιου πλειστηριασμού, που γίνεται κάθε χρόνο την επόμενη ημέρα της μεγάλης γιορτής του Δεκαπενταύγουστου, στο χωριό Μενετές Καρπάθου. Το έθιμο ονομάζεται «ικάντο». Πρόκειται για έθιμική διαδικασία, σύμφωνα με την οποία, σε ειδική δημόσια συγκέντρωση στο εκκλησιαστικό μέγαρο ή στον προαύλιο χώρο της Έκκλησίας, δημοπρατούνται από την Έκκλησιαστική Έπιτροπή όλα τα αντικείμενα, που έχουν κάποια οικονομική αξία και δόθηκαν ως αφιερώματα («τάματα») στην Παναγία από χωριανούς και άλλους Καρπαθίους. Τέτοια αφιερώματα-δώρα είναι: χρυσές λίρες και άλλα χρυσά νομίσματα μεγάλης αξίας, χρυσά μενταγιόν, βραχιόλια, δαχτυλίδια, σκουλαρίκια, ρολόγια, «ταυτότητες», χρυσές ή ασημένιες καρφίτσες, κεφαλομάντιλα κ.ά. Οί πλειστηριασμοί διενεργούνται στην πράξη από μαθητές του Δημοτικού Σχολείου και του Γυμνασίου και όλα τα έσοδα πηγαίνουν στο ταμείο της Έκκλησίας.

Στην αρχή της μελέτης γίνεται έκτενης περιγραφή του έθιμου, το οποίο, από τη μαθητική μου ηλικία, μου είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον, γι' αυτό το είχα περιγράψει σε τοπική έφημερίδα²⁰. Στη συνέχεια εξετάζεται ή ονομασία «ικάντο», υποστηρίζεται ή βενετική - ιταλική καταγωγή της (*incanto* από τη λατινική έκφραση *in quantum* = στα πόσα, δημοπρασία). Άλλωστε σύμφωνα με νεώτερη έρευνά μου, προκύπτει ή βενετική προέλευση του έθιμου. Άκολουθεί ή παράθεση πολλών στοιχείων για τη γεωγραφική διάδοση της λέξης (με τις παραλλαγές της) με διάφορους γλωσσικούς τύπους και με τη βασική σημασία της δημοπρασίας.

Σ' ένα δεύτερο μέρος του μελετήματος διαπιστώνεται ότι το έθιμο είναι μιá παραλλαγή εκκλησιαστικού πλειστηριασμού, ενώ παρουσιάζει αξιόλογη διάδοση, αλλά μέχρι την πρώτη δημοσίευση (1977), δέν είχαμε πολλές (και λεπτομερείς) περιγραφές του. Έκτοτε, με υπόδειξή μου, ό μαθητής μου και σήμερα αναπληρωτής καθηγητής Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Θράκης Μ. Γ. Βαρβούνης μελέτησε διεξοδικότερα το θέμα, σε πανελλήνια κλίμακα, και εξέδωσε ένα σχετικό τεκμηριωμένο έργο (2002)²¹.

Συμπερασματικά παρατηρείται ότι το έθιμο είναι έκφραση της

19. «Έθιμοι εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί», Δωδώνη, 6 (1977), σ. 397-405.

20. Βλ. Μηνάς Άλ. Ά λ ε ξ ι á δ η ς, «Τό ικάντο», έφ. Καρπαθιακή Ήχώ (Πειραιάς), άρ. φ. 5 (Μάιος 1966), σ. 4.

21. Μ. Γ. Β α ρ β ο ύ ν η ς, Νεοελληνικοί έθιμοι εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.

ανάγκης για οικονομική ενίσχυση τῆς Ἐκκλησίας, μὲ σκοπὸ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς διάφορες ἀνάγκες τῆς (ἀνέγερση ἢ ἀποπεράτωση ἑνὸς ναοῦ, λειτουργία του, ἄσκηση ἐνοριακῆς φιλανθρωπικῆς δράσης κ.λπ.). Στὸ ἀναθεωρημένο κείμενο δημοσιεύεται ὅλη ἡ νεώτερη βιβλιογραφία, ἡ ὁποία, ὥστόσο βασίζεται στὴν πρώτη μορφή τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ.

Ὁ Μητροπολίτης Κώου καὶ Νισύρου Ναθαναὴλ εἶναι ὁ συγγραφέας τῆς ἐνημερωτικῆς ἐργασίας «Ἀγρυπνοῦμε σ’ αὐτὴ τὴ γωνιά καὶ μαχόμαστε...»²², στὴν ὁποία δίνει μιὰ πρισματικὴ εἰκόνα τῆς πολύχρονης, πρωτόγνωρης καὶ ἐξαιρετικὰ σημαντικῆς δραστηριότητος τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Πυλῶν Καρπάθου καὶ τοῦ Μαθητικοῦ του Συνεταιρισμοῦ.

Τὸ μονοθέσιο αὐτὸ Σχολεῖο, ποὺ διευθύνει ἐμπνευσμένος ἐκπαιδευτικὸς καὶ κληρικὸς, ὁ Ἀρχιμανδρίτης Καλλίνικος Μαυρολέων, προσπαθεῖ νὰ δώσει στὰ λίγα παιδιὰ, ποὺ φοιτοῦν ἐκεῖ, «τὴ δυνατότητα νὰ ἔχουν (ὅσοι οἱ συνθῆκες τοῦ ἀπομακρυσμένου τόπου τὸ ἐπιτρέπουν) περισσότερες εὐκαιρίες γιὰ μάθηση, γιὰ πνευματικὴ ἀνάπτυξη καὶ καλλιέργεια»²³, ὅπως ἐπισημαίνεται στὴν ἐργασία αὐτή. Ὁ διευθυντὴς τοῦ Σχολείου, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1989, νεαρὸς δάσκαλος τότε, παίρνει ἐθελουσία μετάθεση ἀπὸ τὸν Πειραιὰ στὶς Πυλές, χωριὸ τῆς καταγωγῆς του. Ἀμέσως ἀρχίζει νὰ φαίνεται τὸ μεγάλο ἔργο, ποὺ ἐπιτελεῖ ἐκεῖ. Μαθητὲς τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου (ἀπὸ τίς Πυλές), μὲ προτροπὴ του, ιδρύουν Μαθητικὸ Συνεταιρισμὸ, ἀναζητώντας κάτι διαφορετικὸ στὴ ζωὴ τους.

Ἔτσι στὰ εἴκοσι χρόνια ποὺ πέρασαν, ιδρύθηκε ἡ ἡμερηΐδα τοῦ Συνεταιρισμοῦ «Τὸ χωριὸ μας... Οἱ Πυλές» (ἐκδίδεται σὲ τρεῖς χιλιάδες ἀντίτυπα), ὁργανώθηκαν: ὁμάδα φωνῶν τοπικῶν ἐθίμων καὶ ἱστοικοῦ ἀρχείου, χορευτικὰ συγκροτήματα, θεατρικὴ ὁμάδα, βιντεοθήκη, χορωδία, μαθήματα πληροφορικῆς, ζωγραφικῆς, ψηφιδωτοῦ, κεντήματος, ἀεροβικῆς γυμναστικῆς, πρώτων βοηθειῶν, ἀρχαίων Ἑλληνικῶν καὶ ἀναλφαβητισμοῦ ἐνηλίκων, οἰκολογικά-περιβαλλοντικὰ προγράμματα, φυτεύτηκαν δενδρύλλια στὸν περίβολο τοῦ σχολικοῦ κτηρίου καὶ σὲ διάφορα μέρη τοῦ χωριοῦ. Ἰδρύθηκε ἐπίσης μιὰ μικρὴ Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Συλλογὴ (ἀποτελεῖται ἀπὸ 150 ἀντικείμενα), ποὺ μπορεῖ νὰ μετεξελιχθεῖ σὲ Μουσεῖο. Καὶ τὸ πιὸ σημαντικό: Μὲ ἐνέργειες τοῦ δασκάλου

22. Δωδεκάνησος, ὅ.π., σ. 231-241.

23. Μητροπολίτης Ναθαναήλ, ὅ.π., σ. 231.

καὶ τῶν ἰδίων τῶν μαθητῶν συγκεντρώθηκαν χρήματα καὶ κτίσθηκε δίπλα στὸ Σχολεῖο ἓνα ὠραῖο κτήριο, ποὺ στεγάζει τὴ Βιβλιοθήκη. Εἶναι χώρος μάθησης καὶ πολιτισμοῦ γιὰ ὅλους μὲ πολλὰ βιβλία καὶ σύγχρονα μέσα ἐνημέρωσης καὶ ἐπικοινωνίας.

Τὸ πρωτοποριακὸ αὐτὸ σχολεῖο καὶ ὁ Μαθητικὸς Συνεταιρισμὸς του, ποὺ ἡ πολυποίκιλη δραστηριότητά τους εἶναι γνωστὴ σὲ πανελλήνια κλίμακα καὶ ὄχι μόνο²⁴, ἐκδίδει ἐπίσης καὶ βιβλία μορφωτικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου. Εὐλόγα ὁ δάσκαλος καὶ οἱ μαθητές του, βραβεύτηκαν, γιὰ τὴν ὅλη δράση τους, πολλὰς φορές. Εὐστοχος, λοιπόν, καὶ ὁ τίτλος τῆς ἐργασίας τοῦ Σεβασμιωτάτου Ναθαναήλ. Ἐκεῖ στὴν ἐσχάτια τοῦ Αἰγαίου «ἀγρυπνοῦν καὶ μάχονται» γιὰ τὴν Ἐκπαίδευση, τὴν παιδεία καὶ τὸν πολιτισμὸ ἓνας λαμπρὸς ἐκπαιδευτικὸς-κληρικὸς μὲ τοὺς λίγους, ἀλλὰ διαλεχτοὺς μαθητές του.

Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἀντίπας, Καθηγούμενος καὶ Πατριαρχικὸς Ἐξάρχος Πάτμου, στὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο του «Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ στὴ Βυζαντινὴ μουσικὴ»²⁵, ἀναφέρεται στὶς πρῶτες συζητήσεις καὶ θεωρίες γιὰ τὴ γένεση καὶ προέλευση τῆς Μουσικῆς καὶ δίνει, τόν, κατὰ τὴ γνώμη του, περιγραφικὸ καὶ λιτὸ ὅρισμὸ τῆς Μουσικῆς, ποὺ προτάθηκε ἀπὸ ἐθνομουσικολόγους καὶ κοινωνιολόγους: Μουσικὴ εἶναι «ἥχος ὁργανωμένος μὲ ἀνθρώπινο τρόπο».

Ἐδῶ δημοσιεύονται διάφορες εἰδήσεις γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μουσικῆς, τὴν ὀνοματοθεσία καὶ γίνεται σύντομη ἀναδρομὴ στὴν ἱστορία της. Ὁ συγγραφέας, ἀξιοποιώντας καὶ πληροφορίες ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀναφέρεται στὴν «Ἠθικὴ θεωρία τῆς Μουσικῆς», ποὺ ἐπιδρᾷ στὴ συναισθηματικὴ καὶ ψυχικὴ σφαῖρα τοῦ ἀνθρώπου. Στὴ συνέχεια γίνεται λόγος γιὰ τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ τὴν εἰσαγωγή της στὴ χριστιανικὴ λατρεία ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴ περίοδο. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἀντίπας παρατηρεῖ ὅτι παρουσιάζει μεγάλο μουσικολογικὸ ἐνδιαφέρον ἡ ὁμοιότητα ἐνὸς ἀρχαίου χριστιανικοῦ μέλους μὲ τοὺς ἀρχαίους ἐπιβώμιους ὕμνους, ποὺ ἦταν μέλη ψαλλόμενα ἀπὸ ἱερεῖς γύρω ἀπὸ τοὺς Βωμοὺς καὶ δίνει σχετικὰ παραδείγματα (σ. 277). Καὶ καταλήγει μὲ τὶς ἐπισημάνσεις

24. Γιὰ τὸ Σχολεῖο αὐτὸ καὶ τὴ σημαντικὴ δραστηριότητά του βλ. Λαμπρινὴ Σκούρα, Τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο Πυλῶν Καρπάθου: Ἐνα σύγχρονο κύτταρο παιδείας καὶ πολιτισμοῦ, Ἐκδοση Μαθητικοῦ Συνεταιρισμοῦ Δημ. Σχολείου Πυλῶν, Ἀθήνα 2004.

25. Δωδεκάνησος, ὅ.π., σ. 273-279.

τοῦ σπουδαίου Ἑλληνα μουσικοῦ Μάνου Χατζηδάκι γιὰ τὴ Βυζαντινὴ Μουσική: «Πάνω σ' αὐτοὺς τοὺς ρυθμοὺς χτίζεται τὸ ρεμπέτικο τραγουδί, τοῦ ὁποίου, παρατηρώντας τὴ μελωδικὴ γραμμὴ διακρίνουμε καθαρά τὴν ἐπίδραση, ἢ καλύτερα τὴν προέκταση τοῦ Βυζαντινοῦ Μέλους, ὃχι μόνο ἐξετάζοντας τὶς κλίμακες, ποὺ ἀπὸ τὸ ἔνστικτο τῶν λαϊκῶν μουσικῶν διατηροῦνται ἀναλλοίωτες, ἀλλὰ ἀκόμα παρατηρώντας τὶς πτώσεις, τὰ διαστήματα καὶ τὸν τρόπο ἐκτέλεσης. Ὅλα φανερώνουν τὴν πηγὴ, ποὺ δὲν εἶν' ἄλλη ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ καὶ ἀπέριττη ἐκκλησιαστικὴ ὑμνωδία»²⁶.

Τὸ περιοδικὸ σύγγραμμα ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ εἶναι κοινὴ προσπάθεια τῶν Ἀρχιερέων Κυρίλλου, Ἀμβροσίου, Ναθαναήλ, Παϊσίου, Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Καθηγουμένου καὶ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου Πάτμου Ἀντίπα. Διευθύνεται ἀπὸ τὸν Σεβ. Μητροπολίτη Ρόδου Κύριλλο καὶ τὴ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ συγκροτοῦν οἱ Ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Πίτσης ἀπὸ τὴ Μητρόπολη Κῶου καὶ Νισύρου, Ἐπίσκοπος Ἀλικαρνασσοῦ Ἐμμανουὴλ ἀπὸ τὴ Μητρόπολη Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπαλαίας, Ἀρχιμανδρίτης Καλλίνικος Μαυρολέων ἀπὸ τὴ Μητρόπολη Καρπάθου καὶ Κάσου, Γεώργιος Πετρόπουλος ἀπὸ τὴ Μητρόπολη Σύμης καὶ Ἀρχιμανδρίτης Πολύκαρπος Γρύλλης ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Ἐξαρχία Πάτμου. Τὸ «Δωδεκάνησος» ἀποτελεῖ τὸ πνευματικὸ-ἐπιστημονικὸ βῆμα τῶν Μητροπόλεων, ποὺ φιλοξενεῖ κείμενα ἱερωμένων, ἐρευνητῶν καὶ εἰδικῶν ἐπιστημόνων τῆς Δωδεκανησιολογίας.

Γενικὰ πρόκειται γιὰ μιὰν ὄντως σημαντικὴ ἔκδοση, ποὺ θὰ γράψει τὴ δική της ἱστορία στὰ Δωδεκανησιακὰ Γράμματα. Συγχαρητήρια σὲ ὅλους τοὺς συντελεστὲς τῆς ἔκδοσης.

²⁶. Ὁ.π., σ. 279.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Π. ΠΕΡΣΕΛΗΣ

Καθηγητής Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΟ ΕΠΙΣΗΜΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ
(ΤΕΥΧΟΣ Α΄: ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2009, σσ. 294)

Τὴν παρουσίαση ἐνὸς σοβαροῦ βιβλίου ἢ ἐνὸς περιοδικοῦ τὴ θεωρῶ ὡς μιὰ προσπάθεια νὰ τονιστοῦν, ἐκ μέρους τοῦ παρουσιαστῆ, ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα, ποὺ θὰ παρακινήσουν τοὺς ἀκροατές του, οἰονεὶ ὡς διαφημιστικὸ κίνητρο, νὰ ἀνατρέξουν στὸ ἴδιο τὸ περιεχόμε-
νο τοῦ βιβλίου ἢ τοῦ περιοδικοῦ καὶ νὰ εἰσπράξουν τὴν πνευματικὴ
ὠφέλεια, ποὺ πρῶτα ὁ ἴδιος ὁ παρουσιαστής ἔχει ἀποκομίσει.

Μὲ αὐτὴ τὴν εἰσαγωγή, ἐννοῶ ὅτι ἡ ὠφέλεια, ποὺ ἀποκόμισα ἀπὸ τὴ
μελέτη τῶν περιεχομένων τοῦ γιὰ πρώτη φορὰ κυκλοφορηθέντος
(περίοδος Α΄, ἔτος Α΄, τεύχος Α΄, Ἰανουάριος - Ἰούνιος 2009) ἐπισήμου
δελτίου τῶν ἐν Δωδεκανήσῳ ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου μὲ τὸν
τίτλο: «Δωδεκάνησος», ἦταν ἰδιαίτερα γόνιμη καὶ εὐχάριστη. Καὶ τοῦτο,
γιατὶ μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία, μὲ ἀφορμὴ τὰ περιεχόμενα τοῦ ἐν λόγῳ πε-
ριοδικοῦ, νὰ ἐντρυφήσω σὲ ἓνα χῶρο πολὺ ἀγαπητό, ἐνδιαφέροντα καὶ
ἐπίκαιρο. Ἀγαπητό, ἐπειδὴ ἡ καταγωγή μου εἶναι δωδεκανησιακὴ (κατά-
γομαι ἀπὸ τὴν Κάσο, ὅπου ἀποφοίτησα ἀπὸ τὸ ἐξατάξιο γυμνάσιο τοῦ νη-
σιοῦ)· ἐνδιαφέροντα, ἐπειδὴ τὰ Δωδεκάνησα ἔχουν μιὰ πολὺ πλούσια
ἱστορία, ποὺ καλύπτει ὅλο τὸ ἱστορικὸ φάσμα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτι-
σμοῦ· καὶ ἐπίκαιρο, ἐπειδὴ τὰ Δωδεκάνησα, λόγω τῆς γεωγραφικῆς τους
θέσης, ὑπῆρξαν πάντοτε στόχος κατακτητικῶν διαθέσεων ἀπὸ ποικίλους
λαοὺς καὶ ἐθνότητες, μερικὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες μέχρι τίς ἡμέρες μας ἐξα-
κολουθοῦν νὰ ὑποβλέπουν αὐτὸ τὸν πολὺπαθο γεωγραφικὸ χῶρο τοῦ
ἐλληνισμοῦ. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς αἰσθάνομαι βαθιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ
εὐχαριστήσω τὸ φίλτατο Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ρόδου, κ. Κύριλ-
λο, γιὰ τὴν τιμητικὴ πρόσκληση ποὺ μοῦ ἔκανε νὰ συμπαρουσιάσω μαζί
μὲ τὸν λίαν ἀγαπητὸ συνάδελφο στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ἐκλεκτὸ
συμπατριώτη μας κ. Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδη τὸν πρῶτο τόμο τοῦ περιοδικοῦ
«Δωδεκάνησος».

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Δωδεκανήσου ἔχει τὴν τύχη καὶ τὴν τιμὴ νὰ εἶναι
ἀναπόσπαστα καὶ ἄμεσα συνδεδεμένη μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ μας Πατριαρ-
χεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφοῦ οἱ πέντε Μητροπόλεις, μαζί μὲ

τὴν Ἐξαρχίαν τῆς Ἱ. Μονῆς τῆς Πάτμου, ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν, ὑπάγονται ἀπ' εὐθείας στὴ δικαιοδοσία τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὑπερβαίνει σὲ σημασία τὰ καθιερωμένα ἱστορικὰ ὅρια ποὺ ἀφοροῦν τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἰδρύθηκαν τὰ ἔθνη-κράτη κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα στὰ Βαλκάνια καὶ μαζὶ μὲ αὐτὰ ἡ ἴδρυση τῶν αὐτοκεφάλων Ὁρθόδοξων Ἀρχιεπισκοπῶν καὶ Ἐκκλησιῶν. Ἐκεῖνο, δηλαδή, ποὺ προκαλεῖ τὴ μεγάλη ἀνατροπὴ ἀπὸ τὸ καθιερωμένο πλαίσιο τῆς δημιουργίας τῶν ἀνεξάρτητων ἐθνῶν-κρατῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τους, εἶναι ἡ διατήρηση στὰ Δωδεκάνησα τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, ποὺ συνίσταται στὴν ἄμεση ὑπαγωγή τῶν διαφορῶν ἐπαρχιῶν στὸ κέντρο τῆς Ὁρθοδοξίας, δηλαδή τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ τήρηση μιᾶς παλαιᾶς καὶ δοκιμασμένης διοικητικῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, ποὺ συνθέτει σὲ ἓνα ὀργανικὸ ὅλο τὶς τοπικὲς ἐκκλησίες ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ σκέπη μιᾶς κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποπτεύουσας ἀρχῆς. Τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι προφανὲς ὅτι λειτουργεῖ ἀνεξάρτητα, ἂν καὶ ὄχι αὐθαίρετα, ἀπὸ τὶς πολιτικὲς διοικήσεις, ποὺ προήλθαν ἀπὸ τὴ δημιουργία τῶν νεοτερικῶν ἐθνῶν-κρατῶν. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἡ παράδοση αὐτὴ συνεχίζεται ἀλώβητη μόνο στὰ Δωδεκάνησα μέχρι τὶς ἡμέρες μας. Αὐτὴ ἡ παράδοση συντηρεῖ μὲ τὸν καλὺτερο δυνατὸ τρόπο τὸ ἰδιόμορφο γιὰ τὴ σημερινὴ ἐποχὴ παράδειγμα τῆς ὑπαρκτῆς καὶ ἀγαστῆς συνεργασίας Ἐκκλησίας, κράτους καὶ τοπικῆς κοινωνίας, ὅπου οὔτε ἡ ἐποπτεύουσα Ἐκκλησία (ἐν προκειμένῳ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο) ἔχει τὴν ἔδρα της στὰ ὅρια τοῦ ἔθνους-κράτους, οὔτε πάλι ἡ τοπικὴ κοινωνία (ἐν προκειμένῳ τὰ νησιὰ τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος) ἀφίσταται ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ἔθνους-κράτους, δηλαδή τὴν Ἑλληνικὴ πολιτεία, στὴν ὁποία ἀνήκει. Τὸ ἰδιόμορφο αὐτὸ παράδειγμα θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσῃ ὡς πρότυπο μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς κοινοπολιτείας μὲ ἔδρα τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, στὴν ὁποία θὰ ἐντάσσονταν ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ μητροπόλεις τῆς δικαιοδοσίας του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἐθνικά-κρατικά ὅριά τους. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ ἱστορικὰ καὶ θεολογικὰ ἀναγνωρισμένος συντονιστικὸς ρόλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου θὰ λειτουργοῦσε καταλυτικὰ πρὸς ὄφελος τῆς ἐνδυνάμωσης τῆς Ὁρθόδοξης λυτρωτικῆς μαρτυρίας καὶ διακονίας σὲ ἓνα κόσμον, ὅπου ἡ παγκοσμιοποίησις καὶ ἡ μετανεοτερικὴ κατάστασις ἐπιβάλλουν συνεργατικὴ διάθεσιν καὶ ἀποτελεσματικὸν προγραμματισμόν.

Οί παραπάνω σκέψεις δὲν εἶναι αὐθαίρετες, τὶς μοιράζομαι μαζί σας ἀπόψε καὶ προέρχονται ἀπὸ τὴ μελέτη μου τόσο τῶν λόγων καὶ τῶν μηνυμάτων τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου, ποὺ προηγούνται τοῦ Α΄ Μέρους τοῦ παρουσιαζομένου περιοδικοῦ, ὅσο καὶ τῶν χειροτονητηρίων καὶ ἐνθρονιστηρίων λόγων καὶ προσφωνήσεων τῶν Σεβασμιωτάτων Μητροπολιτῶν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου στὰ Δωδεκάνησα, ποὺ περιέχονται ἐπίσης στὸ Α΄ Μέρος, καθὼς καὶ τῶν ἐνδιαφερουσῶν καὶ ἀξιόλογων ἐπιστημονικῶν μελετῶν ποὺ περιλαμβάνονται στὸ Γ΄ Μέρος τοῦ ἴδιου τόμου.

Κατ' ἀρχάς, τὰ ἑορτολογικὰ καὶ ἐπετειακὰ κείμενα τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου (κατηχητήριος λόγος γιὰ τὴν ἑναρξη τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, πατριαρχικὴ ἀπόδειξη γιὰ τὸ Ἅγιο Πάσχα, μήνυμα γιὰ τὴν 61ῃ ἐπέτειο τῆς ἐνσωμάτωσης τῆς Δωδεκανήσου καὶ μήνυμα γιὰ τὴν παγκόσμια ἡμέρα περιβάλλοντος) διακρίνονται γιὰ τὴν ἀγωνιώδη προβολὴ τῆς ποιμαντικῆς διάστασης τοῦ Ὁρθόδοξου χριστιανικοῦ μηνύματος στὸ σύγχρονο κόσμο. Παράλληλα ὑπογραμμίζεται καὶ ἀναδεικνύεται εὐθαρσῶς ἡ πατρικὴ ἀγάπη, ἡ ἐκτίμηση καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Παναγιωτάτου πρὸς τὸ χριστεπώνυμο πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δωδεκανήσου καὶ ὁ ἰδιαίτερος σεβασμὸς του γιὰ τὴν ἱστορία, παλαιὰ καὶ σύγχρονη, καθὼς καὶ γιὰ τὴ συμβολὴ τῶν Δωδεκανησίων στὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ καὶ -μέσφ τῆς διασπορᾶς- στὸν παγκόσμιον πολιτισμό.

Οἱ χειροτονητήριοι καὶ ἐνθρονιστήριοι λόγοι τῶν Μητροπολιτῶν: Καρπάθου καὶ Κάσου κ. Ἀμβροσίου· Ρόδου κ. Κυρίλλου· Σύμης κ. Χρυσοστόμου· Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπαλαίας κ. Παϊσίου· Κώου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναὴλ καὶ τοῦ Ἐπισκόπου Ἐρυθρῶν κ. Ἀμφιλοχίου, ἀποτελοῦν δείγματα ἀγάπης, ἀφοσίωσης, ἀβρότητας, εὐγένειας καὶ εὐγνωμοσύνης γιὰ τὸ λειτούργημα, ποὺ ὁ δωροδότης Τριαδικὸς Θεὸς τοὺς ἐνεπιστεύθη καὶ ἡ Ἁγία καὶ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, προεξάρχοντος τοῦ προέδρου τῆς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, τοὺς ἀνέθεσε μετὰ ἀπὸ σχετικὴ ἐκλογή. Ἰδιαίτερα στοὺς ἐνθρονιστήριους λόγους, ὅπως ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐθιμοτυπία ὀρίζει, οἱ Σεβασμιώτατοι Μητροπολίτες ἐκφράζουν μὲ σαφὴ καὶ ἀδιαμφισβήτητο τρόπο τὰ ὅρια τῆς ποιμαντικῆς τους δικαιοδοσίας, ἐκφράζοντας ταυτόχρονα μὲ τρόπο γλαφυρὸ καὶ ἐνίοτε συναισθηματικὸ, τὴ διαβεβαίωσή τους ὅτι θὰ ὑπηρετοῦν ἀνιδιοτελῶς καὶ μὲ πλήρη ἀφοσίωση τὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ, κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς. Ἐπίσης δὲν παραλείπουν νὰ ἀναφέρονται καὶ στοὺς σημαντικοὺς ἱστορικοὺς σταθμοὺς τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, στοὺς ἀπόδημους συμ-

πατριῶτες, καθὼς καὶ στὴν ἐκζήτηση συνεργασίας, ἠθικῆς ὑποστήριξης καὶ ἀρωγῆς ἐκ μέρους τῶν τοπικῶν ἀρχόντων γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη ἐπιτέλεση τῶν ἐπισκοπικῶν τους καθηκόντων. Οἱ διαβεβαιώσεις αὐτὲς δὲν παραμένουν κενὸ γράμμα, ἀλλὰ -ὅπως εἴμεθα σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε- ἐφαρμόζονται στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ ποιμαντικὴ διακονία τῶν ἐν λόγῳ Σεβασμιωτάτων Μητροπολιτῶν.

Πέρα, ὅμως ἀπ' ὅλ' αὐτὰ ἐκεῖνο ποὺ οἱ χειροτονητῆριοι καὶ ἐνθρονιστῆριοι λόγοι τῶν Μητροπολιτῶν φανερώνουν, εἶναι ὅτι ἀρχίζει μιὰ νέα περίοδος στὰ χρονικὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δωδεκανήσου. Τὴν περίοδο αὕτῃ θὰ τὴν χαρακτηρίζω ὡς δεύτερη σημαντικὴ περίοδος στὴ μεταπολεμικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Δωδεκανήσου. Ἡ πρώτη περίοδος εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποία μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Δωδεκανήσου ἀπὸ τὸν ἰταλικὸ ζυγὸ καὶ τὴν ἐπίσημὴ ἐνσωμάτωση στὴ μητέρα Ἑλλάδα (1948), νέοι ἄξιοι Μητροπολίτες ἐξελέγησαν ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, γιὰ νὰ ἐπανδρώσουν τὶς τέσσερις τότε Μητροπόλεις, οἱ ὁποῖοι ἀναδείχθηκαν καθόλα ἄξιοι τῆς ἀποστολῆς τους. Σήμερα μετὰ ἀπὸ μιὰ, περίπου, πεντηκονταετία νέοι Μητροπολίτες διαδέχονται τοὺς παλαιούς, οἱ ὁποῖοι ὑπόσχονται ὅτι καὶ αὐτοί, ὅπως καὶ οἱ προκάτοχοί τους θὰ διακονήσουν θεοφιλῶς καὶ θὰ ἀνταποκριθοῦν εὐλικρινῶς στὶς ὑποχρεώσεις τους σὲ ἓνα κόσμο, ποὺ κατακλύζεται ἀπὸ ὑπερβολικὴ ἀγωνία, ἀβεβαιότητα, ἀνασφάλεια καὶ ἀνυπέρβλητες οἰκονομικὲς δυσχέρειες. Εἶναι, ὅμως, ὅλοι οἱ Μητροπολίτες ἔμπειροι ἐργάτες τοῦ πνευματικοῦ ἀμπελῶνος τοῦ Κυρίου καὶ ἡ ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀντιμετωπίσουν ὅλες τὶς προβλλόμενες ἀντιξοότητες τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὴν ἐπιλογὴ κατάλληλων καὶ ἄρτια ἐκπαιδευμένων κληρικῶν μέχρι τὴν ἐδραίωση πνεύματος εὐλικρινοῦς διαλόγου μὲ τοὺς «ἄλλους», τοὺς ξένους, τοὺς ἀδιάφορους, τοὺς ἀγνωστικιστὲς, τοὺς ἀλλόθρησκους, ἀκόμη καὶ τοὺς ἄθεους, εἶναι κάτι περισσότερὸ ἀπὸ βέβαιον.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Β' Μέρος τοῦ παρόντος τόμου, στὸ ὁποῖο περιλαμβάνονται ἑξὶ ἐπιστημονικὲς μελέτες, θὰ ἀναφερθῶ μὲ πολὺ συντομία στὶς τρεῖς ἀπὸ αὐτές, ἀφοῦ τὶς ὑπόλοιπες ἔχει ἤδη λίαν ἐπιτυχῶς ἀναλύσει ὁ συνάδελφος κ. Ἀλεξιάδης.

Πρῶτα θὰ ἀναφερθῶ στὴν: **«Ἀκολουθία τῆς Ἁγίας ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας. Ἦς ἡ μνήμη τῇ κβ' Δεκεμβρίου. Συμπληρωθεῖσα κατὰ τὰ ἐλλείποντα ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ Ἐπισκόπου Κυρίλλου, τοῦ πίκλην Κογεράκη, Μητροπολίτου τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Ρόδου»** (σ. 243-272). Ἡ ἀκολουθία αὕτη,

ὅπως ἀναφέρεται καὶ στὸν τίτλο, ἔχει συμπληρωθεῖ ἀπὸ τὸ Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ρόδου κ. Κύριλλο, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐπιμεληθεῖ καὶ δημοσιεύσει καὶ ἄλλες καλαίσθητες ἐκδόσεις ἱερῶν ἀκολουθιῶν ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἡ ἐνασχόληση μὲ αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν λειτουργικῶν καὶ ὕμνολογικῶν μελετῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς πνευματικότητας καὶ τῆς γνώσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τυπικοῦ, ἀπαιτεῖ ἄριστη γνώση τῆς ἱστορικῆς καὶ δογματικῆς θεολογίας τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μας, καθὼς καὶ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γλώσσας καὶ τῶν κανόνων τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Χωρὶς αὐτὲς τίς προϋποθέσεις δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ εὐωδοθεῖ τὸ ἔργο τῆς συμπλήρωσης τῶν ἐλλειπόντων κενῶν τῆς ἀκολουθίας. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθεῖ ὅτι ἡ παρέμβαση τοῦ ἐπιμελητῆ εἶναι τόσο φυσικὴ, πὺν δυσκολεῖται ἀκόμη καὶ ὁ ἔμπειρος ἀναγνώστης τέτοιων κειμένων νὰ διακρίνει τίς συμπληρώσεις καὶ τίς ἀπαιτούμενες προσθήκες πὺν ἔγιναν στὴν ἀκολουθία τῆς ἀγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας ἀπὸ τὸ Σεβασμιώτατο λόγιο Μητροπολίτη Ρόδου κ. Κύριλλο!

Ἡ ἐπόμενη μελέτη πὺν θὰ σχολιάσω εἶναι τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων δρ. Ἰωάννη Ἡλ. Βολανάκη μὲ τὸν τίτλο: «**Οἱ δίκωγχοι χριστιανικοὶ ναοὶ τῆς Δωδεκανήσου**» (σ. 125-157). Στὴ μελέτη τοῦ αὐτῆ ὁ γνωστὸς ἀρχαιολόγος-βυζαντινολόγος ἀναλύει ἓνα σπάνιο ἀρχιτεκτονικὸ τύπο ναοῦ, τοῦ ὁποῖου ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ γνώρισμα εἶναι ὅτι «ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ [τοῦ κτίσματος] περατοῦται σὲ δύο ἰσομεγέθεις καὶ ἰσοδύναμες ἀψίδες» (σ. 125). Στὰ Δωδεκάνησα ἔχουν ἐντοπιστεῖ 24 τέτοιοι ναοί, ἡ χρονολογία τῶν ὁποίων κυμαίνεται μεταξὺ 10ου καὶ 18ου αἰώνα. Οἱ ναοὶ αὐτοὶ ἀπαντῶνται στὰ νησιά: Ρόδο (5), Χάλκη (2), Τῆλο (4), Κάρπαθο (8), Πάτμο (3), Νίσυρο (2). Γιὰ λόγους πὺν δὲν ἀναφέρονται στὴ μελέτη, ἐνῶ ὁ συγγραφέας δηλώνει στὴν ἀρχὴ ὅτι θὰ προβεῖ στὴν ἀνάλυση τῶν δίκωγχων ναῶν καὶ τῶν πέντε νησιῶν, τελικὰ ἡ ἀνάλυση περιορίζεται μόνον σὲ τρία νησιά. Πάντως ὁ Ἰ. Βολανάκης μὲ περισσὴ ἀκρίβεια καὶ συστηματικότητα, μετὰ ἀπὸ προσωπικὴ τοῦ ἐπιτόπια ἔρευνα, παρουσιάζει καὶ ἀναλύει μὲ φωτογραφίες καὶ σχήματα τοὺς ναοὺς τῶν νησιῶν Ρόδου, Χάλκης καὶ Τήλου.

Ἡ μελέτη παρουσιάζει σημαντικὸ ἐνδιαφέρον, πρῶτον, γιὰτὶ ἐπιβεβαιώνεται ἡ μακρὰ ναοδομικὴ χριστιανικὴ παράδοση στὰ Δωδεκάνησα καὶ δεύτερον, γιὰτὶ ὁ δίκωγχος τύπος ναοῦ φαίνεται ὅτι ἐξυπηρετοῦσε αὐξημένες τελετουργικὲς ἀνάγκες τῶν πιστῶν χριστιανῶν. Ὡς γνωστόν, στὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησίᾳ δὲν ἐπιτρέπεται καὶ δεύτερη θεία λειτουργία

τὴν ἴδια ἡμέρα στὴν ἴδια ἀγία τράπεζα. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ ἀπρόσκοπταμποροῦσαν νὰ τελοῦν δύο θεῖες λειτουργίες τὴν ἴδια ἡμέρα στὸν ἴδιο ναό, ἂν τὸ ἐπιθυμοῦσαν, ἀφοῦ οἱ δίκoγχοι ναοὶ εἶχαν δύο ἅγιες τράπεζες.

Ἡ τελευταία μελέτη πὺ θὰ σχολιάσω εἶναι τοῦ ἱστορικοῦ-ἐρευνητῆ καὶ δημοσιογράφου Κώστα Τσαλαχούρη μὲ τὸν τίτλο: «**Τὸ ἐθνικὸ κέντρο, ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Ρόδου τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐνσωματώσεως (1949-1951)**» (σ. 175-230). Στὴν ἐκτενῆ αὐτὴ μελέτῃ ὁ Κ. Τσαλαχούρης, γνωστὸς ἀπὸ σχετικὲς μελέτες καὶ βιβλία του γιὰ τὸ θέμα τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δωδεκανήσου, κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἰταλικῆς κατάκτησης τῶν νησιῶν, στηριζόμενος σὲ ἐπίπονη πρωτογενῆ ἔρευνα τῶν ποικίλων γραπτῶν πηγῶν (ἀπομνημονεύματα πρωταγωνιστῶν, ἐπίσημη ἀρχεῖακὴ ἀλληλογραφία διπλωματῶν ἑλληνικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ Γενικῆς Διοίκησης Δωδεκανήσων, ἀρχεῖα Ροδιακῶν καὶ Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων κ.ἄ.) ἀναλύει τὸ θέμα τῆς ἀποκατάστασης τοῦ παραιτηθέντος τὸ ἔτος 1946 Μητροπολίτῃ Ρόδου Ἀποστόλου Τρύφωνος. Τὸ θέμα αὐτὸ δημιουργήθηκε μετὰ τὴν ἐπίσημη ἔνωση τῶν Δωδεκανήσων μὲ τὴν Ἑλλάδα (1948). Ὁ Μητροπολίτης Ἀπόστολος Τρύφωνος ἐποίμανε τὴ Μητρόπολιν Ρόδου ἀπὸ τὸ 1913-1946 μὲ μιὰ μικρὴ διακοπὴ τὸ ἔτος 1924, δηλαδὴ, σχεδὸν καθόλη τὴν περίοδο τῆς ἰταλικῆς κατάκτησης καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ Γερμανικῆς κατοχῆς τῆς Δωδεκανήσου.

Ἡ μελέτῃ τοῦ Κ. Τσαλαχούρη ἐνημερώνει τὸν ἀναγνώστη καὶ τὴν ἀναγνώστριά γιὰ τὴν πολυτάραχὴ ἐποχὴ πὺ ἀκολούθησε τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου καὶ τοὺς διπλωματικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ἀγῶνες, πὺ προκλήθηκαν γιὰ τὴν ἐπιλογὴ νέων Μητροπολιτῶν τῶν Μητροπόλεων Δωδεκανήσου. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα, τὸ αἶτημα ἐπαναφορᾶς τοῦ ἤδη παραιτηθέντος Μητροπολίτῃ Ρόδου Ἀποστόλου Τρύφωνος, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου εἶχε στενὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ θέμα τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας Δωδεκανήσου, πὺ ἀξίωσε ἡ Ἱταλικὴ Διοίκηση κατὰ τὴν περίοδο 1924-1929 καὶ 1934, παρουσίαζε πολλὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἦταν ἀπρόθυμο νὰ ἀντιμετωπίσει. Ἄν καὶ θεωρητικὰ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο δὲν διαφωνοῦσε μὲ τὸ αἶτημα ἀποκατάστασης τοῦ παραιτηθέντος Μητροπολίτῃ Ρόδου Ἀποστόλου, στὴν οὐσία ἀπέφυγε νὰ λάβει θέση. Καὶ τοῦτο, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν ἀναζωπύρωση παθῶν σὲ βάρος τῆς ἡρεμίας τοῦ διχασμένου ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτὸ χριστεπώνυμου πληρώματος, καθὼς καὶ

τὴν ἀποφυγὴ σύγκρουσης, λόγῳ τῆς ἀρνητικῆς τοποθέτησης τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης γιὰ ἐπάνοδο τοῦ Ἀποστόλου στὴ Μητρόπολη Ρόδου.

Μὲ τὴ μελέτῃ τοῦ Κ. Τσαλαχούρη ἐπιβεβαιώνεται, νομίζω, ἡ ἀνάγκη γιὰ περαιτέρω ἔρευνα θεμάτων τῆς σύγχρονης ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δωδεκανήσου¹. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ θὰ πρέπει ὅπως δὴ ποτε νὰ λάβει ὑπόψη τὴν πολυπλοκότητα τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων στὸ βαθμὸ καὶ στὸ μέτρο ποὺ ποικίλοι ἐμπλεκόμενοι παράγοντες (Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθήκες σὲ διεθνὲς καὶ τοπικὸ ἐπίπεδο, προσωπικὲς φιλοδοξίες πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν προσώπων κ.λπ.) συνέβαλαν στὴ διατύπωση λύσεων καὶ στὴ λήψη κρίσιμων ἀποφάσεων ποὺ σημάδευσαν ὄχι μόνον τὴν ἐποχὴ τους, ἀλλὰ καὶ συνεχίζουν νὰ σημαδεύουν τὴ μετέπειτα ἐποχὴ μέχρι καὶ σήμερα.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, τὰ ὅσα πρότεινα στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς παρουσίας σχετικὰ μὲ τὸ πρότυπο τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινοπολιτείας μὲ ἔδρα τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, στὴν ὁποία θὰ ἐντάσσονταν ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ μητροπόλεις τῆς δικαιοδοσίας του, θὰ μποροῦσε νὰ δώσει λύσεις σὲ ἀδιέξοδα, ποὺ κατὰ τὴ διαρρεύσασα τελευταία, κυρίως, δεκαετία κλόνισαν τὴς ἐκκλησιαστικὲς σχέσεις κέντρου καὶ περιφέρειας. Τέτοιου εἶδους ἐνέργειες συστηματικὰ ἀποδυναμώνουν τὴν ἀπαιτούμενη ἰσχὺ ποὺ χρειάζεται διαρκῶς νὰ οἰκοδομεῖται μεταξὺ ὅλων τῶν πιστῶν τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας σὲ χρόνους παγκόσμιας ἠθικῆς, ἀξιακῆς καὶ οἰκονομικῆς κρίσης.

Τέλος, θὰ πρέπει νὰ μνημονεύσω καὶ τοὺς δύο ἐνδιαφέροντες Κανονισμοὺς, ποὺ δημοσιεύονται στὸ Γ' καὶ τελευταῖο Μέρος τοῦ τόμου. Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς Κανονισμοὺς αὐτοὺς ἀναφέρεται στὴ σύνθεση καὶ λειτουργία τῶν Ἐπισκοπικῶν Δικαστηρίων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς τῶν Η.Π.Α. καὶ τῆς Κρήτης (σ. 283-

1. Πρβλ. τὶς παρακάτω μελέτες, οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν ἐξαντλοῦν τὸ θέμα: Ἐμμανουὴλ Ι. Κωνσταντινίδης, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Δωδεκανήσου*. Ἐναῖσιμος ἐπὶ διδασκαρίᾳ διατριβὴ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1968· τοῦ ἴδιου, *Ἡ ἐν Δωδεκανήσῳ Ἐκκλησία. Α. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις (ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον). Β. Αἱ Μητροπόλεις καὶ οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι*, Ἀθῆναι: 1970· Ἰωάννης Σ. Κέντρης, *Τὸ ἀποικιακὸ καθεστὼς τῆς Ἰταλίας στὰ Δωδεκάνησα καὶ οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Βατικανοῦ γιὰ τὴν αὐτοκεφαλία τῆς Ἐκκλησίας Δωδεκανήσου*. Διατριβὴ ἐπὶ διδασκαρίᾳ, ποὺ ὑποβλήθηκε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2006.

289), καὶ ὁ δεύτερος στὴν ἵδρυση καὶ λειτουργία τοῦ Ἐπικοινωνιακοῦ καὶ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρόδου (σ. 290-294). Μὲ τὸν πρῶτο Κανονισμό ἀντιμετωπίζονται ὅλα τὰ διαδικαστικά θέματα, ποὺ ἀφοροῦν τῇ συγκρότησιν καὶ τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν Ἐπισκοπικῶν Δικαστηρίων. Μὲ τὸ δεύτερο Κανονισμό καταγράφονται ὅλες οἱ διαδικαστικὲς λεπτομέρειες, μὲ βάση τὶς ὁποῖες τὸ Ἐπικοινωνιακὸ καὶ Μορφωτικὸ Ἰδρυμα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρόδου θὰ ἐπιτελεῖ τοὺς σημαντικοὺς σκοποὺς ἵδρυσής του. Οἱ σκοποὶ αὐτοὶ εἶναι, μετὰ τῶν ἄλλων, «ἡ ἄσκησις σύγχρονης ἐκκλησιαστικῆς ποιμαντικῆς καὶ ἐπιμορφώσεως, κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς Ὁρθοδόξου Παραδόσεως καὶ τῆς παραδόσεως τοῦ Γένους... ἡ ἐκμάθησις τῶν Ἐκκλησιαστικῶν τεχνῶν καὶ ἡ μὲ κάθε σύγχρονο μέσο καταγραφή καὶ προβολὴ τῶν θησαυρῶν τῆς Ὁρθοδόξου Παραδόσεως» (σ. 290).

Ἀπὸ ὅσα ἀνέπτυξα μέχρι τώρα, εἶναι ἀπόλυτα φανερὸ ὅτι τὸ πλούσιο περιεχόμενον τοῦ Α΄ τόμου τοῦ περιοδικοῦ «Δωδεκάνησος» -ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανίζεται στὰ χρονικὰ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δωδεκανήσου- θὰ τέρψει πνευματικὰ καὶ διανοητικὰ τὸν ἀναγνώστη καὶ τὴν ἀναγνώστριά. Ταυτόχρονα τὸ περιοδικὸ παρέχει ὅλες τὶς ἐγγυήσεις ὅτι ὄχι μόνον ἀναπληρῶναι ἓνα σημαντικό κενὸ στὸν ἔντυπο ἐκκλησιαστικὸ λόγο, ἀλλὰ ὅτι θὰ δημιουργήσῃ ἓνα πόλο ἑλξης μετὰ τῶν λογίων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν καὶ παλαιῶν καὶ νέων ἐρευνητῶν γιὰ τὴν προαγωγὴν θεμάτων, ποὺ ἀφοροῦν πρῶτιστα τὴν τοπικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δωδεκανήσου καὶ τὴν τοπικὴν κοινωνίαν τὴν ὁποία ἐν Χριστῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι διακονεῖ καὶ ἀγιάζει.

Εὐχομαι, λοιπόν, ἐκ βάθους καρδίας θερμὰ συγχαρητήρια γιὰ τὴν πρωτοβουλίαν, καλὴν συνέχειαν καὶ ἀπὸ Θεοῦ δύναμιν στὴ διεύθυνσιν καὶ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ «Δωδεκάνησος» γιὰ τὸ καλὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δωδεκανήσου καὶ τὴν πνευματικὴν οἰκοδομὴν τοῦ πιστοῦ λαοῦ τῆς.

Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ Ο Α΄ ΕΧΕΙΡΟΘΕΤΗΣΕ
ΑΡΧΟΝΤΕΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ
ΤΟΥΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΟΥΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕ-
ΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΜΗΝΑ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ
ΚΑΙ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Π. ΠΕΡΣΕΛΗ

Στὴν ἱστορικὴ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ Κωνσταντινουπόλεως, μὲ τὴν παρουσία μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τριανταπέντε Μητροπολιτῶν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Διασπορά καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἱερέων, διακόνων, τοῦ Ἑλληνα Πρέσβη στὴν Ἀγκυρὰ κ. Φώτῃ Εὐδα, τοῦ Ἑλληνα Προξένου στὴν Κωνσταντινούπολιν κ. Βασιλείου Μπορνόβα, ἄλλων ἐπισήμων καὶ πολυπληθοῦς ἐκκλησιάσματος ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας, ἡ Αὐτοῦ Θειοτάτη Παναγιότης, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, κύριος Βαρθολομαῖος, ἀπένειμε στὸν καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, κ. Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδῃ (ἀπὸ τὴν Κάρπαθο) καὶ στὸν καθηγητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ἴδιου Πανεπιστημίου κ. Ἐμμανουὴλ Π. Περσελῇ (ἀπὸ τὴν Κάσο), σημαντικὲς τιμητικὲς διακρίσεις.

Συγκεκριμένα, στὸν καθηγητὴ κ. Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδῃ ἀπονεμήθηκε τὸ Ὁφίκιο τοῦ Ἀρχοντος Ὑπομνηματογράφου καὶ στὸν καθηγητὴ κ. Ἐμμανουὴλ Π. Περσελῇ τὸ Ὁφίκιο τοῦ Ἀρχοντος Διδασκάλου τοῦ Ψαλτῆρος τοῦ Πρωτόθρονου Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

Οί απονομές έγιναν στις 10 Ίουνίου 2010, μετὰ τὸν Πατριαρχικὸ Ἑσπερινὸ τῶν Ὀνομαστηρίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. **Βαρθολομαίου**. Μεταξὺ τῶν ἀνωτάτων κληρικῶν παρευρίσκοντο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Θυατείρων καὶ Μεγάλης Βρετανίας κύριος **Γρηγόριος** καὶ οἱ Μητροπολίτες, Ρόδου κύριος **Κύριλλος**, Κώου καὶ Νισύρου κύριος **Ναθαναὴλ** καί, Λέρου Καλύμνου καὶ Ἀστυπалаίας κύριος **Παῖσιος**.

Ὁ Παναγιώτατος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος μίλησε στὴν ἀρχὴ μὲ ἰδιαιτέρως ἐπαινετικούς λόγους γιὰ τοὺς δύο τιμώμενους καθηγητὲς καὶ ἀναφέρθηκε στὸ πολυσχιδὲς ἔργο τους, τὴν προσφορά τους στὴν Ἐκκλησία, τὴν Ἐκπαίδευση, τὴν Ἐπιστήμη, τὸν Πολιτισμὸ καὶ τὴν Κοινωνία.

*Οἱ καθηγητὲς Ἐμμανουὴλ Π. Περσελῆς καὶ Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης
μὲ τὸν Πατριάρχη Βαρθολομαῖο στὸ Γραφεῖο του.*

Οἱ καθηγητὲς Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης καὶ Ἐμμανουὴλ Π. Περσελῆς, εὐχαριστῶντας τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη κ. Βαρθολομαῖο, ἐτόνισαν, μεταξὺ ἄλλων, τὸ θεάρεστο καὶ πολύπλευρα σημαντικὸ ἐθνικὸ, θρησκευτικὸ, θεολογικὸ, ἐκκλησιαστικὸ, ἐπιστημονικὸ, κοινωνικὸ καὶ πολιτιστικὸ ἔργο τοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου, τὸ ὁποῖο ἐξαπλώνεται σὲ ὅλον τὸν πλανήτη.

Στὶς ἐπόμενες σελίδες δημοσιεύουμε τὴν ὁμιλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου, τὰ Πατριαρχικὰ Εὐεργετήρια Γράμματα, τὶς Ἀντιφωνήσεις τῶν τιμηθέντων καθηγητῶν καὶ σχετικὸ φωτογραφικὸ ὕλικό.

ΟΜΙΛΙΑ ΤΗΣ Α.Θ. ΠΑΝΑΓΙΟΤΗΤΟΣ,
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
κ.κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ
ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΤΗ ΙΕΡᾶ ΜΟΝῃ
ΒΑΛΟΥΚΛΗ (10.06.2010)

*Ἱερώτατοι ἀδελφοί,
Ἐντιμολογιώτατοι Ἀρχοντες,
Εὐλαβεῖς προσκυνηταί,
Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά!*

Τὸ ἡμερολόγιον σημειώνει 10 Ἰουνίου, καὶ ἀπὸ ἀπόψε, μὲ τὴν τέλεσιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ, ἡ Ἐκκλησία ἀρχίζει νὰ ἐορτάζη τὴν ἱερὰν μνήμην τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Βαρθολομαίου, ἐνὸς τῆς ἱερᾶς Δωδεκάδος τῶν Μαθητῶν τοῦ Κυρίου, τοῦ φωτιστοῦ τῆς Λυδίας, τῆς Μυσίας, τῆς Φρυγίας, τῆς Εὐδαίμονος Ἀραβίας, ἥτοι τῆς σημερινῆς Βορείου Ἑμένης, τῆς Μεσοποταμίας, τῆς χώρας τῶν Πάρθων καὶ τῆς Κιλικίας, ἔνθα καὶ ἐπεσφράγισεν ἐνδόξως καὶ θεοφιλῶς τὸ ἀποστολικόν του κήρυγμα, διὰ τοῦ ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου του, εἰς τὴν Οὐρβανόπολιν, ἥτοι τὴν Ὁρβὶν τῆς Ἰσαυρίας.

Ἀπὸ τῆς εἰσόδου ἡμῶν εἰς τὴν ἁγίαν Ἱερωσύνην, ὁ βίος τοῦ ὁμιλοῦντος συνεδέθη ἀρρήκτως μετὰ τοῦ ἐορταζομένου πανευφήμου Ἀποστόλου, καθ' ὅσον ὁ ἀοίδιμος πνευματικὸς ἡμῶν πατὴρ καὶ γέρων, μακαριστὸς Μητροπολίτης Ἱμβρου καὶ Τενέδου καὶ ἀργότερον Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων καί, τέλος, Χαλκηδόνης κυρὸς Μελίων, ἐπιθυμῶν νὰ τιμήσῃ ἐν μέγα πνευματικὸν ἀνάστημα τῆς Ἱμβρου, τὸν ἀείμνηστον Βαρθολομαῖον τὸν Κουτλουμουσιανόν, μετέλλαξε τὸ ἐκ τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος ὄνομα ἡμῶν, καὶ τοιουτοτρόπως ὁ Δημήτριος ἐγένετο Βαρθολομαῖος. Βεβαίως ἡ ἔνδυσις τοῦ ράσου θεωρεῖται ὡς οἰονεὶ δεύτερον βάπτισμα, καὶ τὸ νέον ὄνομα παραμερίζει πλήρως τὸ παλαιόν. Κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἄγομεν ἤδη τὰ ὀνομαστήρια ἡμῶν καὶ εὐχαριστοῦμεν ἀπὸ καρδίας πάντας τοὺς ἀπὸ περάτων γῆς συνδραμόντας εἰς τὴν μητέρα Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ συγχαροῦν ἡμᾶς καὶ νὰ συμπροσευχηθοῦν διὰ τὴν ὑγίειαν καὶ τὴν ἀπὸ Θεοῦ ἰκάνωσίν σας.

Πολλοὶ λαοὶ συνηθίζουν νὰ τιμοῦν τὰ γενέθλια, ἥτοι τὴν εἴσοδον τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον τοῦτον τῆς πτώσεως καὶ τῆς φθορᾶς. Οἱ

Ὁρθόδοξοι ἀντιθέτως, δίδοντες τὸ βάρος εἰς τὴν εἴσοδόν μας εἰς τὸν νέον κόσμον τῆς ἀληθοῦς ζωῆς, δηλ. τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται διὰ τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, ὁπότε λαμβάνομεν καὶ τὸ χριστιανικὸν ἡμῶν ὄνομα, ἐορτάζομεν τὰ ὀνομαστήριά μας καὶ ὄχι τὰ γενέθλια. Ἐνας Ρουμάνος Ὁρθόδοξος θεολόγος καὶ κληρικὸς σημειώνει ἐπιτυχῶς περὶ τούτου: «Οἱ Ρουμάνοι δὲν ἐορτάζομεν ποτὲ τὰ γενέθλιά μας, ὅπως κάνουν αἱ ἄλλαι χῶραι τῆς γῆς... Ἐορτάζομεν μὲ πρωτόγνωρον χαράν, μὲ μουσικὴν, μὲ προσκεκλημένους καὶ μὲ τὴν πλέον δυνατὴν μεγαλοπρέπειαν τὴν ὀνομαστικὴν μας ἐορτήν. Ἐορτάζομεν δηλαδὴ τὸ ὄνομα πὺν ἐλάβαμε μὲ τὸ βάπτισμα. Διότι ἡ ἡμέρα τοῦ βαπτίσματός μας εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς πραγματικῆς γεννήσεώς μας... Κάθε χρόνο περιμένουμε –χωρὶς κανένα κίνδυνο νὰ διαψευσθοῦμε– τὴν κάθοδο τοῦ προστάτου Ἁγίου μας ἀπὸ τὸν οὐρανό. Ἐρχεται στὸ σπίτι μας. Εἰσέρχεται κάτω ἀπὸ τὴν στέγην μας, θὰ μᾶς συντροφεύῃ ὅλην τὴν ἡμέραν... Δὲν ἔρχεται ποτὲ μόνος του. Χάρις εἰς τὸν Ἅγιον πὺν ἔρχεται εἰς τὸ σπίτι μας, ἔχομε ὅλην τὴν ἡμέραν ὁλόκληρον τὸν οὐρανὸν ὑπὸ τὴν στέγην μας. Ὁλόκληρος ἡ οὐρανία ἱεραρχία εὐρίσκεται εἰς τὴν γῆν, εἰς τὸ σπίτι μας! Εἰς τὸ σπίτι μας εὐρίσκονται τὰ Σεραφεῖμ... Μαζὶ μὲ τοὺς ἀγγέλους κατέρχονται ἀπὸ τὸν οὐρανὸν οἱ ἄλλοι Ἅγιοι, οἱ Ὁμολογηταί, οἱ Μάρτυρες, οἱ νεκροὶ συγγενεῖς, οἱ γείτονες... Ὅλοι εἶναι ἐκεῖ... Διότι ὅλοι εἶναι καλεσμένοι εἰς τὴν ὀνομαστικὴν μας ἐορτήν... Ἡ ἐορτὴ εἶναι διπλή. Ὁ οὐρανὸς ἐορτάζει τὸν Ἅγιον καὶ ἡ γῆ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος φέρει τὸ ὄνομά του...». Ταῦτα ἀσφαλῶς δὲν ἰσχύουν μόνον διὰ τοὺς Ρουμάνους, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς καὶ δι' ὅλους τοὺς Ὁρθοδόξους, πλὴν τῶν Σέρβων, οἱ ὁποῖοι, ἀντὶ τοῦ προσωπικοῦ των προστάτου Ἁγίου, συνηθίζουν νὰ τιμοῦν τὸν προστάτην ἅγιον ὅλης τῆς οἰκογενείας, μὲ τὴν τελετὴν τῆς «Σλάβας», καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα, οὐχὶ σπανίως, ἀπουσιάζει παντελῶς ἀπὸ τὰ μέλη τῆς τιμώσης αὐτὸν οἰκογενείας.

Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἀνωτέρω, τὴν 11ην Ἰουνίου, ὁ ἅγιος τὰ ὀνομαστήριά του Πατριάρχης ἔχει τὴν εὐλογίαν νὰ ἔχῃ ἀπὸ ἀπόψε πλησίον τοῦ οὐράνιου προστάτην τοῦ Ἁγίου Ἀπόστολον Βαρθολομαῖον, ὅλον τὸν χορὸν τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν λοιπῶν Ἀγίων, τὸν Ἀπόστολον Βαρνάβαν, τὸν Ἀρχάγγελον Γαβριήλ, τοῦ ὁποίου ἡ ἐν τῷ Ἄδειν Σύναξις συνεορτάζεται, τὴν στρατιὰν τῶν περὶ τὸν Ἱερομάρτυρα Μητροφάνη Ἀγίων Νεομαρτύρων τῆς Κίνας, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης συνεορτάζονται σήμερον, ὅλας τὰς Ἀγγελικὰς Δυνάμεις, τὰ μακαρία τῇ λήξει γενόμενα σεβάσματα καὶ προσφιλῇ πνεύματα τῶν γονέων, ἀναδόχων καὶ διδασκάλων του, τοῦ Γέροντός του καὶ τῆς λοιπῆς χορείας τῶν παλαιῶν Φαναριωτῶν Ἀρχιε-

ρέων, οἱ ὅποιοι παιδιόθεν τὸν ἠγάπησαν καὶ τὸν εὐεργέτησαν, καὶ ὅλους ὅσους ὁ ἴδιος ἠγάπησε καὶ ἤδη εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀπέναντι ὄχθην. Καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸ τὸ νοερῶς περικείμενον ἅγιον νέφος, πάντας ὑμᾶς, ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ τέκνα ἐν Κυρίῳ, οἱ ὅποιοι ἤλθετε διὰ νὰ ἐκφράσετε τὴν ἀγάπην, τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἀφοσίωσίν σας ὅχι μόνον εἰς τὸ πρόσωπον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἅγιον θεσμὸν τοῦ μαρτυρικοῦ, ἀλλὰ καὶ πανενδόξου Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

* * *

Ἀνάμεσά σας ὑπάρχουν καὶ δύο ἰδιαιτέρως προσφιλεῖς πρόσωπα, τὰ ὁποῖα, πρὸς αὔξησιν τῆς κοινῆς πάντων χαρᾶς, κατ' ἰδίαν ἡμῶν Πατριαρχικὴν φιλοτιμίαν καὶ προαίρεσιν, ἀπεφασίσσαμεν ὅπως περιβάλλωμεν διὰ Πατριαρχικοῦ ὁφφίκιου καὶ ἀρχοντικίου, τιμῶντες τὴν διακεκριμένην προσφορὰν των πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὸν Θρόνον, τὸ Γένος καὶ τὴν ἐπιστήμην. Πρόκειται διὰ τοὺς Ἐλλογιμωτάτους κυρίους **Ἐμμανουήλ Περσελῆν**, Καθηγητὴν τῆς Θεωρίας καὶ Πράξεως τῆς Χριστιανικῆς Ἀγωγῆς εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Ἑθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ **Μητᾶν Ἀλεξιάδην**, Καθηγητὴν τῆς Λαογραφίας εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ αὐτοῦ παλαιφάτου Πανεπιστημίου. Ὁ κ. Περσελῆς λαμβάνει τὸ ὁφφίκιον τοῦ Ἀρχοντος Διδασκάλου τοῦ Ψαλτῆρος τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. Πρόκειται δι' ἀρχοντικίον συναντώμενον τὸ πρῶτον τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἐπὶ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Νικολάου τοῦ Γ' καὶ δίδεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τοὺς τελευταίους αἰῶνας. Ὁ κ. Ἀλεξιάδης λαμβάνει τὸ ὁφφίκιον τοῦ Ἀρχοντος Ὑπομνηματογράφου τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, πλὴν τοῦ Ἰωασαφάτ, υἱοῦ Ἀχιλοῦδ τοῦ «ὑπομνηματογράφου», ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡσαΐου ὁ «Ἰωᾶχ ὁ τοῦ Ἀσάφ, ὁ ὑπομνηματογράφος», ὁ ὁποῖος διετῆρει εἰς τὴν μνήμην του τὰ θεσπίσματα τοῦ Βασιλέως, ἀλλὰ καὶ τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Ὑπομνηματογράφος κατέγραφε τὰ πρακτικὰ τῶν συνοδικῶν συνεδριῶν καὶ μάλιστα τὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν Ἀρχιερέων εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, ἐνῶ εἰς τὸν χώρον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὁ Ὑπομνηματογράφος εἶχεν ὡς κύριον ἔργον τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τοὺς νόμους καὶ τὴν διδασκαλίαν των εἰς τοὺς νέους. Κατὰ ταῦτα, ἀμφότερά τὰ ὁφφίκια δὲν δίδονται κατὰ τύχην, ἀλλ' ἔχουν οὐσιαστικὴν σύνδεσιν μὲ τὸ κυρίως ἔργον τῶν τιμωμένων. Χαρῆτε, λοιπόν, Ἐντιμολογιώτατε Ἀρχων Διδάσκαλε τοῦ Ψαλτῆρος καὶ Ἐντιμολογιώτατε Ἀρχων Ὑπομνηματογράφε, τὴν τιμὴν, τὴν ὁποῖαν ἡ φιλόστοργος Μήτηρ Ἐκκλησία διὰ τῆς ἡμῶν Μετρίότητος ἐπεφύλαξεν εἰς ὑμᾶς, καὶ τιμῆσατε τὰ ὁφφίκιά σας μὲ πᾶσαν ἀρετὴν, εἴ τινα ἔπαινον, κάδε

ἀγαθοεργίαν, πᾶσαν θεοφιλή καὶ φιλογενῇ πρωτοβουλίαν! Καλῶς ὤρισάτε εἰς τὴν ὑπὸ τὴν κραταιὰν σκέπην τῆς Παναγίας τῆς Παμμακαρίστου μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Ὁφφικιάλων τοῦ πανσέπτου Οἰκουμενικοῦ Θρόνου! Δώσατε χεῖρα ἀγάπης ἀδελφικῆς πρὸς πάντας τοὺς συναδέλφους σας Ἀρχοντας καὶ συνεργασθῆτε μετ' αὐτῶν μὲ ζῆλον καὶ σπουδὴν θεόφρονα ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς μαρτυρικῆς καὶ ἐσταυρωμένης, ἀλλὰ καὶ δεδοξασμένης πνευματικῆς Μητρὸς καὶ Τροφῶ τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν Γένους Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ ὑπὲρ τῆς εὐκλείας τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀποστολικοῦ καὶ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τῆς Βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως!

* * *

Ἀδελφοὶ ἀγαπητοὶ καὶ τέκνα ἐν Κυρίῳ ἐπιπόθητα!

Καλωσορίζουμε ὅλους σας μὲ βαθεῖαν ἀγάπην καὶ πολλὴν τιμὴν. Εὐλογημένη ἡ ἔλευσίς σας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία ἐφέτος ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ Πολιτιστικὴ Πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης, ὅπως πράγματι ὑπῆρξε ἐπὶ ἑνδεκα ὀλοκλήρους αἰῶνας! Εὐλογημένη ἡ ἔλευσίς σας εἰς τὸ Σεπτὸν Κέντρον τῆς Οἰκουμενικῆς Ὁρθοδοξίας! Εὐλογημένη ἡ σύναξις μας εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ ἀγιωτάτην αὐτὴν Μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ, τὴν Μονὴν τῶν εὐσεβῶν παραδόσεων καὶ θρύλων τοῦ Γένους ἡμῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Σασίμων κ. Γεννάδιος, ἐν μέσῳ πολλῶν ἀντιξοοτήτων, ἀγωνίζεται φιλοπονώτατα, μαζὶ μὲ τὰς ἐγκαταβιούσας Μοναχάς, καὶ μάλιστα τὴν ἐπὶ μονίμου βάσεως διακονοῦσαν ἐνταῦθα Μοναχὴν Μαγδαληνὴν, νὰ διατηρῇ εἰς εὐκλειαν καὶ δόξαν ἐξωτερικὴν ἐπίζηλον, ἀλλὰ καὶ εἰς ὑγιᾶ πνευματικότητα καὶ προσευχητικὴν καὶ ἀσκητικὴν μοναχικὴν ἐργασίαν ἀξιωματικόν. Εἶθε ἡ χάρις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ αἱ εὐχαὶ τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Βαρθολομαίου καὶ πάντων τῶν Ἀγίων νὰ μᾶς συνοδεύουν ὅλους, κλῆρον καὶ λαόν, εἰς τὴν πρὸς τὸν Οὐράνιον Πατέρα, δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι πορεύειν μας, ἕως οὗ εὐρεθῶμεν εἰς τὴν χαρὰν τῆς Βασιλείας, «ὅπου ἡχος καθαρὸς ἐορταζόντων καὶ βοώντων ἀπαύστως, Κύριε, δόξα Σοι»!

Κύριε, δόξα Σοι!

Αριθμ.Πρωτ. 245

Τούς εὐσεβεῖα καὶ ἀρετὴ κεκοσμημένους καὶ παλυνειδῶς καὶ πολυτρόπως χρησίμους καὶ εὐεργετικούς τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑαυτοὺς καταδεικνύοντας, ζήλω τε ἐνθὺ περὶ τὰ κοινὰ ἀμφιποντούμενους, τιμᾶν οἶδε, χαίρουσα, ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία, ὁφείκων τε ἀπονομαίς τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐκαίρως ἐνδείκνυσθαι εὐνοίαν.

Ἐπειδὴ τοίνυν τοιοῦτοις ἀγαστοῖς εὐσεβεῖας καὶ ἀρετῆς, ζήλωτῆς τε φιλοτιμίας καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἀφοσιώσεως, προτερήμασι κεκοσμημένος ἀποδίδεσθαι καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῖν κατὰ πνεῦμα υἱὸς Ἑλλογιώτατος κύριος Μηνᾶς Αλ. Αλεξιάδης, Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, φιλευσεβὴς καὶ φιλογενὴς πολυτίμους προσφέρων ὑπηρεσίας τῇ καθ' ἡμᾶς Οἰκουμένικῃ Θρόνῳ, ἡ Μετριότης ἡμῶν, ἐπιβραβεῦσαι βουλομένη τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ἀφοσίωσιν καὶ προσήλωσιν, ἐγὼ, κατ' ἰδίαν Πατριαρχικὴν αὐτῆς φιλοτιμίαν καὶ προαίρεσιν, ἀπονέμω αὐτῷ τὸ ὁφείκων τοῦ Ἀρχοντος Ὑπομνηματογράφου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, τῆς εἰς τὸ ὁφείκων τοῦτο προχειρίσεως αὐτοῦ γενομένης ἰδίαις ἡμῶν Πατριαρχικαῖς χερσὶ, τῇ σήμερον, ε' Ἰουνίου ,βι', κατὰ τὴν Ἱερὰν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Βαρθολομαίου καὶ Βαρνάβα, ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλή.

Ἐφ' ᾧ καὶ γράφοντες ἀποφαινόμεθα ἵνα ὁ ἐξονομασθεὶς Ἑλλογιώτατος κύριος Μηνᾶς Αλ. Αλεξιάδης ὑπάρχη ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ λέγηται Ἐντιμολογιώτατος Ἀρχὼν Ὑπομνηματογράφος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, τῆς προσηκούσης τῷ ὁφείκῳ τούτῳ τιμῆς πάντοτε καὶ παρὰ πάντων ἀπολαύων καὶ ἀξιούμενος.

Ὅθεν, εἰς ἐνδειξιν, ἀπελύθη καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον Πατριαρχικὸν Εὐεργετήριον Γράμμα, δοθὲν μετ' εὐχῶν καὶ εὐλογιῶν ἡμῶν τῷ Ἐντιμολογιωτάτῳ κυρίῳ Μηνᾷ Αλ. Αλεξιάδῃ, Ἀρχοντι, Ὑπομνηματογράφῳ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,βι', κατὰ μῆνα Ἰούνιον (ι')

Ἐπινεμήσεως Γ'

ἀποφαίνεται §.

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ
Καθηγητῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς
Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο
Κωνσταντινούπολη

Πέμπτη, 10ῖ Ιουνίου 2010

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΗ

Παναγιώτατε Ἀρχιεπίσκοπε Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὲ Πατριάρχα κύριε Βαρθολομαῖε!

Εἶμαι βαθύτατα συγκινημένος, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ εὐτυχής, γιατί βιώνω ἀπόψε ἐδῶ, στὴν ἱστορικὴ Ἱερὰ Μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ Κωνσταντινουπόλεως, ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ καὶ εὐχάριστα γεγονότα τῆς ζωῆς μου. Καὶ ἐννοῶ ἀσφαλῶς τὴ χειροθεσία μου, ἐκ μέρους Σας, τοῦ Πατριάρχου τοῦ Γένους, σὲ Ἀρχοντα Ὁφικίαλο τοῦ Πρωτόθρονου Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ποὺ ἐδρεύει στὸ «πολύτιμο διάδημα τοῦ μεσαιωνικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ», τὴ Θεομητοροσκέπαστη Πόλη.

Εἶναι γιὰ μένα μεγάλη τιμὴ καὶ διακεκριμένο προνόμιο τὸ γεγονὸς ὅτι συγκαταλέγομαι πλέον μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ Τιμημένου Σώματος τῶν Ἀρχόντων τοῦ Πάνσεπτου Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ ἡ χειροθεσία μου ἔγινε ἀπὸ τὴν Παναγιότητά Σας, τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, κύριο Βαρθολομαῖο, μὲ τὴν πληθωρικὴ παρουσία στὰ παγκόσμια ἐκκλησιαστικὰ δρώμενα. Γι' αὐτό, Σᾶς παρακαλῶ, Παναγιώτατε, νὰ δεχθεῖτε τὶς εἰλικρινεῖς εὐχαριστίες μου, τὸν βαθύτατον σεβασμὸν καὶ τὴν ἄπειρη εὐγνωμοσύνη μου.

Παναγιώτατε,

Παρακολουθῶ, ἀπὸ τὴν, θεία ἐμπνεύσει, ἱστορικὴ ἐκλογή Σας στὸν Οἰκουμενικὸ θρόνο τῆς βασιλίδας τῶν Πόλεων, τὸ μεγάλο, ἰδιαίτερα σημαντικό καὶ πολύπλευρο ἐθνικὸ, θρησκευτικὸ, θεολογικὸ, ἐκκλησιαστικὸ, ἐπιστημονικὸ, κοινωνικὸ καὶ πολιτιστικὸ ἔργο Σας, ποὺ ἐξαπλώνεται σὲ ὅλον τὸν πλανήτη. Γνωρίζω τὸν ἀγῶνα καὶ τὴ δράση Σας γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν θεσμικῶν λειτουργιῶν τῆς οἰκουμενικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου, τὴ σύσφιξη τῶν σχέσεων τῶν τοπικῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν μεταξὺ τους, ἀλλὰ καὶ τὴ Μητέρα Ἐκκλησία, τὴν προώθηση τοῦ διαλόγου μὲ ἄλλες χριστιανικὲς Ἐκκλησίες, τὶς πολύχρονες προσπάθειές Σας γιὰ τὴν ἐπαναλειτουργία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ τὸ

γεγονός ότι, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Σας, τὸ Πρωτόθρονο Πατριαρχεῖο ἀκτινοβολεῖ στὴν Πόλη καὶ τὴν Οἰκουμένη. Παράλληλα γνωρίζω ὅτι ἔχετε ἀναπτύξει σημαντικὴ δραστηριότητα γιὰ τὸ περιβάλλον, ὀργανώνοντας διεθνῇ συνέδρια, ἡμερίδες καὶ διαλέξεις, μὲ παγκόσμια ἀπήχηση. Στὰ εὐεργετήματα αὐτὰ ποὺ ἐπιτελεῖτε, θὰ ἤθελα καὶ ἐγὼ νὰ συμβάλω μὲ ὅσες δυνάμεις διαθέτω.

Ἡ καταγωγή μου εἶναι ἀπὸ τὴ νοτιοανατολικὴ ἐσχατιὰ τοῦ Ἀρχιπελάγους, τὴν ἀκριτικὴ, ἀλλὰ ἱστορικὴ καὶ λαογραφικότετὴ Κάρπαθο, ἡ ὁποία, μαζί μὲ τὰ ἄλλα «Δροσοδεκάνησά» μας, γιὰ νὰ θυμηθῶ τὸν ἐθνικὸ μας ποιητὴ Κωστὴ Παλαμᾶ, ἀνήκει στὴν Πατριαρχικὴ δικαιοδοσία

*Ὁ καθηγητὴς Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης (μετὰ τὴ χειροθεσίᾳ του)
καὶ ὁ υἱὸς του Ἀλέξανδρος μὲ τὸν Πατριάρχη Βαρθολομαῖο.*

Σας καὶ ὑπερφηανεύεται γι' αὐτό. Τὴν Κάρπαθο ἄλλωστε ἐτίμησαν (καὶ τιμοῦν) μεγάλα ἀναστήματα Ἱεραρχῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, μὲ σπουδαία ἐκκλησιαστικὴ, θρησκευτικὴ καὶ κοινωνικὴ προσφορά. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ στὴ Βασιλεύουσα ἔζησαν πολλοὶ καὶ διακεκριμένοι συμπατριῶτες μου, ὅπως ὁ ἰδρυτὴς καὶ θεμελιωτὴς τῆς Καρπαθιακῆς Ἱστορίας καὶ Λαογραφίας Μιχαὴλ Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος (1877-1954), ποὺ διετέλεσε καθηγητὴς (γιὰ πολλὰ χρόνια) στὴ Ροβέρτειο Σχολή, καί,

για ένα μικρό διάστημα, ό ιερέας παππούς μου Μηνᾶς Ἀλεξιάδης (†1934). Καί θυμᾶμαι πάντα, ἀπό τὰ μαθητικά μου χρόνια στό νησί, ὅτι στόν «Ζωγράφειον Ἀγῶνα» τοῦ 1891, τὸ περιοδικὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, δημοσιεύθηκαν τὰ πρῶτα λαογραφικὰ θέματα τῆς Καρπάθου.

Ὅλοι οἱ Δωδεκανήσιοι Σᾶς τιμοῦμε, Σᾶς ἀγαποῦμε καὶ Σᾶς σεβόμαστε, ἀναγνωρίζουμε τὸ σπουδαῖο ἔργο πού ἐπιτελεῖτε καὶ εἵμαστε πάντοτε στό πλευρό Σας. Γι' αὐτὸ δεχθήκαμε, μὲ χαρὰ καὶ εὐχαρίστηση, τὴν ἔκδοση τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος τῶν Ἑπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου «Δωδεκάνησος», τὸ ὁποῖο, μὲ τὴν προσωπικὴ Σας καθοδήγηση, ἔγινε ἤδη τὸ λαμπρὸ ὄργανο, πού θὰ γράψει τὴ δική του ἱστορία στὰ Δωδεκανησιακὰ Γράμματα.

Παναγιώτατε!

Σᾶς ἀπευθύνω καὶ πάλιν, ἐκ βαθέων, καὶ μὲ τὸν πρέποντα σεβασμόν, τίς θερμὲς εὐχαριστίες μου καὶ τίς οἰκογενειακὲς εὐχές, τῆς συζύγου μου, δασκάλας Εὐδοξίας Μελᾶ-Ἀλεξιάδη καὶ τῶν τριῶν τέκνων μας γιὰ τὰ Σεπτὰ Ὀνομαστήριά Σας καὶ προσεύχομαι στόν Τριαδικὸν Θεὸ νὰ Σᾶς διαφυλάττει ὑγιέστατον, νὰ Σᾶς χαρίσει «μακρότητα ἡμερῶν» γιὰ τὴ θεάρεστη διαποίμανση τῆς Οἰκουμενικῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανοσύνης καὶ Ἐκκλησίας.

Αριθμ. Πρωτ. 245

Τούς εὐσεβεῖς καὶ ἀρετῇ κεκοσμημένους καὶ παλυνειδῶς καὶ πολυτρόπως χρησίμους καὶ εὐεργετικούς τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑαυτοὺς καταδεικνύοντας, ζήλω τε ἐνθέῳ περὶ τὰ κοινὰ ἀμφιπονουμένους, τιμᾶν οἶδε, χαίρουσα, ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία, ὁφθαλμῶν τε ἀπονομαῖς τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐκαιρῶς ἐνδείκνυσθαι εὐνοίαν.

Ἐπειδὴ τοίνυν τοιοῦτοις ἀγαστοῖς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς, ζηλωτῆς τε φιλοτιμίας καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἀφοσιώσεως, προτερήμασι κεκοσμημένος ἀποδίδεσθαι καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῖν κατὰ πνεῦμα υἱὸς Ἑλλογμώτατος κύριος Ἐμμανουήλ Περσελῆς, Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, φιλευσεβῶς καὶ φιλογενῶς πολυτίμους προσφέρων ὑπηρεσίας τῷ καθ' ἡμᾶς Οἰκουμένῳ Θρόνῳ, ἡ Μετριότης ἡμῶν, ἐπιβραβεύσαι βουλομένη τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ἀφοσίωσιν καὶ προσήλωσιν, ἐγνώ, κατ' ἰδίαν Πατριαρχικὴν αὐτῆς φιλοτιμίαν καὶ προαίρεσιν, ἀπονείμει αὐτῷ τὸ ὀφθαλμῶν τοῦ Ἀρχοντος Διδασκάλου τοῦ Ψαλτῆρος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τῆς εἰς τὸ ὀφθαλμῶν τοῦτο προχειρίσεως αὐτοῦ γενομένης ἰδίαις ἡμῶν Πατριαρχικαῖς χερσὶ τῇ σήμερον, ε' Ἰουνίου β', κατὰ τὴν Ἱερὰν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Βαρθολομαίου καὶ Βαρνάβα, ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆς.

Ἐφ' ᾧ καὶ γράφοντες ἀποφαινόμεθα ἵνα ὁ ἐξονομασθεὶς Ἑλλογμώτατος κύριος Ἐμμανουήλ Περσελῆς ὑπάρχῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ λέγηται Ἐντιμολογώτατος Ἀρχὼν Διδάσκαλος τοῦ Ψαλτῆρος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τῆς προσηκούσης τῷ ὀφθαλμῶν τούτῳ τιμῆς πάντοτε καὶ παρὰ πάντων ἀπολαύων καὶ ἀξιούμενος.

Ὅθεν, εἰς ἐνδειξιν, ἀπελύθη καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον Πατριαρχικὸν Εὐεργετήριον Γράμμα, δοθὲν μετ' εὐχῶν καὶ εὐλογιῶν ἡμῶν τῷ Ἐντιμολογώτῳ κυρίῳ Ἐμμανουήλ Περσελῇ, Ἀρχοντι Διδασκάλῳ τοῦ Ψαλτῆρος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ β', κατὰ μῆνα Ἰούνιον (ε')

Ἐπινεμήσεως Γ'

ἀποφαίνεται §

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Π. ΠΕΡΣΕΛΗΣ
Καθηγητὴς Θεολογικῆς Σχολῆς
Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο
Κωνσταντινούπολη

Πέμπτη, 10ῦ Ιουνίου 2010

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΗ

Κατ' ἀρχὰς θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω τὸ βαθύ μου σεβασμό, τὴν ἀπεριόριστη ἐκτίμησή μου καὶ τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες πρὸς τὸ πρόσωπό Σας, Παναγιώτατε Οἰκουμενικὲ Πατριάρχα κ.κ. Βαρθολομαῖε, γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ τιμὴ πὺν μοῦ ἐπιφυλάξατε νὰ μοῦ ἀπονείμετε ἀπόψε τὸν παλαιὸ τίτλο τοῦ Ἀρχοντος Διδασκάλου τοῦ Ψαλτῆρος καὶ νὰ μὲ συμπεριλάβετε στὴν ἐκλεκτὴ χορεία τῶν ἐντιμολογιοτάτων ὀφφικιάλων τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ τιμὴ αὐτὴ θεωρῶ ὅτι αὐξάνει τὶς ὑποχρεώσεις μου ἀπέναντι στοῦ δεδομένου σεβασμοῦ καὶ τὴν ἀγάπη πὺν τρέφω στοῦ μακροχρόνιο ἱστορικὸ θεσμό τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἀσφαλῶς στοῦ σεβαστοῦ πρόσωπό Σας.

Χρόνια τώρα, Παναγιώτατε, παρακολουθῶ τὶς δραστηριότητες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖο, μὲ τὴν χαρισματικὴ καὶ φωτισμένη ἡγεσία Σας, ἔχει ἐπιτύχει ἕνα ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ ἔργο σὲ τομεῖς πὺν προάγουν τὴν ἐδραίωση καὶ τὸ σεβασμὸ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀνὰ τὴν οἰκουμένη.

Ἡ μεθοδική, ἐμπεριστατωμένη καὶ πάντοτε ἐπίκαιρη παρέμβασή Σας στοῦ σύγχρονο παγκόσμιο πνευματικὸ προβληματισμό, καθιστᾷ πλέον τὴν Ὁρθοδοξία ὑπολογίσιμο θρησκευτικὸ παράγοντα σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο.

Ὡς πανεπιστημιακὸς δάσκαλος μὲ ὑπὲρ 35ετῆ ὑπηρεσία καὶ μὲ ἐνεργὸ συμμετοχή στοῦ παιδαγωγικοῦ καὶ θεολογικοῦ διάλογο καὶ προβληματισμό, ὀφείλω νὰ ὑπογραμμίσω τὴν πρωτοπόρο συμβολὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριαρχείου, μεταξὺ ἄλλων, στὰ θέματα τῆς οἰκολογίας καὶ τοῦ διαχριστιανικοῦ καὶ διαθρησκευτικοῦ διαλόγου. Τὰ θέματα αὐτὰ ἔχουν ἤδη τύχει θετικότητας ἀποδοχῆς ἐκ μέρους πολλῶν Ὁρθοδόξων καὶ μὴ Θεολογικῶν Σχολῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένη, καὶ μὲ χαρὰ διαπιστώνω ὅτι προκαλοῦν μεγάλο ἐνδιαφέρον στοὺς φοιτητὲς καὶ τὶς φοιτήτριες τῶν ἐν λόγω ἱδρυμάτων. Εὐχομαι σύντομα νὰ ἐπαναλειτουργήσῃ ἡ Θεολογικὴ

Σχολή της Χάλκης για να συνεχίσει και να έπαυξήσει σὲ ἀκαδημαϊκὸ ἐπίπεδο αὐτὸ τὸ ἐλπιδοφόρο πνεῦμα!

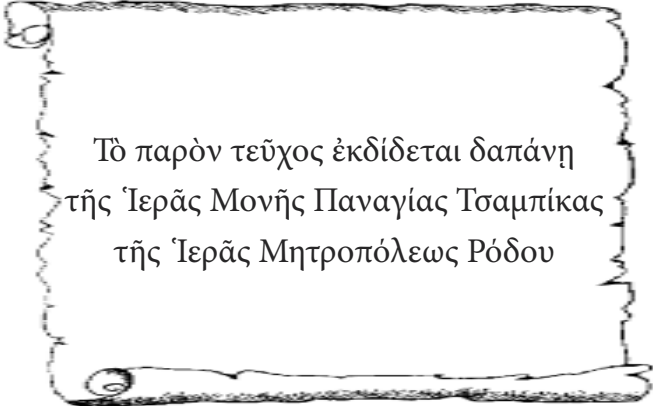
Ὡς Δωδεκανήσιος τὴν καταγωγή –κατάγομαι ἀπὸ τὸ ἀκριτικὸ νησί τῆς Κάσου– θὰ πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι αἰσθάνομαι εὐτυχὴς πὺν ἡ Ἐκκλησία τῆς Δωδεκανήσου –ἀναπόσπαστο τμῆμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου– παρουσιάζει τὴν περίοδο πὺν διανύουμε μιὰ σημαντικὴ πρόοδο στὸν πνευματικὸ τομέα. Τοῦτο ὅπωςδὴποτε ὀφείλεται στὴ χειροτονία νέων καὶ ἁγίων Μητροπολιτῶν πὺν –μαζὶ μὲ τοὺς παλαιούς καὶ ὑπὸ τὴ δικὴ Σας πάντοτε πολὺτιμη ἐπίβλεψη καὶ συνεργασία– ἀποτελοῦν πρότυπα ἐκλεκτῆς ποιμαντορικῆς διακονίας.

Τελειώνοντας, Παναγιώτατε, θὰ ἤθελα νὰ Σᾶς εὐχηθῶ ἐκ βάθους καρδίας μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς αὐριανῆς ὀνομαστικῆς Σας ἐορτῆς –μαζὶ μὲ τὴ σύζυγό μου πὺν εἶναι παροῦσα σ’ αὐτὴ τὴ σημαντικὴ στιγμή τῆς ζωῆς μου– νὰ ζήσετε καὶ νὰ μακροημερεύσετε ἐπ’ ἀγαθῷ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Ὁρθοδοξίας.

Εὐχαριστῶ.

*Ὁ καθηγητὴς Ἐμμανουὴλ Π. Περσελῆς (μετὰ τὴ χειροθεσία του)
καὶ ἡ σύζυγός του Ἄννα μὲ τὸν Πατριάρχη Βαρθολομαῖο.*

Τὸ παρὸν τεῦχος ἐκδίδεται δαπάνῃ
τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Τσαμπίκας
τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρόδου